

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЕКСПЕРТНА СЛУЖБА МВС УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Л. С. ТАЛЪЯНЧУК

**КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ
ДОКУМЕНТІВ, ПРИЗНАЧЕНИХ ДЛЯ
ПОСВІДЧЕННЯ ОСОБИ ПРИ ПЕРЕТИНІ НЕЮ
ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ**

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Вінниця
«ТВОРИ»
2020

УДК 343.983.2

ББК Х629.4

Рекомендована до друку Вченою радою Національної академії внутрішніх справ (протокол № 16 від 07.07.2020 року).

Рецензенти:

ЧЕРНЯВСЬКИЙ С. С. – проректор Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

ПЯСКОВСЬКИЙ В. В. – професор кафедри криміналістики і судової медицини Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

ШРАМКО О. М. – директор Тернопільського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

СОРОКА А. З. – начальник навчального відділу Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, кандидат юридичних наук, доцент

Тальянчук Л. С.

Т 16 Криміналістичне дослідження документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України[текст] : навчальний посібник / Л. С. Тальянчук – Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. 184 с., іл.

ISBN 978-966-949-508-2

У посібнику охарактеризоване правове регулювання та загальний вигляд усіх бланків паспортних документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України. Висвітлений порівняльний аналіз спеціальних засобів захисту в таких документах, методи та технічні засоби їх дослідження з метою встановлення ознак та способів підробки. Охарактеризовано етапи та суб'єкти огляду документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України. Особлива увага приділена призначенню судових експертиз, різноманітним технічним засобам та їх можливостям.

УДК 343.983.2

© Тальянчук Л. С., 2020

ISBN 978-966-949-508-2

© ТОВ «ТВОРИ», 2020

ЗМІСТ**ПЕРЕДМОВА** 5-8

Розділ 1. Поняття документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України та правова регламентація їх обігу 9-20

Питання для самоконтролю 20

Розділ 2. Загальна характеристика паспорта громадянина України для виїзду за кордон 21-38

Питання для самоконтролю 38-39

Розділ 3. Спеціальні засоби захисту документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, від підроблення 40-63

Питання для самоконтролю 64

Розділ 4. Способи підробок документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, та їх ознаки 65-84

Питання для самоконтролю 84

Розділ 5. Огляд документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України 85-100

Питання для самоконтролю 100

Розділ 6. Загальні положення призначення і проведення експертного дослідження документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України 101-119

Питання для самоконтролю 119

Розділ 7. Методи криміналістичного дослідження документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України	120-136
---	---------

<i>Питання для самоконтролю</i>	136
---------------------------------	-----

Розділ 8. Сучасні технічні засоби, що використовуються під час дослідження документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України	137-152
---	---------

<i>Питання для самоконтролю</i>	152
---------------------------------	-----

ВИСНОВКИ	153-156
-----------------	---------

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК	157-177
-------------------------------	---------

ДОДАТКИ	179-199
----------------	---------

ПЕРЕДМОВА

Документи, призначені для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, є особливими документами. І ця особливість полягає у їх правовому статусі. Так, саме такі документи не тільки посвідчують особу, а й вказують на наявність громадянства; не тільки надають право на виїзд за межі держави та в'їзд, а й вказують на вид діяльності особи. Ці характерні їх можливості пояснюють доволі часті зміни зразків бланків за роки незалежності України з оновленням в них спеціальних елементів захисту. Можливо, саме тому документи, що призначені для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, на жаль, нерідко стають об'єктами злочинних посягань.

Євроінтеграція, запроваджений безвізовий режим, політичні й військові конфлікти в Україні та інших державах світу, економічна нестабільність та збільшення кількості біженців і мігрантів призвели до пришвидшення введення та видачі зразків бланків документів із безконтактним електронним носієм інформації. Водночас, в обігу залишаються деякі паспортні документи старих зразків, які підробляються для подальшого використання під час вчинення кримінальних правопорушень.

Як свідчать статистичні дані Державної прикордонної служби України, кількість виявлених підроблених паспортних документів з кожним роком збільшується. Так, наприклад, в 2014 році було виявлено 320 підроблених документів, у 2015 році – 681 такий документ, у 2016 році їх кількість складала 486, у 2017 – 950 документів, а у 2018 – більше 1000 таких документів, у 2019 році – 920¹.

¹Статистика Державної прикордонної служби, *Державна прикордонна служба України* : [сайт]. URL: <https://dpsu.gov.ua/>

Виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням паспортних документів, неможливе без знань про способи їх підроблення, особливості виявлення ознак підроблення, призначення та проведення відповідних судових експертиз, впровадження новітніх технологій і методів їх дослідження.

Даний навчальний посібник призначений для використання працівниками Експертної служби МВС України, експертами Державної прикордонної служби України та інших підрозділів під час вивчення та технічного дослідження документів, а також для курсантів навчальних закладів системи МВС та Державної прикордонної служби України.

PREFACE

The documents intended for identifying a person when crossing the state border of Ukraine are special documents. And this feature lies in their legal status. Such documents not only identify a person, but also indicate the presence of citizenship; not only provide the right to leave the country and enter, but also indicate the type of the activity of the person. Because of these specific features the sample forms with the update of special elements of protection have been changing during the years of Ukraine's independence. Perhaps that is why the documents intended for identification when crossing the state border of Ukraine, unfortunately, often become the object of criminal encroachment.

European integration, the introduction of a visa-free regime, political and military conflicts in Ukraine and other countries of the world, economic instability and an increase in the number of refugees and migrants have accelerated the introduction and issuance of sample forms of documents with contactless electronic media. At the same time, some old passport documents remain in circulation, which are forged for further use during the commission of criminal offenses.

According to the statistics of the State Border Guard Service of Ukraine, the number of detected forged passport documents is increasing every year. For example, 320 forged documents were detected in 2014, in 2015 - 681 such documents, in 2016 their number was 486, in 2017 - 950 documents, and in 2018 - more than 1000 such documents, in 2019 - 920².

Detection and investigation of criminal offenses related to the use of passport documents is impossible without the knowledge of how to forge them, peculiarities of the detection of forgery, appointment and carrying out the

²Statistics of the State border service. *The state border service of Ukraine* : [website]. URL: <https://dpsu.gov.ua/>

forensics, the introduction of new technologies and methods of their investigation.

This manual is intended for use by employees of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, experts of the State Border Guard Service of Ukraine and other units during the study and technical examination of documents, as well as cadets of educational institutions of the Ministry of Internal Affairs and the State Border Guard Service of Ukraine.

РОЗДІЛ 1

ПОНЯТТЯ ДОКУМЕНТІВ, ПРИЗНАЧЕНИХ ДЛЯ ПОСВІДЧЕННЯ ОСОБИ ПРИ ПЕРЕТИНІ НЕЮ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ ТА ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ЇХ ОБІГУ

Становлення незалежності України та визнання її суверенітету іншими державами світу спонукало державних діячів до забезпечення громадян країни новими документами, що посвідчували б особу як на території України, так і за її межами, засвідчували громадянство, надавали права та обов'язки тощо. Такі документи нової держави повинні мати надійний захист, сучасне оформлення, нормативно-правове забезпечення, видаватися на державних підприємствах, а також призначатися для тривалого перебування в обігу.

Документами, які призначені для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, є матеріальні носії, на яких відображена за допомогою знаків інформація, що посвідчує особу, та які видаються уповноваженими державними органами чи посадовими особами громадянам України, особам без громадянства та особам, що мають статус біженця, з народження чи при виконанні ними функціональних обов'язків на визначений період часу для в'їзду та виїзду з України через пункти пропуску на державних кордонах.

До таких документів в Україні на сьогодні відносяться³:

- паспорт громадянина України для виїзду за кордон;
- дипломатичний паспорт;
- службовий паспорт;
- посвідчення особи моряка;
- посвідчення члена екіпажу;

³Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20 лист. 2012 р. № 5492-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 51. Ст. 716.

- посвідчення особи без громадянства;
- проїзний документ біженця для виїзду за кордон;
- посвідчення на повернення в Україну.

Для більш чіткого розуміння поняття документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, їх особливостей, доцільно охарактеризувати кожний з них за наступними критеріями:

- 1) назва документа;
- 2) вік та статус власника документа;
- 3) орган (особа), що видає документ;
- 4) термін дії;
- 5) нормативно-правовий акт, що регулює функціонування документа (Додаток А Табл. 1.1)⁴.

Паспорт громадянина України для виїзду за кордон:

1) документ, що посвідчує особу і підтверджує громадянство України особи, на яку він оформлений, за кордоном і дає право цій особі на виїзд з України і в'їзд в Україну⁵;

2) видається громадянам України незалежно від віку;

3) оформлення паспорта громадянина України для виїзду за кордон здійснюється територіальним органом або підрозділом Державної міграційної служби України (далі – ДМС), а за кордоном – закордонною дипломатичною установою України⁶. На сьогодні, видачу таких паспортів

⁴Тальянчук Л. С. Криміналістичне дослідження документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 250 с.

⁵Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20 лист. 2012 р. № 5492-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 51. Ст. 716.

⁶Про порядок оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, його тимчасового затримання та вилучення : постан. Кабінету Міністрів України від 07 трав. 2014 р. № 152. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/152-2014-p/page>

також здійснюють Державні підприємства «Документ», які створені з метою ефективної організації надання міграційно-паспортних послуг⁷;

4) особи, які не досягли 16-літнього віку користуються цим документом чотири роки, а особи, яким виповнилось 16 років – 10 років;

5) правова регламентація паспорта громадянина України для виїзду за кордон забезпечується Законом України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус»⁸, Законом України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України»⁹.

Дипломатичний паспорт України:

1) документ, що посвідчує особу, підтверджує громадянство України під час перетинання державного кордону і перебування за межами України та надає право такій особі на виїзд з України і в'їзд в Україну¹⁰;

2) дане посвідчення особи використовують посадові особи, що перелічені в п. 5 Положення про дипломатичний паспорт України¹¹, протягом перебування на відповідній посаді чи посту, відрядження чи службового відрядження за кордоном.

Перелік таких посадових осіб формує Президент України, продовжує Голова Верховної ради України та його заступники, Прем'єр Міністр України, Міністр закордонних справ України, дипломатичні представники та інші посадові особи. До переліку осіб, яким також видаються дипломатичні паспорти, додаються дружини, близькі родичі, що проживають з ними під час їх роботи за кордоном;

⁷Державне підприємство «Документ». *Державна міграційна служба України* : [сайт].URL: <http://dmsu.gov.ua/pro-dms-ukrainy/struktura-dms-ukrainy/derzhavni-pidpriemstva/871-derzhavne-pidpriemstvo-dokument>

⁸Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20 лист. 2012 р. № 5492-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 51. Ст. 716.

⁹Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України : Закон України від 21 січ. 1994 р. № 3857-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 18. Ст. 101.

¹⁰Про дипломатичний та службовий паспорти України : указ Президента України від 12 трав. 2015 р. № 264/2015. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/2015>.

¹¹Про дипломатичний та службовий паспорти України : указ Президента України від 12 трав. 2015 р. № 264/2015. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/2015>.

3) оформлення, обмін та зберігання дипломатичного паспорта здійснює Міністерство закордонних справ України (далі – МЗСУ);

4) бланки дипломатичних паспортів видаються терміном на п'ять років або на строк перебування осіб на відповідних посадах;

5) функціонування дипломатичного паспорту України передбачене ст. 23 Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус»¹² та Указом Президента України від 12 травня 2015 р. № 264 «Про дипломатичний та службовий паспорти України»¹³.

Службовий паспорт України:

1) документ, що посвідчує особу, підтверджує громадянство України під час перетинання державного кордону і перебування за межами України та надає право такій особі на виїзд з України і в'їзд в Україну¹⁴;

2) посадові особи, які володіють цим посвідченням, визначені в п. 5 Положення про службовий паспорт України¹⁵ на строк перебування у відрядженні чи службовому відрядженні за кордоном;

3–4) службовий паспорт України оформлюється, аналогічно дипломатичному, Міністерством закордонних справ України на строк до п'яти років, зберігається та повертається протягом 10 днів після повернення з відрядження до МЗСУ;

5) функціонування службового паспорта України передбачена ст. 24 Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу

¹²Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20 лист. 2012 р. № 5492-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 51. Ст. 716.

¹³Про дипломатичний та службовий паспорти України : указ Президента України від 12 трав. 2015 р. № 264/2015. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/2015>.

¹⁴Про дипломатичний та службовий паспорти України : указ Президента України від 12 трав. 2015 р. № 264/2015. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/2015>.

¹⁵Про дипломатичний та службовий паспорти України : указ Президента України від 12 трав. 2015 р. № 264/2015. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/2015>.

чи її спеціальний статус»¹⁶ та Указом Президента України від 12 травня 2015 р. № 264 «Про дипломатичний та службовий паспорти України»¹⁷.

Посвідчення особи моряка:

1) документ, що посвідчує особу, оформлюється і видається громадянину України, який може обіймати будь-яку посаду на борту судна (крім військового судна) або працевлаштований на будь-яку посаду на борту судна (крім військового судна), зареєстрованого в Україні чи в інших державах. Посвідчення особи моряка дає право особі, якій воно видано, на виїзд з України і в'їзд в Україну на судні, членом екіпажу якого вона є, а також виїзд з України і в'їзд в Україну в індивідуальному порядку під час прямування чи переходу на інше судно, списання з судна¹⁸;

2) видається будь-якій особі, яка звернулася за посвідченням та працює на борту судна, зареєстрованого в Україні, або яка перебуває на обліку осіб, які шукають роботу, в центрі зайнятості та може обіймати будь-яку посаду на борту судна (крім військового судна), не залежно від віку¹⁹;

3) видається не державними органами, а посадовими особами: капітанами морських і річкових портів України, перелік яких визначений Міністерством інфраструктури України. Це – капітани Ізмаїльського, Іллічівського, Маріупольського, Одеського, Херсонського та

¹⁶Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20 лист. 2012 р. № 5492-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 51. Ст. 716.

¹⁷Про дипломатичний та службовий паспорти України : указ Президента України від 12 трав. 2015 р. № 264/2015. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/2015>.

¹⁸Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20 лист. 2012 р. № 5492-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 51. Ст. 716; Про посвідчення особи моряка : постан. Кабінету Міністрів України від 26 черв. 2015 р. № 441. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/441-2015-p#n163>; Про посвідчення особи моряка : указ Президента України від 5 черв. 1993 р. № 194/93. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/194/93>; Конвенція про національні посвідчення особи моряка : підпис. 13 трав. 1958 р. № 108. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_120

¹⁹Конвенція про національні посвідчення особи моряка : підпис. 13 трав. 1958 р. № 108. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_120

Миколаївського портів²⁰. Дію портів міст Керч та Севастополь призупинено до відновлення конституційного ладу України на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя²¹;

4) посвідчення особи моряка видається строком на 10 років;

5) правова регламентація цього документа визначена ч. 2 ст. 15 Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус»²² та Постановою КМ України від 26 червня 2015 р. № 441 «Про посвідчення особи моряка»²³.

Посвідчення члена екіпажу:

1–2) документ, що посвідчує особу, підтверджує громадянство України і видається громадянину України, який належить до складу екіпажу повітряного судна, відноситься до осіб льотного екіпажу та екіпажу пасажирського і вантажного салону, осіб авіаційного персоналу, які не входять до складу екіпажу, але забезпечують виконання технологічних процесів перевезення та виконання видів польотів або авіаційних робіт чи технічне обслуговування повітряних суден у позабазових аеропортах. Це посвідчення дає право особі, якій воно видано, на виїзд з України і в'їзд в Україну з метою виконання службових обов'язків²⁴. Посвідчення члену екіпажу не можна використовувати для

²⁰Про затвердження Змін до Положення про капітана морського порту та службу капітана морського порту : наказ Міністерства інфраструктури України від 18 квіт. 2019 р. № 266. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0448-19>; Перелік морських, річкових портів України, капітани яких мають право видавати посвідчення особи моряка : затв. наказом Міністерства транспорту України від 27 верес. 1993 р. № 322 ; в ред. від 17 квіт. 2015 р. ; зі змінами від 16 берез. 2015 р. № 91 /z0338-15/. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0149-93>

²¹Про призупинення дії пунктів 3 та 5 Переліку морських, річкових портів України, капітани яких мають право видавати посвідчення особи моряка: наказ Міністерства транспорту України від 16 берез. 2015 р. № 91. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0338-15>

²²Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20 лист. 2012 р. № 5492-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 51. Ст. 716.

²³Про посвідчення особи моряка : постанов. Кабінету Міністрів України від 26 черв. 2015 р. № 441. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/441-2015-p#n163>

²⁴Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20 лист. 2012 р. № 5492-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 51. Ст. 716; Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення

вчинення правочинів та здійснення приватних поїздок за кордон, не пов'язаних з виконанням службових обов'язків²⁵;

3) посвідчення видається члену екіпажу Державіаслужбою України;

4) термін дії посвідчення члена екіпажу – п'ять років;

5) функціонування цього документа регламентується Конвенцією про міжнародну цивільну авіацію від 1944 року, яка набула чинності в Україні з 1992 року²⁶, ч. 2 ст. 15 Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус»²⁷ та Постановою КМ України від 12 листопада 2014 р. № 622 «Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення посвідчення члена екіпажу»²⁸.

У разі втрати громадянином України документів, що дають право на виїзд з України та перебування за її межами, закінчення строку дії таких документів, встановлено недійсності їх з інших причин, а також особам, які не оформлювали документів, що посвідчують особу, підтверджують громадянство України та/або надають право такій особі на виїзд з України і в'їзд, видається **посвідчення особи на повернення в Україну**:

1) офіційний документ, що посвідчує особу, підтверджує громадянство України, дає право на в'їзд в Україну;

посвідчення члена екіпажу : постан. Кабінетів Міністрів України від 12 лист. 2014 р. № 622. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/622-2014-p>

²⁵Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення посвідчення члена екіпажу : постан. Кабінетів Міністрів України від 12 лист. 2014 р. № 622. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/622-2014-p>; Конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944 р. : набуття чинності для України від 09 верес. 1992 р. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_038

²⁶Конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944 р. : набуття чинності для України від 09 верес. 1992 р. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_038

²⁷Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20 лист. 2012 р. № 5492-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 51. Ст. 716.

²⁸Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення посвідчення члена екіпажу : постан. Кабінетів Міністрів України від 12 лист. 2014 р. № 622. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/622-2014-p>

2) видається громадянину України, а також може бути видано особам без громадянства, які мають право на постійне проживання в Україні, іноземцям та особам без громадянства, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, у разі втрати ними під час перебування за кордоном виданих в Україні документів, що посвідчують особу та дають право на виїзд з України і в'їзд в Україну;

3) його оформлення здійснюється закордонними дипломатичними установами України на території іншої держави (далі – ЗДУ);

4) строк дії посвідчення визначається посадовою особою, відповідальною за його видачу, виходячи з реальної можливості повернення пред'явника посвідчення в Україну, але не може перевищувати 30 днів²⁹;

5) функціонування посвідчення регламентується Законом України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус»³⁰ та Постановою КМ України від 5 квітня 2017 р. № 285 «Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення та видачі посвідчення особи на повернення в Україну»³¹.

Посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон:

1) документ, що посвідчує особу без громадянства під час перетинання нею державного кордону України і перебування за кордоном;

2) видається особам без громадянства незалежно від віку;

3) видається органами ДМС;

4) термін дії посвідчення 3 роки;

5) функціонування посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон регламентуються ч. 2 ст. 15 Закону України «Про Єдиний

²⁹Силкін О. С. Паспортний контроль: терміни та визначення понять : словник- довідник. Київ : ВІПОЛ, 2006. 26 с.

³⁰Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20 лист. 2012 р. № 5492-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 51. Ст. 716.

³¹Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення та видачі посвідчення особи на повернення в Україну : постан. Кабінет Міністрів України від 05 квіт. 2017 р. № 285. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2017>

державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус»³², Постановою КМ України від 7 серпня 1995 р. N 610 «Про затвердження Положення про посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон»³³ та Постановою КМ України від 7 травня 2014 р. № 153 «Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон з безконтактним електронним носієм»³⁴.

Проїзний документ біженця:

1) документ, що посвідчує особу та надає право особі, якій він оформлений, на виїзд з України і в'їзд в Україну;

2) видається особі по досягненню 16-річного віку, що не є громадянином України та має статус біженця;

3) видається органами ДМС;

4) термін дії – 5 років;

5) функціонування регламентуються ч. 2 ст. 15 Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус»³⁵, Постановою КМ України від 14 березня 2012 р. № 203 «Про затвердження Положення про проїзний документ біженця»³⁶ та Постановою КМ України від 7 травня 2014 р. № 154 «Про затвердження

³²Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20 лист. 2012 р. № 5492-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 51. Ст. 716.

³³Про затвердження Положення про посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон : постан. Кабінету Міністрів України від 7 серп. 1995 р. № 610. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/610-95-%D0%BF>

³⁴Про затвердження зразка бланка, технічного опису та порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон з безконтактним електронним носієм : постан. Кабінету Міністрів України від 7 трав. 2014 р. № 153. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/153-2014-p>

³⁵Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20 лист. 2012 р. № 5492-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 51. Ст. 716.

³⁶Про затвердження Положення про проїзний документ біженця : постан. Кабінету Міністрів України від 14 берез. 2012 р. № 203. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203-2012-%D0%BF>

зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення проїзного документа біженця з безконтактним електронним носієм»³⁷.

Кожен із документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, має свої особливості, характерні ознаки щодо відомостей про пред'явника, його вік, громадянство, орган, що видає, та терміну дії. Аналіз спільних та відмінних рис цих документів наведено у таблиці (Додаток А Табл. 1.1)³⁸.

Окрім виділених у таблиці характерних ознак, згрупувати та узагальнити перелічені документи за іншими спільними ознаками, виділити їх розбіжності, можливо через поділ цих документів за певними критеріями (Додаток Б)³⁹.

Перелік документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, відповідає аналогічному переліку більшості країн світу. Проте існують й інші види таких документів, зокрема: паспорт негромадянина, колективний та службовий колективний паспорти, тимчасовий паспорт (Франція), паспорт для офіційних поїздок (Японія), паспорт іноземця (Італія) та інші⁴⁰.

Різновидами проїзних документів є наступні: проїзний на одну поїздки в Угорщині, проїзний сертифікат у Великобританії та Кореї, проїзні документи іноземців в Італії, тимчасові проїзні документи у Болгарії тощо.

Крім того, у низці країн є паспорти, призначені для вузького кола осіб – це закордонний паспорт для осіб, які постійно проживають в Японії

³⁷Про затвердження зразка, технічного опису та порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення проїзного документа біженця з безконтактним електронним носієм : постан. Кабінету Міністрів України від 07 трав. 2014 р. № 154.*Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/682-2014->

³⁸Тальянчук Л. С. Криміналістичне дослідження документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09.Київ, 2017. 250 с.

³⁹Тальянчук Л. С. Криміналістичне дослідження документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 250 с.

⁴⁰Інформаційно-довідкова база даних «Frontlinedocumentsystem» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

(КНДР), службовий паспорт, що видається молодшому офіцерському складу для виконання військових місій (Аргентина)⁴¹.

Прокоментуємо найбільш розповсюджені документи.

Паспорт негромадянина є документом, який посвідчує особу в Австрії, Греції, Данії, Ісландії, Латвії, Литві, Мальті, Норвегії, Португалії, Словенії, Суринамі, Чехії, Швейцарії, Швеції, Ефіопії тощо. У Нідерландах та Польщі функцію паспорта виконують проїзні документи негромадянина. Однак, всі вони показують правовий статус особи негромадянина. Наприклад, такий паспорт видавався громадянам колишнього СРСР, що проживали в Латвії, зареєструвалися в Реєстрі громадян і не були громадянами Латвійської держави чи громадянами іншої держави⁴².

Громадяни Македонії, Словенії, Боснії та Герцеговини мають право користуватися колективними паспортами. Це – документ, який видається визначеній групі (колективу) осіб, що разом подорожують. Обов'язковою вимогою є те, щоб такий вид документа визнавався країною, до якої прямує ця група, наприклад, такою групою можуть бути школярі з учителем. Службовим колективним паспортом користуються посадовці Республіки Куби⁴³.

Паспортами організації користуються члени місії ООН. Він є офіційним проїзним документом, що видається організацією їх власникам, посвідчує особу (як національний паспорт), але тільки на офіційних місіях Організації Об'єднаних націй, має назву «Лессе-пассе» («Laissez-passer»)⁴⁴. Подібною організацією є Інтерпол.

⁴¹Інформаційно-довідкова база даних «Frontlinedocumentsystem» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

⁴²Паспорт негромадянина Латвії. *Вікіпедія*. *Вільна енциклопедія* : [сайт]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

⁴³Інформаційно-довідкова база даних «Frontlinedocumentsystem» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

⁴⁴Інформаційно-довідкова база даних «Frontlinedocumentsystem» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

У 1949 року в США була заснована міжнародна організація Громадян Світу, що почала видавати Паспорти Громадян Світу, а її члени називали себе «Громадянином Світу»⁴⁵.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Дайте визначення поняттю «документи, які призначені для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України»?
2. Які документи надають право на перетин державного кордону громадянам України?
3. Назвіть спільні та відмінні риси у документах, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України?
4. Які різновиди паспортних документів є у світі?
5. Охарактеризуйте підстави для класифікації таких документів. Визначте власні додаткові критерії для класифікації.

⁴⁵Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. С. 98.

РОЗДІЛ 2

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПАСПОРТА ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ ДЛЯ ВИЇЗДУ ЗА КОРДОН

Переміщення громадян України чи інших країн світу через кордон має обов'язково супроводжуватися наявністю відповідних документів, які дозволяють здійснювати його перетин. Адже так історично сталося, що кожна людина проживає у певній державі: має відповідне громадянство, ім'я та прізвище, інші дані, за якими таку особу можна ідентифікувати. Для зосередження даних про особу при перетині державного кордону було запроваджено документ, який коротко містив усю необхідну інформацію та посвідчував особу його власника. Отримати документ, який надає право перетинати державний кордон України та використовувати його під час перебування на території іншої держави, має кожен громадянин України. Таким документом є паспорт громадянина України для виїзду за кордон, або «закордонний паспорт»⁴⁶.

Розкриваючи значення паспорта для виїзду за кордон, торкнемося історії виникнення такого документа, оскільки його створення обумовлене низкою питань соціального, політичного та економічного характеру. Відтак, історичний та політичний розвиток стародавніх країн, свідчить, що саме «закордонний паспорт» як документ в історії людства з'явився одним із перших, що посвідчував особу, та став похідним для інших документів, що нині посвідчують особу при перетині державного кордону.

Цілі створення такого документа були різними, для одних держав – це був документ своєрідного відмежування «білих» людей від жебраків і бідних, у інших країнах він був певним привілеєм за сумлінну і віддану державі діяльність. Також цей документ виконував функцію обмеження певних прав та заборони певних дій. Однак для логічного висвітлення

⁴⁶Тальянчук Л. С. Криміналістичне дослідження документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 250 с.

сутності та значення «закордонного паспорта», слід звернутися до таких історичних фактів.

Перша згадка про паспорт в історії мається ще в Старому Завіті. Так, в Книзі Неемія, яка датована близько 443 р. до н.е., службовець просить у царя Артаксеркса I в Персидській імперії письмового листа для намісників з дозволом пройти по Персії до Юдеї⁴⁷. Цей письмовий лист і виконував функції паспорта у сучасному значенні для виїзду за кордон.

В Арабському Халіфаті паспортом слугував чек про сплату спеціальних податків, тому подорожувати в інші райони Халіфату мали право лише слухняні платники податків⁴⁸. В Стародавньому Єгипті, який римляни ізолювали від світу, місцевим жителям для виїзду на іншу територію чи іншу країну морем необхідно було отримати дозвіл (паспорт), а виїзд із ізольованої території без паспорта карався штрафом⁴⁹. Римські легіонери також мали паспорт, який мав вигляд двох з'єднаних бронзових пластинок з відповідними записами, завіреними військовою печаткою, оскільки вони головним чином вели бойові дії за межами своєї держави⁵⁰.

Термін «паспорт» означає рух, прохід через двері, міські ворота, дозвіл на відплиття. Цей термін походить від французького слова «passeport», від слів «passe» – прохід і «port» – гавань чи «porte» – двері⁵¹.

У часи Середньовіччя для заходження до морського порту особі не потрібно було мати документи, оскільки порт був відкритою зоною для торгівлі. Однак, паспорт був потрібний для подорожі іншими землями, для відвідування міст, територій. Подібні документи видавалися мандрівникам

⁴⁷Егоров Г., свящ. Священное Писание Ветхого Завета : курс лекций / Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет. М., 2011. 406 с.

⁴⁸История Древнего Востока. Зарождение древнейших классовых обществ и первые очаги рабовладельческой цивилизации : [в 3 т.] / под ред. Г. М. Бонгард-Левина. М. : Наука ; Гл. ред. Восточной лит., 1988. Т. 2. Передняя Азия. Египет. С. 244.

⁴⁹Мифологический словарь / гл. ред. Е. М. Мелетинский. М. : Сов. энциклопедия, 1991. С. 448.

⁵⁰Кордони Римської імперії. *Словари и энциклопедии на Академике* : [сайт]. URL: <http://dic.academic.ru>

⁵¹Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.] ; НАН України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького. Київ : Укр. енцикл., 2002. Т. 4. Н–П. С. 324; Мифологический словарь / гл. ред. Е. М. Мелетинский. М. : Сов. энциклопедия, 1991. С. 448.

місцевою владою і зазвичай містили список міст і селищ, до яких дозволявся в'їзд власникові такого документа⁵².

У Німеччині в середині XV століття процес паспортизації супроводжувався жорсткими заходами проти жебраків. Наявність паспорта у подорожніх торговців і ремісників давав право на вільне подорожування, ведення торгівлі, перетинання кордонів. Також паспорт доводив їх відмінність від розбійників та злидарів, які того часу складали значну частину населення, що часто змінювало місце свого перебування⁵³.

Першим законодавчим закріпленням вимог у Російській імперії про наявність посвідчення особи стало «Соборне Уложення» 1649 року, в якому було відведено дві глави: VI «О проезжих грамотах в иные государства» та XVIII «О проезжих грамотах для служилых людей в Сибири и нижней Волги и проезжих грамотах для иностранцев»⁵⁴. Цей документ наказував всім російським підданам, які перетинають кордон, мати при собі «проїжджі грамоти». Указ (1714 р.) та інструкція (1719 р.) доповнювали, що для поїздки через кордон потрібні «проїжджі листи» або «пашпорта»⁵⁵.

«Проїзною грамотою» в Росії називали паспорт при царюванні Петра I. Відповідно до Положення про види на проживання, яке було прийняте Державною радою Російської імперії 03.06.1884 р., мати паспорт за місцем проживання не було необхідністю, але особа, яка від'їздила на відстань 50 верст і більше 6 місяців, обов'язково повинна була мати паспорт. Таким

⁵²Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.] ; НАН України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького. Київ : Укр. енцикл., 2002. Т. 4. Н-П. С. 369; История государства и права зарубежных стран / за ред. проф. Н. А. Крашенинниковой и проф. О. А. Жидкова. М. : НОРМА-ИНФРА-М, 2001. Ч. 1. С. 74–79.

⁵³Черниловский З. М. Всеобщая история государства и права (история государства и права зарубежных стран) : учебник. [2-е изд., перераб. и доп.]. М. : Высш.шк., 1983. С. 128-133.

⁵⁴Соборное Уложение 1649 года : текст, комментарии / под ред. В. И. Буганова, М. П. Ирошниковой, А. Г. Манькова, В. М. Панеяка. М. : МГУ, 1987. С. 246.

⁵⁵История полиции России : краткий исторический очерк и основные док. : учеб. пособ. / [В. В. Альхименко, В. П. Коряков, В. М. Курицын, Р. С. Мулукаев и др.] ; под ред. В. М. Курицына. М. : Шит-М, 1998. С. 112–116; Боярский приговор о станичной и сторожевой службе 1571 года. *Акты Московского государства*. М., 1890. Т. I. 1571 – 1634 гг. С. 2–7.

чином, вже в Російській імперії посвідчувати особу необхідно було особам при переміщенні країною та виїзді⁵⁶.

Військові події в Європі середини XVII ст. стали поштовхом до появи військових паспортів (Militärpass), які видавалися з метою протидії дезертирству; мандрівники з країн, де лютувала чума, мали при собі «чумні» паспорти (Pestpass). Такий вид паспортів, як особливі, видавались євреям та учням ремісників тощо⁵⁷.

З часом і в Європі обов'язок мати паспорт став правилом. Так, у Франції кінця XVIII – на початку XIX століть, громадяни не мали права без паспорта відлучатися з місця проживання як в межах держави, так і за її межі. Починаючи з XIX століття у Німеччині обов'язок мати паспорт встановлювався указом імператора для мандрівки до певних держав та повернення з них або тимчасово для певних місцевостей (наприклад, для Берліну в 1878 р.)⁵⁸.

Активна паспортизація в Європі початку XX століття була результатом активного розвитку промислового виробництва, торгівлі, залізничного руху, який уможливив швидко переміщатися величезній кількості пасажирів як в межах країни, так і територіями інших держав.

У той час паспорти мали вигляд аркуша паперу з надрукованими текстами та графами, до яких вносилися рукописно персональні дані особи. Також були присутні відбитки печаток та штампів державних органів, емблеми та герби держави. В паспортах було виділено місце для нанесення відміток про перетин кордону та зазначення дати. Пізніше з появою та поширенням фотографічних технологій в паспорті з'явилася в обов'язковому порядку фотокартка власника⁵⁹ (Додаток Д, рис. Д.1).

⁵⁶Ежуков Е. "На троне вечный был работник". Петр I и охрана границ Российского государства. *Пограничник*. 1999. № 1. С. 64–67.

⁵⁷Галанза П. Н., Громакова Б. С. История государства и права зарубежных стран : учебник. М. : Юрид. лит., 1980. С. 187.

⁵⁸Галанза П. Н., Громакова Б. С. История государства и права зарубежных стран : учебник. М. : Юрид. лит., 1980. С. 196.

⁵⁹Тальянчук Л. С. Криміналістичне дослідження документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 250 с.

Періодично паспорт для виїзду за кордон змінював зовнішній вигляд, з'являлися його різновиди, змінювалися правила отримання, користування документом та якість його захисту. Однак, не зважаючи на зовнішні зміни паспорта, його функції (як під час виникнення, так і донині) залишаються незмінними – це посвідчення особи, вказівка про місце проживання в конкретній країні, забезпечення права перетинати кордон та перебувати на території іншої держави.

Аналізуючи викладені вище історичні факти, можна припустити, що виникнення та поступовий розвиток саме паспорта, який надавав права «входу на іншу територію», місто, країну в державах світу став передумовою до введення інших документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України.

На території України документами, що посвідчували особу громадянина та надавали право перетинати державний кордон, почали видаватися у Радянському Союзі. Такими документами були: а) дипломатичний паспорт; б) службовий паспорт; в) паспорт моряка; г) загальногромадянський закордонний паспорт⁶⁰. За відсутності перелічених документів для повернення до Радянського Союзу видавалося свідоцтво на повернення. Видача службових паспортів, а також видача дипломатичних паспортів певній категорії радянських громадян, накладення віз на ці паспорти, а також накладення віз на іноземні дипломатичні паспорти, на паспорти співробітників іноземних місій та делегацій – покладалася на Народний Комісаріат із закордонних справ⁶¹.

Бланк загальногромадянського закордонного паспорта зразка 1929 року представляв собою спеціальний аркуш паперу світлого кольору, по периметру якого малися зображення у вигляді рамки. У верхній лівій

⁶⁰Положення про виїзд з ССРС та в'їзд в СРСР : затв. постанов. Ради Міністрів СРСР від 19 черв. 1959 р. № 660. *Буківинська бібліотека* : [сайт]. URL: <http://buklib.net/books/24235/>; Об утверждении Положения о въезде в СССР и о выезде из СССР : постанов. Совета Министров СССР от 22 сентября 1970 г. № 801. *Бібліотека нормативно-правових актів СРСР* : [сайт]. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_7397.htm

⁶¹Об утверждении Положения о въезде в СССР и о выезде из СССР : постанов. Совета Министров СССР от 22 сентября 1970 г. № 801. *Бібліотека нормативно-правових актів СРСР* : [сайт]. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_7397.htm

частині бланка містилося кольорове зображення герба СРСР. З одного боку документа були нанесені тексти російською і французькою мовами та графи, а в нижній правій частині розміщували фотокартку. Документ завіряли підписами комісарів внутрішніх та іноземних справ. Графи документа заповнювалися відомостями про власника, зокрема, такі: прізвище, ім'я, по-батькові, дата та місце народження, сімейний стан тощо, а також ріст, колір очей, волосся та особливі прикмети. Обов'язковим реквізитом було зазначення дати та пункту пропуску, через який дозволено перетинати кордон. Для захисту бланка наносилася захисна сітка, а номери бланка та паспорта – окремо в нижній правій частині. Фотокартка та підписи посадових осіб у паспорті скріплювалися відбитками мокрих печаток (Додаток Д, рис. Д.2).

Цей бланк через свої розміри був не досить зручним у використанні, оскільки його розміри вимагала від власника складання його в декілька разів, що призводило до затирання та перегинання у певних місцях документа.

Наступні зразки документів, що посвідчували особу громадянина Радянського Союзу при перетині кордону, мали вигляд книжечки з червоною обкладинкою. На лицевій стороні обкладинки жовтим кольором нанесені зображення герба СРСР та написи російською мовою (Додаток Д, рис. Д.3 – рис. Д. 10).

Лише з 1 січня 1994 року почав видаватися паспорт громадянина України для виїзду за кордон першого зразка⁶².

Детальніше зупинимося на кожному із бланків паспорта громадянина України для виїзду за кордон, що видавали з 1994, з 1997, з 2008, з 2015 років, звернувши увагу на їх відмінності⁶³.

⁶²Положення про паспорт громадянина України для виїзду за кордон: указ Президента України від 28 жовт. 1993 р. № 491/93. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/491/93>

⁶³Положення про паспорт громадянина України для виїзду за кордон: указ Президента України від 28 жовт. 1993 р. № 491/93. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/491/93>; Опис внутрішнього лівого боку обкладинки та першої сторінки паспорта громадянина України для виїзду за кордон : указ Президента від 14 груд. 1996 р. № 1218/96. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1218/96>; Про внесення змін до Положення про паспорт

Для кращого опису та характеристики різновидів паспортного документа виділимо певні їх складові елементи, а саме:

- сторінка персональних даних (сторінка даних) – сторінка документа, до якої вносяться відомості про особу власника,
- зображення власника;
- форзаци (правий та лівий) – внутрішня частина обкладинки документа.

Бланк паспорта громадянина України для виїзду за кордон зразка 1994 року являв собою зшити нитками обрізну книжечку в м'якій обкладинці темно-вишневого кольору, розміром 88x125 міліметрів і обсягом 32 (64 або 96) сторінки. Сторінки документа мали краї заокругленої форми та були зшиті між собою спеціальною ниткою. З лицьового боку обкладинки тисненням фольгою жовтого кольору розміщені: слово «Паспорт», нижче – зображення малого Державного герба України, під ним – слово «Україна»⁶⁴ (Додаток Д, рис. Д.11–рис. Д.14).

На сторінках паспорта присутні друковані тексти, виконані українською та англійською мовами барвником чорного кольору. Зображення на сторінках паспорта – це впорядковані хвилясті лінії, які перетинаються між собою, орнаменти рожевого, блакитного та жовтого кольорів. У середніх частинах сторінок документа для перетину кордону мається напис «Україна» жовтого кольору⁶⁵.

громадянина України для виїзду за кордон: указ Президента України від 10 груд. 2004 р. № 1465/2004. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1465/2004>; Про порядок оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, його тимчасового затримання та вилучення : постанов. Кабінету Міністрів України від 07 трав. 2014 р. № 152. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/152-2014-n/page>

⁶⁴Опис внутрішнього лівого боку обкладинки та першої сторінки паспорта громадянина України для виїзду за кордон : указ Президента від 14 груд. 1996 р. № 1218/96. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1218/96>

⁶⁵Опис внутрішнього лівого боку обкладинки та першої сторінки паспорта громадянина України для виїзду за кордон : указ Президента від 14 груд. 1996 р. № 1218/96. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1218/96>

На внутрішньому лівому боці поперек обкладинки паспорта для виїзду за кордон барвником чорного кольору надруковано двома мовами відповідні бланкові тексти назви документа. Зліва, під чорною лінією мікротексту, відведено місце для розміщення кольорової фотокартки пред'явника паспорта (Додаток Д, рис. Д.11–рис. Д.14).

З правого боку від місця розміщення фотокартки присутні бланкові рядки, виконані двома мовами через косу лінію, нанесені барвником чорного кольору, в яких зазначаються відомості про: «Тип документа», «Код держави», «Номер паспорта», «Прізвище», «Ім'я», «Громадянство», «Дату народження», «Стать», «Місце народження» та «Персональний номер пред'явника паспорта», «Дату видачі», «Орган, що видав паспорт», «Дату закінчення строку дії паспорта», а також відтворювався підпис пред'явника паспорта, виконаний власноручно. Нанесення зазначених бланкових друкованих текстів у документ вносилися з використанням поліграфічного друку, а персональні відомості пред'явника – копіювально-множиною технікою⁶⁶.

У нижній частині внутрішньої сторони обкладинки присутні смужки на всю ширину сторінки, що відділяють місце в документі для машинозчитувальної інформації, яка відтворюється разом із даними про перетинання пред'явником паспорта державного кордону України в електронному вигляді. Після відповідного текстового заповнення та вміщення фотокартки ця сторінка ламінувалася захисною плівкою.

На першій сторінці паспорта паралельно до правого зрізу документа у верхній лівій частині нанесено напис: «Термін дії паспорту продовжено до». Нижче в середній частині цієї сторінки документа розміщений друкований текст: «Паспорт є власністю України», під ним у два стовпчики – текст: «Іменем України Міністр закордонних справ України просить усіх, кого це може стосуватися, всіма можливими засобами

⁶⁶Опис внутрішнього лівого боку обкладинки та першої сторінки паспорта громадянина України для виїзду за кордон : указ Президента від 14 груд. 1996 р. № 1218/96. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1218/96>

полегшити поїздку пред'явника паспорта, надавати йому необхідну допомогу та захист», виконаний українською і англійською мовами (Додаток Д, рис. Д.11)⁶⁷.

Друга та третя сторінки паспорта відведені для запису інформації про дітей, четверта та п'ята сторінки документа – для особливих відміток. До сторінок починаючи з шостої і до тридцять другої, відповідні органи мають право клеювати дозволи на виїзд (візові наклейки) до інших країн світу та проставляти штампи, що засвідчують факт перетину кордону.

З сімнадцятої сторінки і до правої обкладинки (правого форзацу) документа у верхній частині внесено перфорований серійний номер документа, який складається з двох літер – серії та шести цифр номеру (Додаток Д, рис. Д.13–Д.14).

На внутрішній стороні правого форзацу українською мовою надруковані слова «СЛІД ПАМ'ЯТАТИ», нижче міститься текст українською мовою, який складається з шести абзаців.

Бланк паспорта зразка 1994 року був наділений такими засобами захисту від підробки як: спеціальний папір, спеціальні фарби, різноманітні зображення (фонові сітки, орнаменти тощо), мікротекст та низка інших. Такі засоби захисту певний період часу були надійним захистом від підробки. Однак, з появою нових сучасних технологій, злочинці спроміглися підробляти такий документ, цим самим спонукаючи до удосконалення державними органами спеціальних засобів захисту і створення паспортів нового зразка.

Другий зразок паспорта, який почав видаватися на території України з 1997 року⁶⁸, мало чим відрізнявся від свого попередника. Звернемо увагу на суттєві відмінності між двома бланками.

⁶⁷Опис внутрішнього лівого боку обкладинки та першої сторінки паспорта громадянина України для виїзду за кордон : указ Президента від 14 груд. 1996 р. № 1218/96. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1218/96>

⁶⁸Про внесення змін до Положення про паспорт громадянина України для виїзду за кордон: указ Президента України від 10 груд. 2004 р. № 1465/2004. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1465/2004>

На лівій обкладинці нового паспорта фотокартку було замінено на фотографічний відбиток власника, який наносився за допомогою копіювально-множильної техніки (Додаток Д, рис.Д.12). Це пояснюється досить поширеними випадками підробки цих документів шляхом переклеювання фотокартки. Захист підпису пред'явника документа забезпечується зміною його розміщення (підпис власника з другої сторінки документа перенесли в нижню праву частину сторінки з персональними даними), та способом нанесення (за допомогою комп'ютерної техніки). На захисній плівці, що покриває сторінку даних, по діагональним лініям з'явилися слабовидимі написи «Україна». Бланковим текстам на першій сторінці документа замінили забарвлення з чорного кольору на синій.

Ці незначні зміни (місце розміщення підпису, колір текстів, спосіб нанесення спеціальних засобів захисту) були спрямовані на захист бланку паспорта для виїзду за кордон від підроблення.

Процес видачі, вилучення, обміну тощо цих зразків паспортів здійснювався для осіб, які постійно проживають в Україні, управліннями (відділами) у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб головних управлінь, управлінь МВС в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, відділами, відділеннями у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб міських, районними управліннями (відділами) МВС (далі – територіальними органами та підрозділами ДМС), а для осіб, які проживають за кордоном, – МЗСУ, дипломатичними та консульськими установами України⁶⁹.

Кабінет Міністрів України відповідними постановами⁷⁰ затвердив третій зразок бланка паспорта громадянина України для виїзду за кордон у 2004 році, який почав видаватися лише з 2008 року.

⁶⁹Про внесення змін до Положення про паспорт громадянина України для виїзду за кордон: указ Президента України від 10 груд. 2004 р. № 1465/2004. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1465/2004>

⁷⁰Про затвердження технічного опису і зразка бланка паспорта громадянина України для виїзду за кордон : постан. Кабінету Міністрів України від 23 груд. 2004 р. № 1725. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1725-2004-p>; Технічний опис та зразок бланка паспорта

Такий зразок закордонного паспорта громадянина України суттєво відрізняється від попередніх кольоровою гамою, оформленням та дизайном документа, наявністю сучасних спеціальних засобів захисту документа, які до цього часу не використовувалися в Україні тощо.

Так, обкладинка бланка паспорта має синій колір та виготовляється з палітурного матеріалу «Securalin» на паперовій основі із захисним термостійким покриттям. Внизу лицьової сторони обкладинки паспорта двома мовами зроблено напис: «ПАСПОРТ Україна», а у верхній частині нанесено контурне зображення малого Державного Герба України тисненням фольгою.

Сторінка персональних даних в цьому бланку змінює розміщення: вона почала вшиватися між лівим форзацом та першою сторінкою документа. Ця сторінка виготовляється із сучасного матеріалу – полікарбонату із захисними нашаруваннями. Відомості про власника та відцифроване його фотозображення вносяться до неї шляхом лазерного гравіювання. Зображення особи дублюється способом лазерної перфорації в середній частині сторінки даних (Додаток Д, рис. Д.15–рис. Д.16).

Наявність такого спеціального засобу захисту значно ускладнювало підробку бланків паспорта. Принаймні, для його несанкціонованого виготовлення необхідно було мати відповідне обладнання, за допомогою якого можна було відтворити полімерну сторінку з даними. Водночас, доступ до такого обладнання може мати лише обмежена кількість осіб, що значно звужує коло підозрюваних у підробленні.

У лівому верхньому куті спеціальною фарбою, яка під різним кутом зору змінює колір, відображається контур карти України. Машинозчитувальна зона відділена від зони візуальної перевірки двома лініями мікротексту «Україна».

громадянина України для виїзду за кордону внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України : постан. Кабінету Міністрів України від 26 черв. 2007 р. № 858. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-2007-%D0%BF>; Пояснювальна записка до проекту № 8507 Закону України «Про документи, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України» від 23 верес. 2011 р. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<https://zakon.rada.gov.ua>

Бланк паспорта зшивається нитками із захисними властивостями та додатково закріплюється вздовж корінця армувальною стрічкою⁷¹.

Фонові зображення мають вигляд хвилястих ліній змінної товщини, фрагментів орнаментальних малюнків, гільйоширних елементів, променів тощо. Усі елементи виконуються графічним комп'ютерним дизайном із використанням спеціального захищеного програмного забезпечення.

На першій сторінці документа вгорі надруковано напис: «Паспорт є власністю України», проте відсутній напис «Термін дії паспорту продовжено до», який друкувався в першому варіанті бланка.

Друга – п'ята сторінки паспорта призначені для особливих відміток про пред'явника паспорта та позначені написом «ОСОБЛИВИ ВІДМІТКИ».

Фонові графічні зображення сторінок з шостої по тридцять другу за художнім рішенням являють собою єдине ціле. Малюнки всіх сторінок об'єднані тематикою особливостей національного колориту, відтвореного в зображенні орнаментів, вишивок, геральдики, характерних для регіонів відповідно до адміністративно-територіального устрою України. Назва кожного регіону виконана мікротекстом. Особливістю фонових зображень сторінок є малюнки орнаментів, які не повторюються і символізують певний регіон.

Сторінки з шостої по тридцять другу призначені для проставлення віз на в'їзд до іноземних держав і відміток про перетинання державного кордону пред'явником паспорта. У верхній частині цих сторінок українською і англійською мовами через скісну риску надруковано слово «ВІЗИ». На правому форзаці надруковано у нижній частині реквізити виробника бланка паспорта.

Фонові зображення на всіх сторінках бланка паспорта виконуються друкарським способом фарбами синього, блакитного, рожево-фіолетового та жовтого кольорів з використанням технології райдужного друку. Серія

⁷¹Про затвердження технічного опису і зразка бланка паспорта громадянина України для виїзду за кордон : постан. Кабінету Міністрів України від 23 груд. 2004 р. № 1725. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1725-2004-p>

та номер бланка наноситься високим способом друку на тридцять другій сторінці барвником червоного кольору (Додаток Д, рис. Д.17-Д.18).

На сторінках з першої по тридцять другу та на правій частині обкладинки ближче до верхнього обрізу паспортної книжечки перфоровано серію і номер документа, які позначені відповідно двома літерами та шістьма цифрами, що відрізняє його від попередніх зразків, які мали перфоровані номери лише з середини документа⁷².

Коло суб'єктів, що здійснював видачу паспорта для виїзду за кордон третього зразка, збільшилося. Так, заява та відповідні документи на отримання паспорта групуються територіальними органами та підрозділами ДМСУ у спеціальні файли та передаються захищеними каналами зв'язку до Головного обчислювального центру. Далі Головний обчислювальний центр, провівши перевірку достовірності ідентифікаційного номеру з використанням бази даних Державного реєстру платників податків та інших обов'язкових платежів, надсилає її та персональні дані громадянина України до Державного центру виготовлення паспортних документів. Виготовлені паспорти повертаються від Центру до територіальних органів та підрозділів ДМСУ⁷³.

Однак, не дивлячись на низку заходів, спрямованих на удосконалення спеціальних засобів захисту від підробки, держава змушена була вдосконалювати бланки. У результаті такої діяльності з'явився четвертий зразок документа громадянина України для виїзду за кордон зразка 2015 року.

Такий документ є підтвердженням виконання українською владою першочергових заходів щодо лібералізації безвізового режиму для України з країнами Євросоюзу, виконання міжнародних зобов'язань України з

⁷²Про затвердження технічного опису і зразка бланка паспорта громадянина України для виїзду за кордон : постан. Кабінету Міністрів України від 23 груд. 2004 р. № 1725. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1725-2004-p>

⁷³Про затвердження технічного опису і зразка бланка паспорта громадянина України для виїзду за кордон : постан. Кабінету Міністрів України від 23 груд. 2004 р. № 1725. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1725-2004-p>

питань боротьби з тероризмом, незаконною міграцією та організованою міжнародною злочинністю, та забезпеченням своїх громадян та інших фізичних осіб високоякісними документами, з використанням найсучасніших технологій належного захисту від підробки і незаконного використання⁷⁴.

Вперше такий зразок паспорта має два види, зокрема: паспорт, що містить безконтактний електронний носій інформації (далі – «мікрочіп») та паспорт, що не містить безконтактного електронного носія.

Громадяни України, відповідно до законодавства, мають право обирати паспорт для виїзду за кордон між тим, що містить та тим, що не містить «мікрочіп». Адже низка організацій релігійної спрямованості були проти використання «мікрочіпів» через свої релігійні переконання. Тому, щоб не створювати внутрішнього конфлікту держава створює сучасний паспорт двох зразків. Розглянемо особливості таких бланків паспортів у порівнянні з попередніми зразками бланків⁷⁵.

Бланк паспорта нового зразка 2015 року багато чим подібний до попереднього, проте має чимало суттєвих відмінностей⁷⁶. Наявність полімерної сторінки даних, яка вшивається між лівим форзадом та першою сторінкою документа спеціальним замкненим швом, спосіб друку зображення власника та його персональних даних, відцифроване зображення власника шляхом лазерної перфорації та перфоровані сторінки з першої та тридцять другу із серійним номером, порядок розміщення

⁷⁴Пояснювальна записка до проекту № 8507 Закону України «Про документи, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України» від 23 верес. 2011 р. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<https://zakon.rada.gov.ua>

⁷⁵Про порядок оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, його тимчасового затримання та вилучення : постан. Кабінету Міністрів України від 07 трав. 2014 р. № 152. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/152-2014-p/page>

⁷⁶Про порядок оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, його тимчасового затримання та вилучення : постан. Кабінету Міністрів України від 07 трав. 2014 р. № 152. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/152-2014-p/page>; Про затвердження технічного опису і зразка бланка паспорта громадянина України для виїзду за кордон : постан. Кабінету Міністрів України від 23 груд. 2004 р. № 1725. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1725-2004-p>

інформації на сторінках та інші – це базові ознаки паспортів громадянина України для виїзду за кордон 2008 та 2015 років.

Якість та розміщення відмінностей в новому бланку вказують на вдосконалення його захисту (Додаток Д, рис. Д.19-рис. Д.20).

Папір бланка виготовляється із суміші бавовняної та деревинної целюлози та містить локальний водяний знак. Також папір документа наділений властивостями реагувати на дію певних хімічних сполук та змінювати колір зображень у місцях проведення хімічної реакції⁷⁷.

Дизайн бланка паспорта відтворюється з використанням офсетного, ірисного офсетного, трафаретного та «інтагліо» друку. Серія з двох літер та шестизначний номер бланка паспорта виконаний на першій паперовій сторінці способом високого друку, а не на останній.

Дизайн форзаца, сторінки даних та паперових сторінок бланка паспорта створено з використанням спеціальних захисних фонових сіток з різною геометрією малюнка лінійними та спеціальними растрами, ліній тексту, що складаються зі слів «Україна» і «UKRAINE» й повторюється, графічного зображення малого Державного Герба України та стилізованих зображень історичних, культурних та архітектурних пам'яток, які відображають різні історичні епохи розвитку України.

Захисні фонові сітки надруковано способом офсетного друку фарбами блакитного, лавандового, сірого та жовтого кольорів. Одну із захисних фонових сіток надруковано способом ірисного офсетного друку фарбою сірого кольору, що переходить в бузковий (Додаток Д, рис. Д.19)⁷⁸.

Текст на правому форзаці документа паспорта, що містить «мікрочіп», збільшений на один абзац та після слів «СЛІД ПАМ'ЯТАТИ» читається як «Цей паспорт містить чутливі електронні пристрої. Для їх оптимального

⁷⁷Про порядок оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, його тимчасового затримання та вилучення : постан. Кабінету Міністрів України від 07 трав. 2014 р. № 152. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL:<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/152-2014-p/page>

⁷⁸Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 7 травня 2014 р. № 152 та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України : постан. Кабінет Міністрів України від 26 лист. 2014 р. № 682. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/682-2014-p>

використання документ не слід згинати, перфоровувати і піддавати впливу крайніх температур або надмірної вологості» (Додаток Д, рис. Д.22).

Паспорт, що не містить «мікрочіп», повністю відповідає викладеному вище зразку, проте не містить зображень та текстів, які вказують на наявність безконтактного носія інформації в документі.

Порядок оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду зразка 2015 року за кордон, його тимчасове затримання та вилучення здійснюється аналогічно попередньому зразку документа 2008 року, територіальними органами або підрозділами ДМС незалежно від місця проживання громадянина у взаємодії з Головним обчислювальним центром Єдиного державного демографічного реєстру та Державним центром персоналізації документів⁷⁹.

Наявність у правій частині обкладинки імплантованого безконтактного електронного носія і є суттєвою відмінністю його від попереднього зразка паспорта⁸⁰ та відповідає вимогам до електронних документів. Підтверджує цей факт зображення спеціального символу у нижній частині лицьового боку обкладинки документа.

Для наочності порівняння збігів та відмінностей у загальному вигляді зразків бланків паспортів громадянина України для виїзду за кордон 1994, 1997, 2008, 2015 років нами було сформовано порівняльну таблицю (Додаток В, Табл. 2.1). Такі дані уможливають наочно показати про

⁷⁹Про порядок оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, його тимчасового затримання та вилучення : постан. Кабінету Міністрів України від 07 трав. 2014 р. № 152. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/152-2014-n/page>; Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного демографічного реєстру та надання з нього інформації, взаємодії між уповноваженими суб'єктами, а також здійснення ідентифікації та верифікації : постан. Кабінет Міністрів України від 18 жовт. 2017 р. № 784. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784-2017-%D0%BF>

⁸⁰Про порядок оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, його тимчасового затримання та вилучення : постан. Кабінету Міністрів України від 07 трав. 2014 р. № 152. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/152-2014-n/page>; Про затвердження технічного опису і зразка бланка паспорта громадянина України для виїзду за кордон : постан. Кабінету Міністрів України від 23 груд. 2004 р. № 1725. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1725-2004-p>

розвиток та удосконалення сучасного бланку документа, що посвідчує громадянина України при перетині державного кордону.

Останній зразок закордонного паспорта громадянина України є актуальним та сучасним, порівняно із попередніми. Головною ідеєю впровадження офіційних документів такого типу є суттєве підвищення захищеності суспільства від проявів злочинності та міжнародного тероризму⁸¹. Документ такого зразка використовується як в Україні, так і в багатьох країнах світу.

Аналізуючи загальний вигляд зразків паспортів, що зазначені вище, спостерігається їх модернізація та вдосконалення пов'язана із певними змінами у політичних та суспільних реаліях. Наприклад, після терактів, що відбулися 11 вересня 2001 року в Сполучених Штатах Америки весь світ потребував наявності біометрії в паспортах.

З 1 квітня 2010 року 189 держав світу – членів Міжнародної організації цивільно-громадянської авіації (далі – ІКАО), серед яких і Україна, узяли на себе зобов'язання розпочати видачу своїм громадянам так званих біометричних закордонних паспортів⁸².

Позитивними моментами наявності такого спеціального засобу захисту в паспортах є:

- 1) вимога Євросоюзу для реалізації безвізового режиму для українських громадян;
- 2) перевага при перетині кордону (за його допомогою прискорюється процес перевірки та реєстрації в пунктах пропуску через кордони);
- 3) створення в аеропортах спеціальних коридорів для подорожуючих з електронними паспортами. Серед таких країн, які читають «е-паспорти» є

⁸¹Біометричний паспорт. Тільки факти. *LowcostAvia* : [сайт]. URL:<http://lowcostavia.com.ua/biometric-passport-facts/>

⁸²Тихонова В. І., Захарова Т. О. Дослідження документів, виготовлених за новітніми технологіями. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : [зб. наук. праць / ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головаченко та ін.] ; Харк. наук.-дослід. ін-т судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса ; Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2010. Вип. 10. С. 292–298 ; Про затвердження Правил перетинання державного кордону України : постан. Кабінету Міністрів України від 27 січ. 1995 р. № 57. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/57-95-п>.

Великобританія, Німеччина, Нова Зеландія, Португалія, Сінгапур, США, Японія та інші;

4) це – сучасний спеціальний засіб захисту, що підвищує його надійність (на сьогодні не відомі випадки підроблення такого носія інформації);

5) неможливість використання паспорта з «мікрочіпом» іншою особою.

Серед негативних чинників слід вказати таке:

1) надання додаткової особистої інформації громадянами (відбитків пальців рук, відцифроване зображення, підпис) не спрощують при отриманні паспорта цього процесу, а навпаки;

2) введення «мікрочіпа» потребує нового, сучасного технічного обладнання та матеріальних витрат на всіх періодах реалізації, починаючи від внесення в паспортний документ на підприємстві – виробнику даних «мікрочіпів», створення органів Єдиного державного демографічного реєстру, як на території України, так і за її межами, їх програмного забезпечення, та закінчуючи зчитуванням, обробкою інформації при перетині державного кордону України в кожному пункті пропуску;

3) у паспорті з «мікрочіпом» зберігається лише інформація про його власника. Отже, інформація про дітей не вноситься, як в попередньому зразку документа. В Україні діє правило «одна особа – один паспорт». Він замінив проїзний документ дитини паспортом терміном дії на чотири роки. Це, на жаль, не зменшить витрат громадян для реалізації права на перетин державного кордону. Однак дитина зможе подорожувати не лише з батьками, а самостійно чи з іншими довіреними особами за власним документом.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Визначте історичні факти розвитку паспортних документів у світі.

2. Чи погоджуєтесь Ви з твердженням, що закордонний паспорт став похідним документом для інших документів, що посвідчують особу?

3. Коли в Україні з'явився перший зразок паспорта громадянина України для виїзду за кордон?

4. Порівняйте спеціальні засоби захисту першого та останнього зразків паспорта громадянина України для виїзду за кордон?

5. На Вашу думку, безконтактний електронний носій інформації є надійним засобом захисту паспорта?

РОЗДІЛ 3

**СПЕЦІАЛЬНІ ЗАСОБИ ЗАХИСТУ ДОКУМЕНТІВ,
ПРИЗНАЧЕНИХ ДЛЯ ПОСВІДЧЕННЯ ОСОБИ ПРИ ПЕРЕТИНІ
НЕЮ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ, ВІД ПІДРОБЛЕННЯ**

Документи, призначені для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, (далі для зручності опису в контексті усіх документів – паспортні документи) є документами суворого обліку та звітності. Головними вимогами до паспортних документів є висока механічна зносостійкість та захищеність від фальсифікації. Останнє реалізується застосуванням сучасних спеціальних засобів захисту в цих документах, використанням нових технологій та спеціальних матеріалів, досить частою зміною бланків за роки незалежності України.

Спеціальні засоби захисту документів від підробки поділяють на такі види: технологічні, поліграфічні та фізико-хімічні⁸³. Такі ж види захисту мають і паспортні документи.

Технологічний захист полягає у внесенні ознак до окремих реквізитів документів за допомогою спеціальних складних технологічних процесів (спеціальний папір, захисні волокна та водяні знаки, сучасна перфорація

⁸³Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 210 с.; Кобилянський О. Л. Криміналістичне дослідження документів із спеціальними засобами захисту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 255 с.; Мельников І. М. Актуальні питання криміналістичного дослідження та перспективи захисту українських паспортів і посвідчень особи нового зразка. *Техническая экспертиза документов: проблемы и развитие* : сб. материалов междунар. науч.-практ. конф., (20–21 октября 2005 г., г. Киев) / [сост. К. Н. Ковалев, Т. В. Тимофеева] ; ИПЦ МВД Украины. Київ, 2006. С. 191–194 ; Шведова О. В. Комплексне криміналістичне дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 225 с.; Бирюков В. В., Коваленко В. В. Криминалистическое исследование документов : монография. Луганск : РИО ЛНВД, 1999. 164 с.; Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : НАВС, 2011. 312 с.; Терзиев М. В., Эйсмэн А. А. Введение в криминалистическое исследование документов : учебник. М. : МГУ, 1949. 111 с. ; Іщенко А. В., Будзієвський М. Ю., Красюк І. П. Поняття й система методів техніко-криміналістичного дослідження документів : навч. посіб. / за ред. С. М. Алфьорова. Київ : Еліт Принт, 2011. 97 с. : іл.

тощо)⁸⁴. **Поліграфічний захист** виражається у використанні різних видів і способів поліграфічного друку (види друку, графічні елементи (гільйоширувальні пояси, розетки й орнаменти та інші засоби декору), фонові сітки; мікродрук і приховані зображення, наскрізні зображення тощо)⁸⁵. Однак гарантованим захистом документів від підробки можна вважати поєднання поліграфічного з **фізико-хімічним захистом**. Останній ґрунтується на використанні у складі матеріалу документів хімічних речовин, наявність яких може бути визначена спеціальними методами⁸⁶. Це люмінофори (флуоресцентні й фосфоресцентні фарби), інфрачервоні фарби тощо, якими наносяться зображення, тексти, номери в паспортних документах.

Спеціальним елементом захисту є такий елемент, що призначений для ідентифікації документа через визначення його справжності та цілісності, з порівнянням самого елемента захисту чи композиції за критеріями відповідності характерним ознакам візуальними, інструментальними й іншими методами⁸⁷.

Поняття «елемент захисту» є значно вужчим від значення спеціального засобу захисту документа, тому для кращого висвітлення предмету вивчення доречно використовувати поняття «спеціальні елементи захисту» від підроблення.

Проаналізуємо детальніше спеціальні елементи захисту розглядуваної групи документів, звернувши увагу на місце їх розміщення та значення.

⁸⁴Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : НАВС, 2011. С. 264.

⁸⁵Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. С. 84; Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : НАВС, 2011. С. 265.

⁸⁶Іщенко А. В., Будзієвський М. Ю., Красюк І. П. Поняття й система методів техніко-криміналістичного дослідження документів : навч. посіб. / за ред. С. М. Алфьорова. Київ : Еліт Прінт, 2011. С. 65.

⁸⁷Попович І. І. Криміналістичне забезпечення обігу розрахункових документів у банківській системі з метою запобігання вчиненню злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. С. 98; Бирюкова Т. П. Основы раскрытия и расследования преступлений, связанных с незаконным изготовлением и сбытом поддельных денег : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Киев, 2003. С. 104.

До документів, які будуть розглянуті, відносяться зразки, які діють від 2015 року⁸⁸:

- паспорт громадянина України для виїзду за кордон (зразка 2008 року та сучасний зразок з 01 січня 2015 року);
- дипломатичний та службовий паспорти (зразка 2015 року);
- посвідчення особи моряка (зразка 1993 року);
- посвідчення члена екіпажу (зразка 2015 року);
- посвідчення особи без громадянства (зразка 1993 року);
- проїзний документ біженця для виїзду за кордон (зразка 1993 року);
- посвідчення на повернення в Україну (зразка 1993 року).

Законодавчо передбачено виготовлення сучасних бланків посвідчення особи моряка, посвідчення особи без громадянства, проїзний документ

⁸⁸Про порядок оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, його тимчасового затримання та вилучення : постан. Кабінету Міністрів України від 07 трав. 2014 р. № 152. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/152-2014-p/page>; Про дипломатичний та службовий паспорти України : указ Президента України від 12 трав. 2015 р. № 264/2015. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/2015> ; Про посвідчення особи моряка : постан. Кабінету Міністрів України від 26 черв. 2015 р. № 441. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/441-2015-p#n163>; Про посвідчення особи моряка : указ Президента України від 5 черв. 1993 р. № 194/93. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/194/93>; Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення посвідчення члена екіпажу : постан. Кабінетів Міністрів України від 12 лист. 2014 р. № 622. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/622-2014-p>; Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення та видачі посвідчення особи на повернення в Україну : постан. Кабінет Міністрів України від 05 квіт. 2017 р. № 285. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2017>; Про затвердження Положення про посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон : постан. Кабінету Міністрів України від 7 серп. 1995 р. № 610. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/610-95-%D0%BF>; Про затвердження зразка бланка, технічного опису та порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон з безконтактним електронним носієм : постан. Кабінету Міністрів України від 7 трав. 2014 р. № 153. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/153-2014-p>; Про затвердження Положення про проїзний документ біженця : постан. Кабінету Міністрів України від 14 берез. 2012 р. № 203. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203-2012-%D0%BF>; Про затвердження зразка бланка, технічного опису та порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення проїзного документа біженця з безконтактним електронним носієм : постан. Кабінету Міністрів України від 07 трав. 2014 р. № 154. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/682-2014->; Інформаційно-довідкова база даних «Frontline document system» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій ; Про затвердження технічного опису і зразка бланка паспорта громадянина України для виїзду за кордон : постан. Кабінету Міністрів України від 23 груд. 2004 р. № 1725. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1725-2004-p>

біженця для виїзду за кордон, посвідчення на повернення в Україну зразка 2015 року, однак через низку причин ці документи видаються на старих бланках.

Паспортні документи, які надають право на перетин державного кордону та видаються Україною з 2015 року, містять безконтактний носій інформації. Законодавець зазначає, що безконтактний носій інформації забезпечує одноразовий запис та багаторазове зчитування даних особи власника, згідно із стандартом ISO/IEC 14443 та відповідно до вимог документа Міжнародної організації цивільної авіації (далі – ІКАО) Doc 9303 «Машинозчитувані проїзні документи» (далі – Doc 9303)⁸⁹.

Всі ці документи мають вигляд книжечки із заокругленими кутами, окрім посвідчення на повернення в Україну – брошура, та посвідчення члена екіпажу, що представляє собою документ на пластиковій основі – пластикову картку.

Основним матеріалом для виготовлення більшості таких документів є папір. Папір (лат. *bambagia* – бавовна) – це багатокомпонентний матеріал, що складається, в основному, зі спеціально відібраних дрібних рослинних волокон, тісно переплетених між собою, пов'язаних силами зчеплення різного виду й утворюючих тонкий аркуш⁹⁰.

Папір для виготовлення паспортних документів повинен мати необхідні властивості⁹¹, такі як міцність на розрив, зносостійкість при терті та тривалому використанні, стійкість до хімічних речовин, які пов'язані із звичним використанням (наприклад, на чорнила у відбитках печаток, штампів чи пишучих приладах), гладкість для чіткого нанесення мікротекстів, температурна стійкість та вологостійкість при тривалому їх

⁸⁹Машинозчитуваний паспорт. *Машинозчитувані проїзні документи*. / Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО, Doc 9303/1). 2006. Ч. 1. 98 с.

⁹⁰Гавенко С. Ф., Ярема С. М. Оздоблення друкованої продукції. Київ : УкрНДІСВД, 2000.С. 9–13; Березин Б. И. Полиграфические материалы. М. : Книга, 1984. С. 28–31; Паршиков Ю. И. Экспертное исследование бумаги : пособие для экспертов-криминалистов. М. : ВНИИОП МООП СССР, 1968. С. 5–9.

⁹¹Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : НАВС, 2011. С. 183; Валиев С. П., Эльтазаров Б. О. Защита ценных бумаг. М. : ЧеРо, 1997.С. 64–69; Машинозчитуваний паспорт. *Машинозчитувані проїзні документи*. / Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО, Doc 9303/1). 2006. Ч. 1. С. 5

впливі, виключення його відбілення тощо. Для забезпечення цих вимог до складу паперу вводять хімічні та мінеральні наповнювачі (каолін, крейда, гіпс, барит, вілон, крохмаль, каніфоль тощо)⁹². Так, наприклад, папір в паспорті громадянина України для виїзду за кордон, у дипломатичному та службовому паспортах зразка 2015 року має хімічну реакцію на дію певних хімічних сполук (зміна кольору в місцях проведення реакції), що унеможливує внесення на їх сторінки несанкціоновані дані⁹³.

Папір для виготовлення паспортних документів має багатшарову структуру, тому під час виготовлення до його структури вводять цілий комплекс захисних засобів, серед яких – водяні знаки, захисні волокна тощо.

Водяний знак («філігрань») застосовується як спеціальний засіб захисту в документах і полягає у внесенні в структуру паперу шару волокон різної товщини, які добре видимі при вивченні документа на просвіт⁹⁴. Враховуючи цю особливість, водяні знаки в паспортних документах поділяються на певні види: а) за виглядом: однотонові, двотонові та багатотонові; б) за розташуванням: локальні, смугові та загальні; в) за змістом: написи та малюнки; візерунки, фігури або цифри; портрети.

Сторінки дійсних українських паспортних документів, а саме: паспорта для виїзду за кордон зразка 2008 року, посвідчення особи моряка та особи без громадянства для виїзду за кордон, проїзного документа біженця, захищені загальними однотоновими водяними знаками у вигляді

⁹²Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : НАВС, 2011. С. 184.

⁹³Про порядок оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, його тимчасового затримання та вилучення : постан. Кабінету Міністрів України від 07 трав. 2014 р. № 152. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/152-2014-p/page>; Інформаційно-довідкова база даних «Frontline document system» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій; Про посвідчення особи моряка : указ Президента України від 5 черв. 1993 р. № 194/93. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/194/93>

⁹⁴Воробей О. В. Словник термінів техніко-криміналістичного дослідження документів. Київ : НАВСУ, 2005.

решітки шестикутника з написом в середині «УКРАЇНА» темного тону⁹⁵. Однак, на сторінках посвідчення особи моряка ці написи водяними знаками розміщуються перпендикулярно до нижнього зрізу документа, а в інших паспортних документах – паралельно до зрізу (Додаток Е, рис. Е.1, Е.2).

Паперові сторінки закордонних паспортів, дипломатичних та службових паспортів зразка 2015 року друкуються на папері з локальним багатотоновим водяним знаком у вигляді малюнка «Золоті ворота» та електротипом у вигляді цифр (Додаток Е, рис. Е.3)⁹⁶. Сторінки посвідчення особи на повернення в Україну не наділені водяними знаками⁹⁷. Також відсутній такий захист на форзацах, на сторінках та в документі, що має полімерну основу (посвідчення члена екіпажу).

Водяні знаки в паспортних документах більшості країн також можуть відображатись у вигляді малюнків, фігур, портретів тощо. Саме загальний вигляд впливає на їх місце знаходження на сторінках, наприклад, зображення портретів в основному друкуються в середній частині сторінки (в паспортах Італії, Бельгії тощо)⁹⁸. Текстові написи водяними знаками розміщуються не лише горизонтально чи вертикально до зрізу документів, а й по діагоналі (наприклад, в паспорті Казахстану).

Головною особливістю цього спеціального засобу захисту в паспортних документах є те, що водяні знаки не відображаються під дією

⁹⁵Про посвідчення особи моряка : постанов. Кабінету Міністрів України від 26 черв. 2015 р. № 441. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/441-2015-p#n163>; Інформаційно-довідкова база даних «Frontline document system» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій; Про затвердження технічного опису і зразка бланка паспорта громадянина України для виїзду за кордон : постанов. Кабінету Міністрів України від 23 груд. 2004 р. № 1725. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1725-2004-p>

⁹⁶Про порядок оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, його тимчасового затримання та вилучення : постанов. Кабінету Міністрів України від 07 трав. 2014 р. № 152. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/152-2014-p/page>; Про дипломатичний та службовий паспорти України : указ Президента України від 12 трав. 2015 р. № 264/2015. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/2015>; Інформаційно-довідкова база даних «Frontline document system» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

⁹⁷Інформаційно-довідкова база даних «Frontline document system» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

⁹⁸Інформаційно-довідкова база даних «Frontline document system» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

УФ-променів, а лише при наскрізному освітленні сторінки. Це є ефективним засобом захисту від підроблення паперових сторінок⁹⁹.

Аркуші документів наповнюють **захисними волокнами**, які є кольоровими або видимими при певних умовах натуральними та синтетичними волокнами, ниткоподібними частинами чи маленькими дисками, зануреними в основу паперу¹⁰⁰. Вони розміщуються хаотично по всій площі сторінки документів, мають певний колір, розмір, здатність люмінесцювати в УФ-променнях. Наприклад, в сторінках посвідчення на повернення в Україну трапляється найпростіший варіант захисних волокон, а саме: вони люмінесцюють одним жовтим кольором (Додаток Є, рис. Є.4). Досить новачіями є захисні волокна в сучасних паспортах зразка 2015 року: одне волокно під дією УФ-променів відбувається двома кольорами – синім та жовтим (додаток Є, рис.Є.1)¹⁰¹. У решти паспортних документів зразка до 2015 року використовують захисні волокна трьох кольорів, які під дією УФ-променів світяться: червоним, синім та зеленим кольорами (додаток Є, рис. Є.2-Є.3). Вони легко відокремлюються за допомогою пінцета, на відміну від підроблених¹⁰². У посвідченні члена екіпажу захисні волокна як захист відсутні¹⁰³.

⁹⁹Способы защиты документов и банкнот от фальсификации. *Иностранная печать о техническом оснащении полиции капиталистических государств*. М., 1984. № 12. С. 64–69; Исследование паспорта в целях установления подделки бланка, специальных чернил и клея / [Л. И. Афанасьева, М. В. Кисин, Ю. И. Паршиков и др.]. М. : ВНИИ МВД СССР, 1975. С. 115–117.

¹⁰⁰Воробей О. В. Криміналістичне дослідження паперових грошей України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. С. 87; Исследование паспорта в целях установления подделки бланка, специальных чернил и клея / [Л. И. Афанасьева, М. В. Кисин, Ю. И. Паршиков и др.]. М. : ВНИИ МВД СССР, 1975. С. 12.

¹⁰¹Про порядок оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, його тимчасового затримання та вилучення : постан. Кабінету Міністрів України від 07 трав. 2014 р. № 152. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/152-2014-p/page>; Інформаційно-довідкова база даних «Frontlinedocumentsystem» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

¹⁰²Про порядок оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, його тимчасового затримання та вилучення : постан. Кабінету Міністрів України від 07 трав. 2014 р. № 152. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/152-2014-p/page>; Про дипломатичний та службовий паспорти України : указ Президента України від 12 трав. 2015 р. № 264/2015. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/2015>; Про посвідчення особи моряка : постан. Кабінету Міністрів України від 26 черв. 2015 р. № 441. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/441-2015-p#n163>; Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення та видачі посвідчення особи на повернення в Україну : постан. Кабінет Міністрів України від 05 квіт. 2017 р. № 285. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2017>; Про затвердження зразка бланка, технічного опису та

Різновидом захисних волокон є планшетки. Це – пофарбовані чи не пофарбовані синтетичні кола, введені до структури паперу при його виготовленні, як засіб від копіювання документа¹⁰⁴. Такий спеціальний засіб захисту можна побачити при вивченні шенгенських віз, паспортів Австралії, ЮАР тощо, однак, їх немає в українських паспортних документах¹⁰⁵.

Відсутня також у вітчизняних паспортних документах і *синтетична захисна нитка*, яка вводиться в папір як повністю, так і частково (пунктирно). Додатково на синтетичну нитку може наноситися мікротекст, райдужне покриття, УФ-фарба¹⁰⁶. Ця ознака захисту трапляється у паспортах Російської Федерації, США, Франції, Литви, Нігерії, Туреччини тощо¹⁰⁷.

Звернемо увагу на головну відмінність пластикового посвідчення члена екіпажу та посвідчення особи на повернення в Україну від решти паспортних документів України, яка полягає у відсутності

порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон з безконтактним електронним носієм : постан. Кабінету Міністрів України від 7 трав. 2014 р. № 153. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/153-2014-п>; Про затвердження зразка бланка, технічного опису та порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення проїзного документа біженця з безконтактним електронним носієм : постан. Кабінету Міністрів України від 07 трав. 2014 р. № 154. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/682-2014->; Інформаційно-довідкова база даних «Frontline document system» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій; Про затвердження технічного опису і зразка бланка паспорта громадянина України для виїзду за кордон : постан. Кабінету Міністрів України від 23 груд. 2004 р. № 1725. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1725-2004-п>

¹⁰³Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення посвідчення члена екіпажу : постан. Кабінетів Міністрів України від 12 лист. 2014 р. № 622. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/622-2014-п>; Інформаційно-довідкова база даних «Frontlinedocumentsystem» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

¹⁰⁴Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : НАВС, 2011. С. 113.

¹⁰⁵Інформаційно-довідкова база даних «Frontlinedocumentsystem» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

¹⁰⁶Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : НАВС, 2011. С. 287; Исследование паспорта в целях установления подделки бланка, специальных чернил и клея / [Л. И. Афанасьева, М. В. Кисин, Ю. И. Паршиков и др.]. М. : ВНИИ МВД СССР, 1975. С. 115–118; Атлас паспортов. Руководство пользователя. М. : ИнтерКрим-Пресс, 1999. 256 с. : цв. ил. ; Ковальчук З. А. Криминалистическое исследование поврежденных документов : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 717. Киев, 1965. 18 с.

¹⁰⁷Інформаційно-довідкова база даних «Frontlinedocumentsystem» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

обкладинки¹⁰⁸. Обкладинки в документах виготовляються зі спеціальних зносостійких палітурних матеріалів: лідерину, «Balacron», «Securalin»¹⁰⁹. Їх характерною особливістю є те, що ці матеріали не використовується для інших цілей та у вільний продаж не надходять¹¹⁰.

Паспорти для виїзду за кордон мають обкладинки синього кольорів (зразків 2008 та 2015), дипломатичний – зеленого, службовий паспорт – чорного кольорів, посвідчення особи моряка – темно-синього кольору, проїзний документ біженця для виїзду за кордон – світло-синього кольору, обкладинка проїзного документа дитини – блакитно кольору, а посвідчення особи без громадянства – сірого¹¹¹. В посвідченні особи на повернення в Україну також є обкладинка, проте вона має паперову основу і захищена як решта сторінок цього документа¹¹².

На лицьових сторонах обкладинок містяться назви паспортних документів, назви країн, герби, логотипи, відповідні позначення,

¹⁰⁸Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення посвідчення члена екіпажу : постан. Кабінетів Міністрів України від 12 лист. 2014 р. № 622. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/622-2014-p>; Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення та видачі посвідчення особи на повернення в Україну : постан. Кабінет Міністрів України від 05 квіт. 2017 р. № 285. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2017>; Інформаційно-довідкова база даних «Frontline document system» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

¹⁰⁹Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : НАВС, 2011. С. 293; Інформаційно-довідкова база даних «Frontline document system» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій; Ковальчук З. А. Криминалистическое исследование поврежденных документов : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 717. Киев, 1965. С. 8.

¹¹⁰Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. С. 128–129.

¹¹¹Про порядок оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, його тимчасового затримання та вилучення : постан. Кабінету Міністрів України від 07 трав. 2014 р. № 152. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/152-2014-p/page>; Про дипломатичний та службовий паспорти України : указ Президента України від 12 трав. 2015 р. № 264/2015. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/2015>; Про посвідчення особи моряка : постан. Кабінету Міністрів України від 26 черв. 2015 р. № 441. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/441-2015-p#n163>; Про затвердження Положення про посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон : постан. Кабінету Міністрів України від 7 серп. 1995 р. № 610. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/610-95-%D0%BF>; Про затвердження Положення про проїзний документ біженця : постан. Кабінету Міністрів України від 14 берез. 2012 р. № 203. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203-2012-%D0%BF>; Інформаційно-довідкова база даних «Frontline document system» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій; Про затвердження технічного опису і зразка бланка паспорта громадянина України для виїзду за кордон : постан. Кабінету Міністрів України від 23 груд. 2004 р. № 1725. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1725-2004-p>

¹¹²Інформаційно-довідкова база даних «Frontlinedocumentsystem» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

наприклад, про наявність безконтактного носія інформації в паспортних документах 2015 року. Ці тексти та зображення наносяться спеціальним видом друку – *тисненням фольгою*. Це – поліграфічний процес, що проводиться на пресах для тиснення, при якому між нагрітим кліше і спеціальним палітурним матеріалом простягається фольга, а під дією нагрітого кліше вона відстає від плівки-носія і закріплюється клейовим шаром на поверхні матеріалу¹¹³. У деяких країнах світу, серед яких Австралія, Австрія, Швеція, ЮАР, Словенія тощо, обкладинки паспортів захищають також спеціальними написами, які можна побачити лише в УФ-променях¹¹⁴.

Сторінки паспортних документів скріплюється *відповідним швом нитками із захисними властивостями*, які визначаються як комплексними, так і самостійними елементами захисту в документах¹¹⁵.

Спеціальні нитки для бланків бувають різних кольорів: білого, зеленого, чорного тощо. В українських документах використовуються в більшою мірою світлі (світло-жовті, білі) нитки, які при освітленні в УФ-променях набувають певного світіння, що є ефективним захистом від підробки. Наприклад, в закордонних паспортах зразків 2008 та 2015 років, у дипломатичному та службовому паспортах нитка для зшивання має червоне світіння в УФ-променях, а у решти документів – білого кольору (Додаток Є, рис. Є.3). Відстань між кожним кроком голки при виконанні спеціального шва має визначену відстань – 5 мм чи 6 мм, крім посвідчення на повернення в Україну, оскільки цей документ має вигляд брошури з

¹¹³Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. С. 164; Осика І. М. Розслідування підроблення документів та їх використання у сфері підприємництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. С. 14; Викторова Л. Н. Криминалистическое исследование документов с целью установления последовательности выполнения их фрагментов : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 1972. С. 7.

¹¹⁴Інформаційно-довідкова база даних «Frontlinedocumentsystem» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

¹¹⁵Кулагин П. Г. Криминалистическое исследование документов, удостоверяющих личность. М. : НИИМ, 1959.С. 12; Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. С. 116.

листками, які лише складаються¹¹⁶. Паспортні документи інших країн застосовують нитки декількох кольорів, наприклад, білого-зеленого-жовтого (Франція), білого-синього-чорного (Естонія) тощо¹¹⁷.

Шов у документах для виїзду за кордон має назву «замкненого», оскільки він не має вільної нитки, що залишається на початку чи в кінці прошивки сторінок¹¹⁸.

Викладений аналіз показує, що документи, які посвідчують особу та гарантують право перетинати державні кордони, мають надійний технологічний захист: сторінки їх виготовляються зі спеціального високозахищеного паперу, який ще на стадії виробництва наповнюється надійними засобами захисту. Однак, у пластиковому посвідченні члена екіпажу та на полімерних сторінка з персональними даними паспортів громадянина України для виїзду за кордон зразка 2008 року та решти документів зразка 2015 року – засоби захисту, що характерні для паперових документів, відсутні¹¹⁹.

Пластикові документи виготовляються з таких видів пластику, як теслін і полікарбонат, що водночас мають інші засоби захисту: лазерний друк та лазерну перфорацію, голограми, тиснення чи малюнки по ламінаці, малюнки з оптично змінюваними фарбами, які при зміні кута змінюють колір тощо. Це – синтетичні матеріали, що уможливають використання як «класичних» поліграфічних способів друку, так і нових способів внесення інформації¹²⁰.

Докладніше зупинимось на процесі виготовлення полімерної сторінки даних у паспортних документах, оскільки він є унікальним. В структуру такої сторінки імплантується сітчаста тканина, вільний кінець якої має

¹¹⁶Інформаційно-довідкова база даних «Frontlinedocumentsystem» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

¹¹⁷Інформаційно-довідкова база даних «Frontlinedocumentsystem» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

¹¹⁸Інформаційно-довідкова база даних «Frontlinedocumentsystem» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

¹¹⁹Інформаційно-довідкова база даних «Frontlinedocumentsystem» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

¹²⁰Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : НАВС, 2011. С. 293.

довжину 8-10 мм та призначений для її підшивання в корінець паспорта. На сітчасту тканину з обох сторін накладаються аркуші з фоновими зображеннями та декілька шарів прозорого й білого полікарбонату, що з'єднуються і формують єдину структуру сторінки¹²¹.

Зображення на сторінках паспортних документів наносяться за допомогою спеціальних фарб. Найбільш широкого використання набули **флюоресцентні фарби**, які при звичайному освітленні бувають видимими та невидимими, але під впливом УФ–променів світяться певним кольором¹²². У більшості таких документів можна побачити фарби жовтого, зеленого, блакитного, помаранчевого, червоного та інших кольорів, які проявляються під дією УФ–променів. Наприклад, у посвідченні особи моряка малюнки по всій площі сторінок нанесені жовтим кольором у вигляді морського якоря (Додаток Є, рис. Є.2); сторінки посвідчення біженця для виїзду за кордон прикрашені зображенням глобуса та збільшеного номера сторінки у світлому кольорі (додаток Є, рис. Є.3)¹²³.

Для закордонного паспорта громадянина України зразка 2008 року використання УФ–фарби є набагато ефективніше, оскільки на одній сторінці можна побачити у пурпурному, блакитному, жовтому, синьому, білому кольорах бланкові тексти, карту України – на кожній сторінці, серійний номер, малюнки на сторінці даних¹²⁴. Зображення культурних пам'яток у жовтому та блакитному кольорах на сторінках паспортних документів зразка 2015 року та написи українською та англійською

¹²¹Про порядок оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, його тимчасового затримання та вилучення : постан. Кабінету Міністрів України від 07 трав. 2014 р. № 152. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/152-2014-p/page>; Про затвердження технічного опису і зразка бланка паспорта громадянина України для виїзду за кордон : постан. Кабінету Міністрів України від 23 груд. 2004 р. № 1725. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1725-2004-p>

¹²²Кобиланський О. Л. Методика дослідження документів, що мають захисні засоби : метод. реком. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. С. 12; Мацишин В. С. Особливості розслідування фальшивомонетництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2002. С. 45.

¹²³Інформаційно-довідкова база даних «Frontlinedocumentsystem» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

¹²⁴Про затвердження технічного опису і зразка бланка паспорта громадянина України для виїзду за кордон : постан. Кабінету Міністрів України від 23 груд. 2004 р. № 1725. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1725-2004-p>

мовами «Україна» на форзацах видно під дією УФ–променів, на другій сторінці – серійний номер у помаранчевому кольорі, а на зворотних сторонах полімерних сторінок нанесені тексти, які також читаються у пурпурному, блакитному, жовтому кольорах¹²⁵.

На персональній сторінці даних посвідчення особи моряка, під дією інфрачервоних променів (далі ІЧ–променів), невидимим є номер документа, оскільки він нанесений *фарбою, яка зникає під дією ІЧ–променів*¹²⁶. Також не видно бланкових текстів на сторінках паспортів для виїзду за кордон громадян України двох зразків, у дипломатичному та службовому паспортах, у проїзному документі біженця. У решті документів зникають під дією цих променів зображення захисної сітки¹²⁷.

На сторінці персональних даних у закордонних паспортах зразків 2008 і 2015 років та у решті документів зразка 2015 року, на лицьовій стороні посвідчення члена екіпажу можна побачити зображення літака та символу електронного документа на лицьовому боці бланка посвідчення члена екіпажу 2015 року, що виконані захисною фарбою з *оптичним ефектом зміни кольору зображення під різним кутом зору*¹²⁸. Ці зображення нанесені спеціальною поліграфічною фарбою (овіай – «ОВІ»), яка змінює колір під різними кутами зору¹²⁹. В більшості документів зображення, які

¹²⁵Про порядок оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, його тимчасового затримання та вилучення : постан. Кабінету Міністрів України від 07 трав. 2014 р. № 152. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/152-2014-p/page>

¹²⁶Про посвідчення особи моряка : постан. Кабінету Міністрів України від 26 черв. 2015 р. № 441. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/441-2015-p#n163>

¹²⁷Інформаційно-довідкова база даних «Frontline document system» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

¹²⁸Про порядок оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, його тимчасового затримання та вилучення : постан. Кабінету Міністрів України від 07 трав. 2014 р. № 152. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/152-2014-p/page>; Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення посвідчення члена екіпажу : постан. Кабінетів Міністрів України від 12 лист. 2014 р. № 622. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/622-2014-p>; Інформаційно-довідкова база даних «Frontline document system» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій; Про затвердження технічного опису і зразка бланка паспорта громадянина України для виїзду за кордон : постан. Кабінету Міністрів України від 23 груд. 2004 р. № 1725. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1725-2004-p>

¹²⁹Кобилянський О. Л. Захист цінних паперів і документів суворого обліку та звітності від підроблення. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 6. С. 104–106.

нанесені фарбою OVI, мають (залежно від кута зору) золотавий, сріблястий, пурпурний або інший відтінки.

Спеціальні фарби для захисту паспортних документів трапляються у документах кожної країни, зокрема використовуються: метамерні, магнітні, металізовані, які змінюють колір від температури, фотохромні, фосфоресцентні тощо. Метамерною фарбою наносять зображення у паспорті Японії. Це фарби з металевим блиском для захисту цінних паперів та банкнот від підробки. Металізовані фарби захищають сторінки паспортів Аргентини, Естонії, Канади, ОАЕ, Нідерландів, Словенії, тощо; фотохромні – паспорти Чилі¹³⁰.

Таким чином, застосування спеціальних фарб не лише прикрашає сторінки документів, але й ефективно їх захищає, не залежно від їх основи – паперової чи полімерної. Під час дослідження паспортних документів за допомогою візуальних методів можна визначити їх відсутність чи імітацію. Досить складно підробити засоби захисту, які поєднуються між собою одночасно, наприклад, спеціальні фарби та способи друку.

Нанесення зображень в паспортних документах здійснюється поєднанням декількох способів друку, як «традиційних» (офсетного, високого, глибокого), так і сучасних способів (лазерного гравіювання, лазерної перфорації, термодруку, лазерного та струменевого друку)¹³¹.

Традиційним **офсетним** друком в цих документах наносяться бланкові тексти, мікротексти, захисні (антисканерні) сітки¹³². Бланкові тексти на сторінці даних розміщуються паралельно корінцю паспортної книжечки зліва направо і починаються від нього. Офсетний спосіб друку поєднують з **ірисовим друком**, який характеризується плавним переходом

¹³⁰Інформаційно-довідкова база даних «Frontlinedocumentsystem» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

¹³¹Інформаційно-довідкова база даних «Frontline document system» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій ; Мельников І. М. Актуальні питання криміналістичного дослідження та перспективи захисту українських паспортів і посвідчень особи нового зразка. *Техническая экспертиза документов: проблемы и развитие* : сб. материалов междунар. науч.-практ. конф., (20–21 октября 2005 г., г. Киев) / [сост. К. Н. Ковалев, Т. В. Тимофеева] ; ИППЦ МВД Украины. Київ, 2006. С. 191–194.

¹³²Мельников І. М. Ознаки видів та способів поліграфічного друку : метод. реком. Київ : Пульсари, 2006. с. 16–17.

одного кольору в інший без чітких меж¹³³. На противагу ірисовому друку використовують **орловський друк**¹³⁴, при якому колір в штрихах чітко переходить з одного в інший без переривання штрихів. Ним, наприклад, друкують гільйоширувальні пояси з написом «Україна» на правому форзаці паспортів зразка 2015 року.

Трафаретним глибоким друком («Інтагліо») зображають на форзацах документів приховані зображення та написи, мікротексти тощо¹³⁵. «Інтагліо» можна побачити на лівих форзацах у вигляді Державного герба України в паспортах для виїзду за кордон, в дипломатичному та службовому паспортах зразка 2015 року, а на правих форзацах є написи українською та англійською мовами «Україна»¹³⁶.

Високим способом друку в документах суворого обліку та звітності, як і в паспортних документах, наносяться серійні номери бланків. Таким друком в закордонному паспорті зразка 2008 року на 32 сторінці та на першій сторінці в паспортах зразка 2015 року барвником червоного кольору нанесені серія, позначення «№» та сам номер бланка. В посвідченні особи моряка високим друком відображений лише номер на сторінці даних¹³⁷.

¹³³Петряев С. Ю. Осторожно, фальшивка : пособие для кассиров валюты и экспертов валютно-кассовых операций банков. Киев : Аналитические системы НПФ, 2005. С. 23–24.

¹³⁴Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. С. 177; Мельников І. М. Ознаки видів та способів поліграфічного друку : метод. реком. Київ : Пульсари, 2006. С. 13–14.

¹³⁵Пелюшок В. Г. Способи друку та їх різновиди на сучасному етапі поліграфії : інформаційний лист / ДНДЕКЦ МВС України. Київ : ДНДЕКЦ МВС, 2005. С. 8–9.

¹³⁶Защита ценных бумаг от подделки. *Иностранная печать о техническом оснащении полиции капиталистических государств*. М., 1982. Вып. 6. С. 43–46.; Марков В. А. Криминалистическое исследование документов, изготовленных с помощью специально печатающих аппаратов : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 1971. 32 с.; Выявление признаков подделки в документах, предъявляемых для получения паспорта / [М. В. Кисин, А. П. Моисеев, В. С. Обидин, Ю. И. Паршиков, О. В. Раков]. М. : ВНИИ МВД СССР, 1975. 39 с.; Шляхов А. Р. Организация и производство криминалистической экспертизы в СССР. *Теория и практика криминалистической экспертизы* : сб. науч. трудов / ВНИИСЭ. М., 1962. № 9–10. С. 141–156; Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз : наказ Міністерства юстиції України від 08 жовт. 1998 р. № 53/5. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>; Образцы экспертных заключений. Криминалистическое исследование документов / С. Д. Павленко, Н. С. Золотарь, Ю. П. Попов, Т. И. Мороз. Киев : РИО МВД УССР, 1989. 202 с.

¹³⁷Мельников І. М. Ознаки видів та способів поліграфічного друку : метод. реком. Київ : Пульсари, 2006. С. 8; Петряев С. Ю. Осторожно, фальшивка : пособие для кассиров валюты и экспертов валютно-кассовых операций банков. Киев : Аналитические системы НПФ, 2005. С. 5–6; Пелюшок В. Г. Способи друку та їх різновиди на сучасному етапі поліграфії : інформаційний лист / ДНДЕКЦ МВС України. Київ : ДНДЕКЦ МВС, 2005. С. 6–7.

Персональні дані власника на паперових бланках документів України для перетину кордону заповнюються, здебільшого, за допомогою копіювальної техніки. Інформація про особу та машинозчитувальні тексти на сторінках даних паспортів, виготовлених на полікарбонатній основі та у посвідченні члена екіпажу, заповнюється способом лазерного гравіювання та термотрансферним друком¹³⁸.

Лазерне гравіювання – це метод нанесення зображення, текстів через видалення верхнього шару гравійованої поверхні під впливом лазерного променя. Технологія лазерного гравіювання оптимально підходить для друку на полімерних матеріалах. Вона уможливорює збереження найменших деталей зображення, змінення контрастності зображення і глибину рельєфу гравіювання¹³⁹. Лазерне гравіювання є підвидом сучасного способу друку з назвою термодрук. Персональні дані посвідчення члена екіпажу наносяться на бланк за допомогою термодруку, термотрансферним способом друку¹⁴⁰.

Фотозображення, персональні дані власника та машинозчитувальні тексти, підпис вносяться в сторінку даних в паспортах 2008, 2015 років способом лазерного гравіювання, який за своєю суттю видаляє частину полікарбонату за допомогою лазера¹⁴¹. Таким чином, видалити чи внести нові дані з такої сторінки на сьогодні практично неможливо. Відповідно до вимог документа ІКАО тексти паспортних документів набираються

¹³⁸Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення посвідчення члена екіпажу : постанов. Кабінетів Міністрів України від 12 лист. 2014 р. № 622. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/622-2014-п>; Інформаційно-довідкова база даних «Frontline document system» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

¹³⁹Петряев С. Ю. Осторожно, фальшивка : пособие для кассиров валюты и экспертов валютно-кассовых операций банков. Киев : Аналитические системы НПФ, 2005. С. 5–6; Пелюшок В. Г. Способы друку та їх різновиди на сучасному етапі поліграфії : інформаційний лист / ДНДЕКЦ МВС України. Київ : ДНДЕКЦ МВС, 2005. С. 6–7.

¹⁴⁰Інформаційно-довідкова база даних «Frontlinedocumentsystem» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

¹⁴¹Інформаційно-довідкова база даних «Frontline document system» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій ; Бондаренко Г. Д. Криміналістичне дослідження документів, виготовлених на засобах оперативної поліграфії за новими технологіями друку. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук.-практ. матеріалів до 80-річчя заснування Харківського НДІСЕ. Харків, 2003. Вип. 3. С. 246–252.

шрифтами певних гарнітур, що спеціально призначені для документів такого виду¹⁴².

Сторінка з персональними даними в документах, які посвідчують особу при перетині державних кордонів, є найбільш інформативною. В таких паспортних документах зразка, що був дійсний до 2015 року, як: посвідчення особи моряка та особи без громадянства, проїзний документ біженця, вона розміщується на лівому форзаці. Щоб запобігти внесенню змін, законодавець додатково захистив її ламінуючою плівкою.

Ламінат (ламініуюча плівка) – це прозорий матеріал, який може мати додатковий захист, та призначений для надійного прикріплення до сторінки документа¹⁴³. Плівка для ламінування має розміститися рівно до країв, щільно приєднуватися до сторінки та покриватися прихованими зображеннями з використанням УФ-фарби. Ламінування сторінки даних в паспортних документах є засобом захисту. Особливість ламінату полягає в тому, що він надає сторінці даних стійкості до використання та гарантує більш надійний захист¹⁴⁴.

Окремо зупинимось на ламінуванні документів в інших державах світу. Наприклад, своєрідним захистом у австралійському паспорті є наявність на сторінці даних **ретровідбиваючої (ламініуючої) плівки**, яка містить скляні кульки, що є прихованими ретро-рефлекторними зображеннями, які проявляються лише під направленим променем світла з використанням об'єктиву для ретро-огляду¹⁴⁵. В деяких країнах ламінат прикрашають **спеціальними малюнками**, орнаментами на ламінаті для додаткового захисту фотокарток в документах (Чехія, Данія, Польща,

¹⁴²Лисиченко В. К. Криміналистическое исследование документов. Возникновение и развитие общественных функций документов. Киев : Гос. ун-т им. Т. Шевченко, 1971. Вып. I. С. 62–68; Машинозчитуваний паспорт. *Машинозчитувані проїзні документи*. / Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО, Doc 9303/1). 2006. Ч. 1. 98 с.

¹⁴³Воробей О. В. Словник термінів техніко-криміналістичного дослідження документів. Київ : НАВСУ, 2005. С.18; Силкін О. С. Паспортний контроль: терміни та визначення понять : словник- довідник. Київ : ВПЮЛ, 2006. С. 14.

¹⁴⁴Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. С. 93; Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : НАВС, 2011. С. 234.

¹⁴⁵Інформаційно-довідкова база даних «Frontlinedocumentsystem» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

Греція тощо). *Іридисцентне покриття* захищає сторінки даних в паспортах Чилі, Ісландії, що представляє собою напівпрозору фарбу, яка змінює свій колір при дослідженні під різними кутами до джерела освітлення. Такий вид друку як *конгревне тиснення*, застосовується для нанесення текстів в паспортах Австралії, Російської Федерації, Японії та інших країн. Це тиснення проводиться із застосуванням двох кліше (матриці та контрматриці), під час дії яких отримуються увігнуті та випуклі зображення¹⁴⁶.

Аналізуючи способи друку, бачимо, що нанесення зображень, бланкових текстів, серійних номерів на сторінки паспортних документів багато в чому залежить від матеріалу документа (паперу чи полікарбонату).

Поліграфічний захист документів також є в усіх сторінках паспортних документів без винятку, у вигляді *захисної антисканерної сітки*, що наноситься плоским офсетним друком та ірисовим друком. Це – спеціальні зображення, які захищають сторінки документів від можливого їх копіювання. Захисна сітка складається з тонких ліній та виглядає як безперервний багатокольоровий малюнок¹⁴⁷. Можуть наноситись однотонні лінії захисних сіток (в паспортах Нігерії, Тринідада і Тобаго тощо), двокольорові (в паспортах Мексики, України зразка до 2008 року тощо), трьохкольорові лінії (в паспорті Сенегалу), та навіть чотирьохкольорові – в паспортних документах України зразка 2015 року¹⁴⁸.

Для нанесення фонові сітки на сторінках сучасних паспортних документів 2015 року та у закордонному паспорті зразка 2008 року

¹⁴⁶Інформаційно-довідкова база даних «Frontlinedocumentsystem» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

¹⁴⁷Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : НАВС, 2011. С. 264; Кобилянський О. Л. Криміналістичне дослідження документів із спеціальними засобами захисту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. С. 126; Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. С. 144.

¹⁴⁸Про порядок оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, його тимчасового затримання та вилучення : постанов. Кабінету Міністрів України від 07 трав. 2014 р. № 152. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/152-2014-p/page>; Інформаційно-довідкова база даних «Frontline document system» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

використовуються *спеціальні лінійні растри* - графічні засоби захисту бланків, які виконані з використанням спеціальних растрових елементів для відтворення півтонового зображення¹⁴⁹. Усі елементи фонових зображень виконуються графічним комп'ютерним дизайном з використанням спеціального захищеного програмного забезпечення.

Одним з «найкрасивіших» засобом захисту від підроблення в паспортних документах є *гільйоширні малюнки*. Він створюється тонкими лініями, що перетинаються між собою. Відображається цей малюнок у вигляді розеток, малюнків, поясів, картин тощо. Наносяться складні елементи за допомогою офсетного, металографського друку та багатокольорового орловського друку¹⁵⁰.

На сторінках закордонних паспортів обох зразків, у дипломатичному та службовому паспортах вирізняють гільйоширувальні зображення різної тематики у вигляді хвилястих ліній, що нанесені офсетним ірисовим друком¹⁵¹. Посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон та проїзний документа біженця мають захисні сітки нерегулярної і регулярної

¹⁴⁹Кобиланський О. Л. Криміналістичне дослідження документів із спеціальними засобами захисту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. С. 119; Про порядок оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, його тимчасового затримання та вилучення : постан. Кабінету Міністрів України від 07 трав. 2014 р. № 152. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/152-2014-p/page>; Інформаційно-довідкова база даних «Frontline document system» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій; Про затвердження технічного опису і зразка бланка паспорта громадянина України для виїзду за кордон : постан. Кабінету Міністрів України від 23 груд. 2004 р. № 1725. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1725-2004-p>

¹⁵⁰Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. С. 123; Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : НАВС, 2011. С. 264; Защита ценных бумаг от подделки. *Иностранная печать о техническом оснащении полиции капиталистических государств*. М., 1982. Вып. 6. С. 43–46.

¹⁵¹Про порядок оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, його тимчасового затримання та вилучення : постан. Кабінету Міністрів України від 07 трав. 2014 р. № 152. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/152-2014-p/page>; Інформаційно-довідкова база даних «Frontline document system» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій; Про дипломатичний та службовий паспорти України : указ Президента України від 12 трав. 2015 р. № 264/2015. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/2015>; Про затвердження технічного опису і зразка бланка паспорта громадянина України для виїзду за кордон : постан. Кабінету Міністрів України від 23 груд. 2004 р. № 1725. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1725-2004-p>

структури та орнаментальні рисунок, що містить гільйоширувальні зображення¹⁵².

З використанням офсетного, а в деяких випадках – глибокого способів друку в паспортних документах вводяться також інші засоби захисту: мікродрук (мікротексти), приховані (латентні) зображення, наскрізний малюнок.

Мікродрук – це спеціальний засіб захисту або дрібний текст, який не бачиться неозброєним оком, та використовується як засіб від несанкціонованого копіювання¹⁵³. Наносять його на сторінки усіх паспортних документів в прямому та дзеркальному відображенні. Останні зразки паспортних документів можна сміливо вважати яскравим прикладом використання мікродруку¹⁵⁴.

Приховані (латентні) зображення (кіп-ефект) – це зображення, які видно при вивченні документа під гострим кутом¹⁵⁵. Найкраще можна вивчити «кіп-ефект» в гільйоширувальних елементах, нанесених глибоким друком на внутрішніх сторінках обкладинок та ламінації. Прикладами прихованого зображення можуть бути написи українською та англійською мовами «Україна» на правих форзацах у сучасних паспортних документах

¹⁵²Про затвердження Положення про посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон :постан. Кабінету Міністрів України від 7 серп. 1995 р. № 610.*Верховна Рада України*: [сайт].URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/610-95-%D0%BF>; Про затвердження Положення про проїзний документ біженця :постан. Кабінету Міністрів України від 14 берез. 2012 р. № 203. *Верховна Рада України*: [сайт].URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203-2012-%D0%BF>; Інформаційно-довідкова база даних «Frontlinedocumentsystem» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

¹⁵³Защита ценных бумаг от подделки. *Иностранная печать о техническом оснащении полиции капиталистических государств*. М., 1982. Вып. 6. С. 43–46; Каплунов И. М. Криминалистическое исследование документов, изготовленных с помощью полиграфической техники : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Алма-Ата, 1971. С. 12.

¹⁵⁴Інформаційно-довідкова база даних «Frontlinedocumentsystem» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

¹⁵⁵Кобильянский О. Л. Захист цінних паперів і документів суворого обліку та звітності від підроблення. *Підприємство, господарство і право*. 2003. № 6. С. 104–106 ; Марков В. А. Криминалистическое исследование документов, изготовленных с помощью специально печатающих аппаратов : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 1971. С. 18.

зразка 2015 року¹⁵⁶. Латентні написи є на форзацах паспортів Грузії, Російської Федерації, Польщі, США, Швеції, Японії тощо¹⁵⁷.

Для захисту сторінок документів використовують *наскрізний малюнок* («суміщене зображення»). Це зображення, що виконані в одному місці на лицьовому та зворотному сторонах аркуша, під час розглядання якого проти світла, з одного боку проглядається одне суцільне зображення¹⁵⁸. Суміщені зображення захищають сторінки паспортів Австралії, Білорусії, Греції, Казахстану, Кореї, ЮАР тощо¹⁵⁹.

Сучасним захистом сторінок в паспортних документах зразка 2015 року, дипломатичному та службовому паспортах є штрихові елементи, які при частковому розгортанні книжки бланків документів («на віяло») утворюють літери “U” та “A”, що надруковані у нижніх частинах біля номера сторінки (колонцифр)¹⁶⁰.

Фотозображення обличчя власника у закордонному паспорті зразка 2008 року та у сучасних паспортних документах зразка 2015 року продубльоване способом лазерної перфорації в середній частині сторінки даних. *Перфорування* – це проколювання спеціальною машиною основи документа у вигляді тексту чи картинки, який складається з мікроскопічних отворів¹⁶¹. У ще дійсних паспортних документів України така перфорація починається з першої сторінки документів та на правому

¹⁵⁶Інформаційно-довідкова база даних «Frontlinedocumentsystem» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

¹⁵⁷Інформаційно-довідкова база даних «Frontlinedocumentsystem» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

¹⁵⁸Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : НАВС, 2011. С. 264; Кобилянський О. Л. Методика дослідження документів, що мають захисні засоби : метод. реком. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. С. 21.

¹⁵⁹Образцы экспертных заключений. Криминалистическое исследование документов /С. Д. Павленко, Н. С. Золотарь, Ю. П. Попов, Т. И. Мороз. Киев : РИО МВД УССР, 1989. 202 с.

¹⁶⁰Про порядок оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, його тимчасового затримання та вилучення : постанов. Кабінету Міністрів України від 07 трав. 2014 р. № 152. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/152-2014-p/page>; Про дипломатичний та службовий паспорти України : указ Президента України від 12 трав. 2015 р. № 264/2015. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/2015>; Інформаційно-довідкова база даних «Frontline document system» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

¹⁶¹Машинозчитуваний паспорт. *Машинозчитувані проїзні документи*. / Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО. Doc 9303/1). 2006. Ч. 1. 98 с.; Марков В. А. Криміналістическое исследование документов, изготовленных с помощью специально печатающих аппаратов : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 1971. С. 12.

їх форзаці, окрім закордонного паспорта, зразка, діючого до 2008 року, де перфорацію можна побачити з середини документа, точніше – з 17 сторінки¹⁶².

Перфорування в документах розглядуваної групи здійснюється двома видами перфораторів: механічним та лазерним. У закордонному паспорті зразка 2008 року та у сучасних паспортних документах зразка 2015 року для проколювання використовують *лазерну конусну перфорацію*¹⁶³. Відмінність останньої полягає у тому, що вона наноситься на документ за допомогою лазерного конусного променя, тому діаметр перфорованих отворів рівномірно зменшується з кожною сторінкою.

Дублююче зображення обличчя власника в середніх частинах полікарбонатних сторінок сучасних паспортів, а також в паспортах Швеції, ЮАР тощо, здійснюється також з використанням лазерної перфорації зі зміною діаметрів отворів: чим більші діаметри – тим світліші фрагменти, чим менші – тим темніші¹⁶⁴. Додатковий захист документів за допомогою перфорації мається в паспортах Нідерландів, Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, де на сторінці даних присутні перфоровані шаблони у вигляді орнаментів, малюнків. *Мікроперфорація* у вигляді мікронадрізів на сторінках австралійського паспорта захищає їх від розклеювання, відклеювання ламінуючої плівки, від несанкціонованої заміни сторінок¹⁶⁵.

Персоналізовані сторінки в паспорті громадянина України для виїзду за кордон, дипломатичному та службовому паспортах зразка 2015 року мають спеціальний додатковий захисний *гравірувальний елемент* з

¹⁶²Інформаційно-довідкова база даних «Frontlinedocumentsystem» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

¹⁶³Інформаційно-довідкова база даних «Frontlinedocumentsystem» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

¹⁶⁴Інформаційно-довідкова база даних «Frontlinedocumentsystem» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

¹⁶⁵Інформаційно-довідкова база даних «Frontline document system» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

хвилястими лініями та словами «UKRAINE Україна» перемінного розміру, що розміщені в центральній частині, та повторюються¹⁶⁶.

Останнім часом в деяких країнах на паспортні документи для додаткового захисту від підроблення наносять оптичні спеціальні засоби захисту: голограми, голографічні зображення, кінограми, тиснення по ламінаці, дифракційні ідентифікаційні засоби¹⁶⁷. Такі спеціальні засоби захисту розміщуються локально, тобто – в одному місці, лише на сторінках персональних даних із полімерною основою, а також їх використовують як спеціальний засіб захисту в документах громадян Російської Федерації, Польщі, Словенії, Болгарії, Австрії та інших країн¹⁶⁸.

З кожним роком все більше країн відмовляється від вклеювання в паспорти громадян для виїзду за кордон фотокарток, замінюючи їх фотозображеннями. Сучасні технології уможливають здійснювати дублювання основного фотозображення особи на сторінках паспорта. Таке зображення називають вторинним, тіньовим, «фантомним» зображенням власника¹⁶⁹. Вторинні зображення наносяться різними способами: за допомогою копіювально-множильної техніки, способом лазерної перфорації (Україна, Швеція, ЮАР), з використання УФ-фарби (Корея). Ці методи внесення дублюючих фотозображень затруднюють їх відтворення на сторінці даних¹⁷⁰.

До фотозображень в таких документах розроблені чіткі рекомендації, серед яких: відповідний розмір (35x45 мм), якість, чіткість, контраст та

¹⁶⁶Про порядок оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, його тимчасового затримання та вилучення : постан. Кабінету Міністрів України від 07 трав. 2014 р. № 152. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/152-2014-p/page> ; Про дипломатичний та службовий паспорти України : указ Президента України від 12 трав. 2015 р. № 264/2015. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/2015>.

¹⁶⁷Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учеб.-практ. пособ. Харків : Эспада, 2005. С. 5, 28; Інформаційно-довідкова база даних «Frontline document system» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

¹⁶⁸Інформаційно-довідкова база даних «Frontline document system» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

¹⁶⁹Машиночитуваний паспорт. *Машиночитувані проїзні документи*. / Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО, Doc 9303/1). 2006. Ч. 1. 98 с.

¹⁷⁰Інформаційно-довідкова база даних «Frontline document system» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

світлий фон. Обличчя власника повинно добре проглядатися, гарно освітлюватися та займати 70-80 % всього фотозображення в центральній його частині, не бути прикритим, а окуляри, за необхідності, не мають затуляти очі¹⁷¹. Такі країни, як Сполучене Королівство Великої Британії, ЮАР, Філіппіни та інші, фотозображення власників захищають методом лазерної обробки – відцифровують фото. Це – спеціальний засіб захисту, який проявляється лише при вивченні фотозображення спеціальним декодуючим оптичним пристроєм¹⁷².

Проте нині фотокартки продовжують розмішуватись у паспортних документах громадян України (посвідченні особи моряка, посвідченні на повернення тощо)¹⁷³. Захист фотокарток від переклеювання здійснюється за допомогою мокрих та рельєфних печаток, що ставляться частково на фотокартку, а також – ламінуючої плівки.

Аналізуючи наведену вище інформацію про засоби захисту в паспортних документах, слід зазначити, що їх кількість є досить значною. Для визначення послідовності, значення, надійності та особливостей кожного зазначеного спеціального засобу захисту, на нашу думку, необхідно, прослідкувати частоту реалізації спеціальних засобів захисту в цих документах, виділивши їх за наведеними критеріями у класифікації (Додаток Г)¹⁷⁴.

Така класифікація може використовуватись при вивченні спеціальних засобів захисту будь-яких паспортних документів під час перевірки їх відповідності встановленим зразкам.

¹⁷¹Машинозчитуваний паспорт. *Машинозчитувані проїзні документи*. / Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО, Doc 9303/1). 2006. Ч. 1. 98 с.

¹⁷²Інформаційно-довідкова база даних «Frontline document system» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

¹⁷³Інформаційно-довідкова база даних «Frontline document system» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

¹⁷⁴Тальянчук Л. С. Захист паспорта громадянина України для виїзду за кордон спеціальними елементами. *Митна справа* : наук.-аналіт. журн. / [Голов. ред. Ківалов С. В. та ін.] ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія»; ТОВ «Митна газета». Одеса, 2013. № 2 (86). С. 158–163.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Дайте визначення поняттю «спеціальні засоби захисту» документів?
2. Як Ви розумієте відмінності у значеннях «спеціальний засіб захисту» та «спеціальний елемент захисту»?
3. Які види захисту документів Ви знаєте? Охарактеризуйте їх.
4. Які спеціальні елементи відносяться до технологічного захисту?
5. Який поліграфічний захист мають паспортні документи?
6. Які особливості має фізико-хімічний захист? Які спеціальні елементи захисту його характеризують ?

РОЗДІЛ 4

**СПОСОБИ ПІДРОБКИ ДОКУМЕНТІВ, ПРИЗНАЧЕНИХ ДЛЯ
ПОСВІДЧЕННЯ ОСОБИ ПРИ ПЕРЕТИНІ НЕЮ ДЕРЖАВНОГО
КОРДОНУ УКРАЇНИ, ТА ЇХ ОЗНАКИ**

Підробленими називають спеціально сфабриковані, навмисно змінені документи, зміст яких не відповідає дійсності¹⁷⁵. Підробленим документом також визнається документ, що повністю виготовлений не відповідним способом або той, реквізити якого змінені¹⁷⁶. Під реквізитом слід розуміти сукупність елементів і встановлених умов оформлення тих чи інших документів, відсутність чи порушення яких позбавляє документ юридичної сили¹⁷⁷.

У юридичній літературі та практиці **підробкою документів** називають протиправні діяння, пов'язані з незаконним виготовленням документів, внесенням змін в документи та їх використанням¹⁷⁸ або несанкціоноване виготовлення документів шляхом повного відтворення справжніх або внесення до останніх будь-яких змін¹⁷⁹.

¹⁷⁵Воробей О. В. Словник термінів техніко-криміналістичного дослідження документів. Київ : НАВСУ, 2005. С. 13.

¹⁷⁶Марков В. А. Криміналістическое исследование документов, изготовленных с помощью специально печатающих аппаратов : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 1971. С. 24; Лисиченко В. К. Криміналістическое исследование документов (правовые и методологические проблемы) : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Киев, 1973. С. 119.

¹⁷⁷Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. С. 113; Лисиченко В. К. Криміналістическое исследование документов (правовые и методологические проблемы) : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Киев, 1973. С. 22. Яблоков Н. П. Техническая экспертиза документов в криминалистике : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. М., 1954. С. 17; Техніко-криміналістическое исследование документов : практикум / под ред. В. Е. Ляпичева. Волгоград : ВА МВД России, 2002. С. 112; Общие положения технико-криминалистической экспертизы документов : учеб. пособ. / под ред. В. А. Снеткова. М. : ВНИИ МВД СССР, 1987. С. 8.

¹⁷⁸Кобіляньський О. Л. Криміналістичне дослідження документів із спеціальними засобами захисту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. С. 67; Фридман И. Я. Криміналістическая защита документов в целях предупреждения хищений социалистической собственности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харьков, 1962. С. 11.

¹⁷⁹Іщенко А. В., Будзієвський М. Ю., Красюк І. П. Поняття й система методів техніко-криміналістичного дослідження документів : навч. посіб. / за ред. С. М. Альфьорова. Київ : Еліт Принт, 2011. С. 16.

Науковці¹⁸⁰ виділяють два **види підробки**: повну (підлог – незаконне виготовлення документа) та часткову підробку документів (підроблення – незаконна зміна будь-якої частини документа).

Повна підробка паспортних документів передбачає їх виготовлення шляхом повної імітації справжнього¹⁸¹.

Часткова підробка – це вид підробки, який полягає у підробленні будь-яких реквізитів документа¹⁸².

У криміналістичній літературі неодноразово розглядалися класифікації видів повної та часткової підробки документів¹⁸³.

Способами повної підробки документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, є:

- 1) повна підробка з використанням копіювально-множильної техніки;
- 2) повна підробка з використанням спеціального друкарського обладнання;
- 3) повна підробка способами малювання, фотографічним тощо¹⁸⁴.

Способи часткової підробки таких документів класифікуються наступним чином:

¹⁸⁰Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 210 с.; Бирюков В. В., Коваленко В. В. Криминалистическое исследование документов : монография. Луганск : РИО ЛИВД, 1999. 164 с.; Терзиев М. В., Эйсмэн А. А. Введение в криминалистическое исследование документов : учебник. М. : МГУ, 1949. 111 с.; Іщенко А. В., Будзієвський М. Ю., Красюк І. П. Поняття й система методів техніко-криміналістичного дослідження документів : навч. посіб. / за ред. С. М. Алфьорова. Київ : Еліт Принт, 2011. 97 с. : іл.; Воробей О. В. Криміналістичне дослідження паперових грошей України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 235 с.; Кулагін П. Г. Криминалистическое исследование документов, удостоверяющих личность. М. : НИИМ, 1959. 89 с.; Бондаренко Г. Д. Криміналістичне дослідження документів, виготовлених на засобах оперативної поліграфії за новими технологіями друку. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук.-практ. матеріалів до 80-річчя заснування Харківського НДПСЕ. Харків, 2003. Вип. 3. С. 246–252; Общие положения технико-криминалистической экспертизы документов : учеб. пособ. / под ред. В. А. Снеткова. М. : ВНИИ МВД СССР, 1987. 88 с. ; Фридман И. Я. Криминалистическая защита документов в целях предупреждения хищений социалистической собственности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харьков, 1962. 16 с.

¹⁸¹Воробей О. В. Словник термінів техніко-криміналістичного дослідження документів. Київ : НАВСУ, 2005. С. 25.

¹⁸²Судово-експертна діяльність : довідник для експертів / за заг. ред. І. П. Красюк. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2002. С. 69.

¹⁸³Способы защиты документов и банкнот от фальсификации. *Иностранная печать о техническом оснащении полиции капиталистических государств*. М., 1984. № 12. С. 64–69 ; Атлас паспортов. Руководство пользователя. М. : ИнтерКрим-Пресс, 1999. 256 с. : цв. ил. ; Арошкер Л. Е. Вопросы криминалистической экспертизы в практике Верховного суда СССР и Верховного суда УССР. Киев : РИО МВД СССР, 1969. 60 с.; Белкин Р. С. Курс криминалистики : учеб. пособ. для вузов : в 3 т. [3-е изд., доп.]. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. Т. 2. Частные криминалистические теории. 314 с.

¹⁸⁴Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 210 с.

1) часткова підробка з використанням оригінальних частин бланків документів: а) заміна аркушів бланку документу; б) заміна фрагментів аркушів документу; в) підробка перфорації на сторінках документа; г) пошкодження безконтактного електронного носія інформації; д) підробка відбитків печаток та штампів; е) переклейка фотокартки; є) повна та часткова заміна ламінуючої плівки;

2) часткова підробка документів з внесенням до них змін: а) підчистка; травлення та змивання тексту; закреслення текстів чи їх залиття; б) дописки в рукописних текстах; додрукування в друкованому тексті; в) зміна даних, встановлених нормами ІКАО в машинозчитувальній зоні¹⁸⁵.

Зупинимося конкретніше на кожному з перелічених вище способів підробки документів, з урахуванням характерних ознак та особливостей їх виявлення.

1. Виготовлення бланків паспортних документів з використанням копіювально-множильної техніки.

Практичний досвід показує, що бланки паспортних документів піддаються повній підробці відносно рідко, якщо порівнювати з частковою підробкою. В більшості випадків повна підробка здійснюється за допомогою комп'ютерної та копіювально-множильної техніки. Цей вид підробки є доступним, швидким та потребує невеликих матеріальних витрат¹⁸⁶. Серед найбільш поширених видів принтерів використовують: мартинні, струменеві, лазерні, термосублімаційні та інші, які відрізняються

¹⁸⁵ Тальянчук Л. С. Сучасні способи підробки документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України, та їх ознаки. Митна справа : наук.-аналіт. журн. / [голов. ред. Ківалов С. В. та ін.]; Нац. ун-т «Одеська юридична академія»; ТОВ «Митна газета». Одеса, 2013. № 6 (90). С. 61–69.

¹⁸⁶ Пелюшок В. Г. Способи друку та їх різновиди на сучасному етапі поліграфії : інформаційний лист / ДНДЕКЦ МВС України. Київ : ДНДЕКЦ МВС, 2005. 33 с.; Каплунов И. М. Криминалистическое исследование документов, изготовленных с помощью полиграфической техники : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Алма-Ата, 1971. 28 с.; Кобилянський О. Л. Криміналістичне дослідження документів із спеціальними засобами захисту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 255 с.; Воробей О. В. Криміналістичне дослідження паперових грошей України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 235 с.

певними характерними ознаками¹⁸⁷. Зображення, що нанесені за допомогою принтерів, мають такі ознаки: 1) нечіткі штрихи; 2) нерівні краї штрихів; 3) зображення низької контрастності; 4) спрощені малюнки зображень; 4) нечіткий мікротекст; 5) забруднені пробільні елементи тощо¹⁸⁸.

Частіше бланки паспортних документів підробляють принтерами зі струменевим способом друку з рідкими чорнилами. Ознаками струменевого друку є такі: 1) зображення складається з дрібних, хаотично розміщених кольорових крапок; 2) відмінність від оригіналу за кольором зображення; 3) матова поверхня паперу; 4) нечітке зображення бланкового тексту та малюнків захисної сітки; 5) нерівні краї штрихів та нечіткий мікротекст; 6) здатність фарбувального матеріалу розчинятися у воді; 7) фарбувальна речовина поглинається в структуру паперу; 8) міцне зчеплення барвника з папером (Додаток Ж, рис. Ж.1-Ж.2)¹⁸⁹.

Струменеві принтери з твердими чорнилами для підробки розглядуваної категорії документів, використовують дещо рідше. Окрім зазначених вище ознак, вони відрізняються ще й такими: 1) рельєфною структурою барвника в штрихах; 2) блиском барвника; 3) в штрихах барвник відокремлюється; 4) нерозчинність його у воді¹⁹⁰.

Сучасним підвидом струминного друку є ультрафіолетовий друк. Для струминного ультрафіолетового друку використовуються спеціальні чорнила, полімеризація яких відбувається під впливом ультрафіолетових

¹⁸⁷Кобиланський О. Л. Криміналістичне дослідження документів із спеціальними засобами захисту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. С. 125; Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. С. 154.

¹⁸⁸Лисиченко В. К. Криминалистическое исследование документов. Возникновение и развитие общественных функций документов. Киев : Гос. ун-т им. Т. Шевченко, 1971. Вып. I. С. 18.

¹⁸⁹Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : НАВС, 2011. С. 95; Воробей О. В. Криміналістичне дослідження паперових грошей України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. С. 26; Техніко-криминалистическое исследование документов : практикум / под ред. В. Е. Ляпичева. Волгоград : ВА МВД России, 2002. С. 11.

¹⁹⁰Мельников І. М. Ознаки видів та способів поліграфічного друку : метод. реком. Київ : Пульсари, 2006. С. 12 ; Петряев С. Ю. Осторожно, фальшивка : пособие для кассиров валюты и экспертов валютно-кассовых операций банков. Киев : Аналитические системы НПФ, 2005. С. 8.

променів¹⁹¹. Особливість такого друку є те, що на надрукованому матеріалі утворюється тонка плівка. Характерними ознаками такого способу друку є: 1) зображення складається з дрібних, хаотично розміщених кольорових крапок; 2) барвник має блиск; 3) краї штрихів нерівні та нечіткі; 4) а також нерозчинність його у воді¹⁹².

Матричний принтер у документах можна ідентифікувати за індивідуальною конфігурацією кожної голки на папері, стійким проявом дефектів в однойменних знаках, зсувом знаків у всьому рядку. Матричні принтери залишають такі ознаки: 1) наявні сліди тиснення на папері; 2) штрихи сформовані з окремих точок; 3) штрихи розміщені мозаїкою; 4) індивідуальним розташуванням відбитків растр-елементів¹⁹³.

Підроблення бланків цих документів лазерними принтерами, а особливо – копіювальними пристроями виду «Ксерокс», трапляються рідко. Ознаками зображень, нанесених електрофотографічним способом друку є: 1) барвна речовина нанесена на поверхню густим рівномірним шаром; 2) зображення друкуються окремими дрібними крапками; 3) впорядковане розміщення крапок кольорових зображень; 4) відсутність слідів тиснення на папері; 5) наявність блиску в штрихах; 6) забруднення на пробільних елементах; 7) барвник не розчиняється у воді; 8) при механічній взаємодії тонер відокремлюється від паперу¹⁹⁴.

Термосублімаційні принтери використовують для підробки документів на полімерній основі, наприклад, посвідчення члену екіпажу.

¹⁹¹Коршун А.В. Новітні способи друку, які використовуються для підробки паспортних документів. *Теорія та практика судово-експертної діяльності* : матеріали круглого столу, присвяченого пам'яті З.С. Меленевської, м. Київ, 28 лют. 2018. Київ, 2018. С. 83-85.

¹⁹²Ананьїн О. В. Аналіз характерних способів підробки паспортних документів країн ЄС, виготовлених на полікарбонатній основі. *Актуальні проблеми криміналістики та судової експертології* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 22 листоп. 2018 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2018. С. 27–29. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/9514>

¹⁹³Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : НАВС, 2011. С. 94, 95; Петряев С. Ю. Осторожно, фальшивка : пособие для кассиров валюты и экспертов валютно-кассовых операций банков. Киев : Аналитические системы НПФ, 2005. С. 13.

¹⁹⁴Дослідження документів, виготовлених за допомогою лазерних принтерів : метод. реком. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2009. С. 8; Гусев А. А., Гурова Р. П., Толкачева Ф. К. Исследование методом электронной микроскопии документов, изготовленных электрофотографическим способом. *Экспертная техника*. М., 1980. № 58. С. 3–10.

Ознаками такого способу друку є: 1) наявність декількох кольорових тонів та їх непереривність; 2) плавність і природність переходу від кольору до кольору; 3) відносна чіткість і різкість нанесених штрихів; 4) не спостерігається растрова крапка¹⁹⁵.

2. Виготовлення бланків паспортних документів з використанням спеціального друкарського обладнання.

Така підrobка паспортних документів та їх частин може бути виконана досить якісно.

Розповсюдженими способами підrobки паперових аркушів документів з використанням спеціального друкарського обладнання є такі: 1) з набору ручного чи лінотипного типографських шрифтів; 2) з форм високого друку, виготовлених фотоцинкографічним способом; 3) з форм офсетного друку, виготовлених фотомеханічним шляхом; 4) з фотополімерних форм; 5) з кліше, виготовлених власноручно з матеріалів, що легко піддаються різанню (гуми, м'яких матеріалів, лінолеуму тощо)¹⁹⁶.

Однак, підrobити в такий спосіб весь бланк документа досить важко. Оскільки бланки більшості таких документів складаються з багатьох сторінок (до 32, 64), на кожній сторінці зображуються різні малюнки, орнаменти та внесені різні засоби захисту тощо¹⁹⁷. Саме тому виготовлення різних кліше для всього документа є складним способом; його застосовують для підrobлення сторінок з персональними даними власника, візових наклейок, посвідчень члена екіпажу тощо.

Для підrobлення документів із пластиковою основою (посвідчення члена екіпажу чи сторінки даних в паспортах) можуть використовувати установки для нанесення лазерного друку, однак не відповідної якості.

¹⁹⁵Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : НАВС, 2011. С. 92.

¹⁹⁶Петряев С. Ю. Осторожно, фальшивка : пособие для кассиров валюты и экспертов валютно-кассовых операций банков. Киев : Аналитические системы НПФ, 2005. С. 23; Павленко С. Д. Криміналістическое исследование печатных форм и их отпечатков : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : № 717. Одесса, 1968. 16 с.

¹⁹⁷Тальянчук Л. С. Сучасні способи підrobки документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України, та їх ознаки. *Митна справа* : наук.-аналіт. журн. / [голов. ред. Ківалов С. В. та ін.] ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія» ; ТОВ «Митна газета». Одеса, 2013. № 6 (90). С. 61–69.

Для виявлення підроблення з використанням способів спеціального друкарського обладнання експерту необхідно мати в розпорядженні порівняльний зразок¹⁹⁸. Як зразки використовуються: аналогічні натурні документи, що були видані в той період часу, що і сумнівний документ¹⁹⁹; інформація та зображення реквізитів документа (опис, диски з базами даних документів); інформація в нормативних документах із зазначенням їх технічних описів.

3. Виготовлення бланків паспортних документів способами малювання, фотографічним тощо.

Більшість бланків паспортних документів складаються з багатьох аркушів, які зшиті між собою у книжку, тому відтворити всі зображення сторінок бланка способом малювання досить важко. Такий спосіб повного підроблення практично не використовується²⁰⁰. Ознаки малювання (домалювання) можна побачити при імітації посвідчення члена екіпажу, посвідчення про повернення в Україну, при частковій підробці (приховування ознак внесення змін). Визначити цей спосіб підроблення можна за такими ознаками: 1) невідповідності за кольором та відтінком; 2) необумовлені зупинки; 3) наявність слідів від пишучих приладів; 4) неоднакова структура штрихів²⁰¹.

Слід також зазначити, що паспортні документи відносяться до документів зі спеціальними засобами захисту, імітація яких потребує додаткових зусиль та засобів.

¹⁹⁸Аксенова В. В. Криміналістическое исследование документов, подвергшихся естественным изменениям : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харьков, 1973. С. 141–156.

¹⁹⁹Шляхов А. Р. Организация и производство криминалистической экспертизы в СССР. *Теория и практика криминалистической экспертизы* : сб. науч. трудов / ВНИИСЭ. М., 1962. № 9–10. С. 141–156 ; Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз : наказ Міністерства юстиції України від 08 жовт. 1998 р. № 53/5. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>

²⁰⁰Тальянчук Л. С. Сучасні способи підробки документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України, та їх ознаки. *Митна справа* : наук.-аналіт. журн. / [голов. ред. Ківалов С. В. та ін.] ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія» ; ТОВ «Митна газета». Одеса, 2013. № 6 (90). С. 61–69.

²⁰¹Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. С. 149; Судово-експертна діяльність : довідник для експертів / за заг. ред.

І. П. Красюк. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2002. С. 148.

Розпочнемо висвітлення підробки спеціальних засобів захисту з матеріальної основи документів – з паперу та засобів, що входять до його структури. Папір під дією ультрафіолетових променів не світиться, оскільки є оптично непроникаючим, невідбіленим. У вільному продажі такий папір придбати неможливо, тому при підробці використовують звичайний папір²⁰². Під час дослідження паперових сторінок документів слід звертати увагу на розмір та товщину паперу, його щільність, міцність, гладкість, ступінь проклейки, наявність барвних речовин тощо²⁰³.

Захисні волокна на сторінках паспортних документів розміщені по всій площині хаотично, тому їх однакове розміщення вже буде вказувати на імітацію. При дослідженні захисних волокон слід звернути увагу на спосіб нанесення: наклеювання, друкування або малювання неоновую ручкою. Наприклад, під час приклеювання на паперову поверхню волокна легко відокремлюються від основи при механічній взаємодії; у випадку нанесення неоновую ручкою – мають неоднакові розміри та різну товщину²⁰⁴.

У паспортних документах громадян України для виїзду за кордон (окрім посвідчення члена екіпажу), наявні водяні знаки, які при підробці імітуються або взагалі відсутні. Вчені-криміналісти виділяють такі способи підробки цього спеціального засобу захисту: 1) малювання чи аплікації; 2) тиснення зображення на зволожений папір сторінки; 3) нанесення клеючою чи жировою речовиною; 4) потоншення паперу через підчищення; 5) використання невідповідних такому зразку водяних знаків (наприклад, як у зразках, що вже не діють)²⁰⁵.

²⁰²Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. С. 148.

²⁰³Судово-експертна діяльність : довідник для експертів / за заг. ред. І. П. Красюк. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2002. С. 135.

²⁰⁴Кобилянський О. Л. Криміналістичне дослідження документів із спеціальними засобами захисту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. С. 108; Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : НАВС, 2011. С. 109.

²⁰⁵Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. С. 48; Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : НАВС, 2011. С. 65; Кобилянський О. Л. Криміналістичне

Підроблення водяних знаків способом аплікації здійснюється склеюванням двох чи більше аркушів тонкого паперу, на одному з яких присутній відповідний малюнок чи аплікація²⁰⁶. Нанесення на папір фарбувальної, клеючої чи жирової речовини характерне для локального розміщення водяних знаків, наприклад, портрету чи одного складного малюнку. Тиснення спеціально виготовленим металевим рельєфним кліше до зволоженого паперу з відповідним зображенням псує волокна паперу, руйнує їх. Спосіб підчищення паперу, який полягає у стиранні гострими предметами поверхневого шару, щоб відобразити тонкі (прозорі) ділянки малюнку водяного знаку, є неприйнятним для підроблення паспортів, оскільки їх бланки мають захисну сітку, підчищення якої буде помітне неозброєним оком²⁰⁷.

Для нанесення зображень на сторінки документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, застосовують способи друку, які не можуть відобразити дрібних деталей мікротексту, створюють невідповідні переходи фарб²⁰⁸. При вивченні зображень та текстів в бланках документів, слід звернути увагу не лише на їх штрихи, а й на барвникові речовини, які використовуються для їх нанесення. Останні мають додаткові властивості, які можна бачити під дією УФ-променів чи, навпаки, не побачити в інфрачервоному світлі²⁰⁹.

Обов'язковим реквізитом паспортних документів є серійний номер, який наноситься лазерним перфораторами. Ознаками його підробки в документах є: 1) неоднаковий діаметр отворів; 2) нерівна лінія рядка; 3) різна відстань між отворами; 4) нестандартні шрифти літер та цифр;

дослідження документів із спеціальними засобами захисту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. С. 87.

²⁰⁶Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : НАВС, 2011. С. 280.

²⁰⁷Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. С. 126.

²⁰⁸Ковальчук З. А. Криминалистическое исследование поврежденных документов : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 717. Киев, 1965. 18 с.

²⁰⁹Тальянчук Л. С. Сучасні способи підробки документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України, та їх ознаки. *Митна справа* : наук.-аналіт. журн. / [голов. ред. Ківалов С. В. та ін.] ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія» ; ТОВ «Митна газета». Одеса, 2013. № 6 (90). С. 61–69.

5) відсутність конусної форми отворів; 6) не прослідковується обвугленість паперу тощо²¹⁰.

Обкладинка документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, піддається повному підробленню досить рідко, оскільки виготовляється зі спеціального матеріалу, тому злочинці в більшості випадків використовують їх з інших відповідних документів. Кріплення сторінок бланків документів між собою та з обкладинкою потребує використання спеціальної нитки й відповідного способу зшивання²¹¹. На його підробку вказують ознаки: 1) відсутність люмінесценції нитки під дією УФ-променів; 2) пошкодження сторінок документа навколо місць проколів; 3) різний крок стібків; 4) наявність невідповідних отворів; 5) неоднаковий їх діаметр²¹².

Охарактеризуємо найбільш поширені способи часткової підробки в документах, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, за визначеними вище критеріями.

1. Способи часткової підробки бланків документів з використанням оригінальних частин та заміни аркушів паперу документа:

Заміна аркушів у документах розглядуваної категорії здійснюється з метою зміни змісту інформації про його власника, вилучення старих сторінок та внесення нових у документ тощо²¹³.

Інформативною сторінкою в цих документах є сторінка з персональними даними, яка змінюється найчастіше. Вона вшита окремо між правим форзацом та першою сторінкою²¹⁴. Ознаками заміни сторінки з

²¹⁰Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. С.128; Кобилянський О. Л. Методика дослідження документів, що мають захисні засоби : метод. реком. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. С. 16.

²¹¹Тальнчук Л. С. Криміналістичне дослідження документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. С. 101.

²¹²Кобилянський О. Л. Криміналістичне дослідження документів із спеціальними засобами захисту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. С. 77; Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. С. 94.

²¹³Судово-експертна діяльність : довідник для експертів / за заг. ред. І. П. Красюк. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2002. С. 173–175

²¹⁴Про порядок оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, його тимчасового затримання та вилучення :

персональними даними, в розглядуваній категорії документів є: 1) нерівномірна ширина кроку з'єднувального шва, яким скріплюються всі сторінки документа; 2) наявність зайвих отворів від голки; 3) різна ширина отворів шву; 4) відмінність характеристик спеціальної нитки за кольором та люмінесцентними властивостями; 5) відмінність фізико-хімічних властивостей барвника у штрихах; 6) різні властивості паперу; 7) розходження у формі країв аркуша відносно інших; 8) неспівпадіння за друком; 9) відсутність чи неналежна якість відповідних спеціальних засобів захисту на сторінці даних (голограми, перфорації зображення власника, малюнку по ламінаті при їх наявності) (Додаток Ж, рис. Ж.З-Ж.10)²¹⁵.

Також заміні в паперових бланках паспортних документів можуть піддаватися подвійні чи одинарні аркуші з іншого аналогічного документа чи їх частини. На заміну подвійних аркушів у паспортних документах вказують такі ознаки²¹⁶: 1) зайві отвори при виконанні шва; 2) погана якість скріплення сторінок у всьому паспортному документі; 3) невідповідність позначень номера і серії на сторінках документа; 4) відмінності фізико-хімічних властивостей паперу сумнівних аркушів відносно інших; 5) різниця в кольорі, відтінку, люмінесценції сторінок; 6) розходження у формі країв аркушів; 7) невідповідність характеру малюнка захисної сітки, її кольору та відтінку; 8) відмінність способів друку зображень на сторінках; 9) неякісна скріпленість аркушів; 10) невідповідність перфорації сторінок документа²¹⁷.

постан. Кабінету Міністрів України від 07 трав. 2014 р. № 152. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/152-2014-p/page>; Про затвердження технічного опису і зразка бланка паспорта громадянина України для виїзду за кордон : постан. Кабінету Міністрів України від 23 груд. 2004 р.

№ 1725. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1725-2004-p>

²¹⁵Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. С. 176; Кулагин П. Г. Криминалистическое исследование документов, удостоверяющих личность. М. : НИИМ, 1959. С. 36.

²¹⁶Кобилянський О. Л. Криміналістичне дослідження документів із спеціальними засобами захисту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. С. 168.

²¹⁷Воробой О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : НАВС, 2011. С. 176, 177.

Заміна частин документа – це спосіб внесення в початковий зміст паспортних документів нових даних шляхом заміни його частин. Одним із розповсюджених різновидів заміни частин документа є заміна номерів сторінок на його аркушах²¹⁸. Найбільш поширеними способами такої підробки є: аплікація, домальовування, додрукування тощо (Додаток Ж, рис. Ж.11-Ж.13). Щоб замаскувати заміну аркушів або окремих їх частин, зловмисники вдаються до забруднення документа, піддають пранню, імітують зношеність документа, підробляють перфоровані серійні номери на заміненіх сторінках тощо.

Підробка перфорації серії та номера документа. Перфорацію імітують такими способами: а) нанесення нового номера та серії на сторінки кустарним способом; б) додаткового нанесення нових отворів для імітації нового серійного отвору; заклеювання невідповідних наявному серійному номеру отворів тощо²¹⁹. Ознаками підробки перфорації серійних номерів кустарним способом на сторінках паспортних документів є: 1) нерівні краї отворів; 2) неправильна їх форма та нерівні діаметри; 3) наявність нерівномірно відігнутих частин паперу зі зворотної сторони; 4) відсутність обвугленості по краям отворів; 5) нерівномірне розміщення отворів відносно вертикальної та горизонтальної лінії рядка серійного номера²²⁰.

За останнє десятиліття багато країн світу ввели в обіг документи, які мають **безконтактну інтегральну схему**. Це інтегральна схема в процесі використання не має будь-якого фізичного контакту із записуючим чи зчитувальним обладнанням. Вона використовується разом із антеною за технологією радіочастотної ідентифікації («RFID»). Біометричний елемент, що перевіряється за допомогою спеціального обладнання є

²¹⁸Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. С. 146.

²¹⁹Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. С. 120.

²²⁰Судово-експертна діяльність : довідник для експертів / за заг. ред. І. П. Крисяк. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2002. С. 178.

особливим фізичним елементом ідентифікації особи, що внесений до документа і придатний для зчитування та перевірки інформації²²¹.

Такий елемент у нормативних документах України зазначений як безконтактний електронний носій інформації²²². Він зберігає певний обсяг персональної інформації, що зазначена на сторінці даних. Винахідники цього накопичувального пристрою впевнено заявляють, що його неможливо підробити, змінити чи поновити в ньому інформацію.

Так, на сьогодні відсутня достовірна інформація про виявлення фактів підробки безконтактного носія інформації. Однак, трапляються факти пошкодження носія інформації в паспортних документах. Явними ознаками пошкодження носія інформації в паспортах є: 1) пошкодження поверхневого шару паперу сторінки форзацу, де розміщений носій; 2) наявність клеючої речовини; 3) наявність сторонніх фрагментів паперу на сторінці, відсутність паперу та поверхнєве розміщення частин носія інформації (антени, чіпу) тощо. Проте, певні чи всі дані з безконтактного носія підчас його перевірки можуть не відображатись на спеціальних зчитувальних пристроях²²³. Це також може свідчити про його пошкодження. Такі ознаки легко виявити в пунктах пропуску через державний кордон України.

Підробка відбитків печаток та штампів. У криміналістичній літературі печаткою (штампом)²²⁴ називають спеціальну форму, що застосовується для оформлення документів, їх засвідчення.

²²¹Біометричний паспорт. Тільки факти. *LowcostAvia* : [сайт]. URL:<http://lowcostavia.com.ua/biometric-passport-facts/>; Мельников І. М. Актуальні питання криміналістичного дослідження та перспективи захисту українських паспортів і посвідчень особи нового зразка. *Техническая экспертиза документов: проблемы и развитие* : сб. материалов междунар. науч.-практ. конф., (20–21 октября 2005 г., г. Киев) / [сост. К. Н. Ковалев, Т. В. Тимофеева] ; ИПЦ МВД Украины. Київ, 2006. С. 191–194.

²²²Про порядок оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, його тимчасового затримання та вилучення : постан. Кабінету Міністрів України від 07 трав. 2014 р. № 152. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/152-2014-p/page>

²²³Тальянчук Л. С. Криміналістичне дослідження документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. С. 102.

²²⁴Петряев С. Ю. Осторожно, фальшивка : пособие для кассиров валюты и экспертов валютно-кассовых операций банков. Киев : Аналитические системы НПФ, 2005. С. 81; Павленко С. Д. Криміналістичне дослідження печатних форм і їх отпечатков : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : № 717. Одеса, 1968. С. 8–9.

В паспортних документах відбитки печаток використовуються для засвідчення фактів, відомостей про переміщення особи тощо. Однак, на сьогодні залишилось не так багато країн, де в паспортних документах, що надають право перетинати державні кордони, вклеюються фотокартки власників та скріплюються відбитками печаток. В Україні відбитки печаток та штампів у паспортних документах можна побачити на відведених для цього сторінках: на сторінках із назвою «Особливі відмітки» уточнюють додаткову інформацію, на більшості – показують прибуття в країну та виїзд з неї в пунктах пропуску тощо.

Відомі наступні способи підробки відбитків печаток та штампів: 1) малювання відбитка безпосередньо на документі; 2) копіювання відбитка з одного документа на інший; 3) нанесення відбитків печаток за допомогою предметів, що мають інше призначення; 4) нанесення відбитків за допомогою плоских друкованих форм або саморобних рельєфних друкарських форм; 5) нанесення за допомогою копіювально-множильної техніки. Таким чином, відбитки печаток та штампів мають характерні для ознаки залежно від способу підробки²²⁵.

Слід зазначити, що особливістю дослідження відбитків печаток та штампів в цих документах є те, що при огляді та дослідженні за допомогою мікроскопа, УФ-променів встановлюється неоднаковий розмір однойменних букв шрифтів, нерівні нечіткі краї штрихів, нерівні овали та напів овали, букви не відповідають шрифтам типографського набору. Ці ознаки можуть вказувати на невідповідність способу нанесення відбитків печаток чи штампів²²⁶.

Переклеювання фотокартки є способом часткової підробки з використанням оригінальних частин. Серед документів, які посвідчують особу громадянина України при перетині державного кордону, фотокартка

²²⁵Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : НАВС, 2011. С. 116; Петряев С. Ю. Осторожно, фальшивка : пособие для кассиров валюты и экспертов валютно-кассовых операций банков. Киев : Аналитические системы НПФ, 2005. С. 64.

²²⁶Тальянчук Л. С. Криміналістичне дослідження документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. С. 109.

розміщується у посвідченні особи моряка, проїзному документі особи біженця, посвідченні особи без громадянства²²⁷.

Переклеювання фотокартки є одним із розповсюджених способів підробки документів (Додаток Ж, рис. Ж.14-Ж.16). Ознаками переклеювання фотокартки є: 1) пошкодження поверхневого шару паперу біля фотознімка; 2) сліди зволоження сторінки (покоробленість паперу, розпливи штрихів захисної сітки, ореол тощо); 3) нерівні краї фотознімка; 4) нерівно розміщений фотознімок відносно встановленого місця; 5) потовщення місця розміщення фотокартки; 6) невідповідність встановленим правилам підготовки фотознімків (неправильне повернення голови, освітлення, окуляри тощо)²²⁸.

Категоричність висновку підтверджується при частковому чи повному відокремленні фотознімка. Далі проводиться вивчення та фіксація зворотної частини фотознімка, місця розміщення його на сторінці документа з метою виявлення наступних ознак: 1) пошкодження поверхні бланку під фотокарткою; 2) пошкодження підкладки фотокартки; 3) наявність на бланку часток попередньої фотокартки, частин орнаменту; 4) наявність на звороті фотокартки тексту чи клеючої речовини різного складу²²⁹.

В сучасних паспортних документах фотокартки відсутні. Натомість, на сторінці даних є цифрове інтегроване зображення особи. Основними ознаками підробки такого фотозображення в документах є: 1) невідповідність способу друку фотозображення зі способом персоналізації в оригінальному документі; 2) імітація цифрового друку фотозображення шляхом вклеювання звичайної фотографії; 3) зміни в

²²⁷Інформаційно-довідкова база даних «Frontlinedocumentsystem» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

²²⁸Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : НАВС, 2011. С. 171; Методика технічної експертизи документів (загальна частина) / [уклад. К. М. Ковальов, О. О. Давидова, В. В. Коваленко, Т. В. Тимофєєва]. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2007. С. 5,7.

²²⁹Кулагин П. Г. Криминалистическое исследование документов, удостоверяющих личность. М. : НИИМ, 1959. С. 59-60; Образцы экспертных заключений. Криминалистическое исследование документов /С. Д. Павленко, Н. С. Золотарь, Ю. П. Попов, Т. И. Мороз. Киев : РИО МВД УССР, 1989. С. 47.

текстурі фотозображення (коли друге фотозображення надруковане по поверхні першого); 4) залишки попереднього фотозображення; 5) відмінність за кольорами та відтінками нового фотозображення від основи документа²³⁰.

Повну та часткову заміну ламінуючої плівки в паспортних документах не варто вважати самостійним способом підробки, оскільки ця плівка хоч і є засобом захисту документа, проте, не містить важливої інформації. Основним її призначенням є захист сторінки даних від зовнішніх впливів, надання аркушу більшої жорсткості, щільності. Однак, будь-які ознаки внесення змін до першочергового тексту на сторінці даних через переклеювання фотокартку, підчищення, дописку, додрукування текстів, травлення тощо, будуть доповнюватись ознаками заміни ламінуючої плівки.

Такими ознаками є: 1) невідповідність ламінуючої плівки сторінці документа за спеціальними елементами (прихованими зображеннями, зображеннями в УФ-променях тощо); 2) відмінність країв ламінуючої плівки та сторінки паспортного документа; 3) наявність залишків повітря під плівкою; 4) виявлення мікрочастин, мікрОВОЛОКОН під плівкою; 5) пошкодження захисної сітки та її відсутність в деяких місцях; 6) присутні сліди розшиву сторінок документа; 7) зморщення паперу зі зворотної сторони аркуша; 8) наявність залишків попередньої ламінуючої плівки²³¹.

2. Способи часткової підробки документів з внесенням до них змін та їх ознаки:

²³⁰Чередніченко Д. К. Ананьїн О. В. Способи підробки сучасних паспортних документів країн ЄС та ознаки їх виявлення. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : [зб. наук. праць / ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін.] ; Харк. наук.-дослід. ін-т судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса ; Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. Вип. 17. С. 221–226.

²³¹Кобил'янський О. Л. Криміналістичне дослідження документів із спеціальними засобами захисту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. С. 156; Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. С. 135.

Підчистка – це один із способів зміни початкового змісту документа, при якому штрихи, знаки або слова видаляються механічним засобом²³². Використовуючи підчистку можна видалити весь текст чи окремі його фрагменти (знаки, букви, цифри тощо), інколи з послідовним виконанням нових записів на місці видалених. Штрихи, як правило, видаляються з частиною поверхневого шару паперу, проте можуть видалятися і без значного пошкодження паперу²³³. Підчистку на сторінках документів характеризують такі ознаки: 1) розволокнення поверхневого шару паперу; 2) втрата глянцевої та кошлатистості паперу; 3) зменшення оптичної щільності паперу за рахунок видалення частини його поверхневого шару; 4) пошкодження ліній захисної сітки; 5) залишки штрихів первинних знаків; 6) наявність часток іншого барвника та його розпливи в місці підчистки; 7) вдавнені штрихи від пишучого приладу видаленого тексту, особливо на зворотній стороні паперу; 8) сліди розгладжування з метою маскування внесених змін (Додаток Ж, рис. Ж.17-Ж.18)²³⁴.

Змиванням називають спосіб зміни початкового змісту документа через видалення речовини штрихів тексту з поверхні паперу за допомогою води, спирту, речовин комбінованої дії (миючих засобів тощо) та інших речовин і сумішей²³⁵. Такий спосіб підробки застосовується до друкованих текстів персональних даних у посвідченні члена екіпажу, що нанесені термодруком²³⁶. Ознаками змивання в посвідченні члена екіпажу є:

²³²Воробей О. В. Словник термінів техніко-криміналістичного дослідження документів. Київ : НАВСУ, 2005. С. 16; Силкін О. С. Паспортний контроль: терміни та визначення понять : словник- довідник. Київ : ВПОЛ, 2006. С. 5.

²³³Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : НАВС, 2011. С. 148.

²³⁴Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. С. 115; Кулагин П. Г. Криміналістическое исследование документов, удостоверяющих личность. М. : НИИМ, 1959. С. 26; Экспертиза поддельных документов. *Иностранная печать о техническом оснащении полиции капиталистических государств*. М., 1984. Вып. 9. С. 55–61.

²³⁵Экспертиза поддельных документов. *Иностранная печать о техническом оснащении полиции капиталистических государств*. М., 1984. Вып. 9. С. 55–61; Дагитте А. Л. Выявление и предупреждение подделки и преступного использования бланков документов : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 1974. С. 12 ; Коновалов Е. П. Обнаружение, собиране и криміналістическое исследование документов по делам о хищениях денег в сберегательных кассах : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Харьков, 1954. С. 7; Киричинский Б. Р. Криміналістическое исследование документов в инфракрасных лучах : дисс. ... канд. юрид. наук : в 2 ч. Киев, 1946. Ч 1. Текст. 141 с.

²³⁶Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення посвідчення члена екіпажу : постан. Кабінетів

1) наявність залишків попередніх текстів; 2) розпливи барвника у штрихах нових записів; 3) нерівні лінії рядка; 4) різна люмінесценція штрихів текстів; 5) різна інтенсивність люмінесценції ділянок паперу; 6) наявність мікрочастинок під захисними плівками документа, що нанесенні повторно²³⁷.

Однією з особливостей документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, є статус їх як таких, що підлягають суворому обліку та звітності. Вимогою до таких документів є «охайний» вигляд, а всі дані повинні легко зчитуватись. Саме цим пояснюється незначна кількість підробок вказаних документів способами **травлення, змивання, закреслення текстів чи їх залиття іншими речовинами**. Такі способи підробок більшою мірою властиві іншим категоріям документів, ніж тим, що посвідчують особу при перетині кордону²³⁸.

Дописування – це спосіб зміни початкового змісту документа, при якому нові записи або окремі штрихи (елементи літер, цифр та інших позначок) вносять у вільні місця документа²³⁹. В документах можливе домальовування штрихів до першочергових знаків, іноді з послідуючим обведенням решти штрихів цього знаку, а іноді і штрихів суміжних знаків, що не піддавались змінам (Додаток Ж, рис. Ж.17-Ж.18)²⁴⁰. Інформація, яка найчастіше піддається зміні шляхом дописування (дата народження, термін дії паспортного документа, відомості про дітей тощо), вноситься в паспортні документи за допомогою копіювально-множильної техніки, тому дописка також не використовується як спосіб підробки розглядуваної

Міністрів України від 12 лист. 2014 р. № 622. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/622-2014-п>; Інформаційно-довідкова база даних «Frontline document system» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

²³⁷Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. С. 78; Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : НАВС, 2011. С. 114.

²³⁸Гальянчук Л. С. Криміналістичне дослідження документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. С. 108.

²³⁹Воробей О. В. Словник термінів техніко-криміналістичного дослідження документів. Київ : НАВСУ, 2005. С. 13.

²⁴⁰Дагитє А. Л. Выявление и предупреждение подделки и преступного использования бланков документов : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 1974. 28 с. ; Коновалов Е. П. Обнаружение, собираніе и криминалистическое исследование документов по делам о хищениях денег в сберегательных кассах : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Харьков, 1954. С. 12.

групи документів. Рукописні записи найчастіше трапляються лише на сторінках посвідчення особи моряка.

Активніше, на відміну від попередніх способів підробки, використовується **додрукування**, оскільки різновидів друкованих текстів у розглядуваних документах досить багато. Додрукуванням можна вважати внесення змін в друковані тексти шляхом нанесення нових штрихів, букв, слів чи текстів на попередньо видалені тексти чи поверх них. Основними ознаками, що вказують на додрукування, вважаються: 1) нерівномірне розміщення додрукованого тексту відносно ліній рядка; 2) різний нахил знаків тексту; 3) відмінність у відтінку барвника; 4) різні способи нанесення штрихів; 5) неоднакове розміщення та конфігурація шрифту; 6) неоднакові інтервали між знаками²⁴¹.

Кожен паспортний документ має відведене місце в нижній частині сторінки з персональними даними для внесення машинозчитувальної інформації. **Машинозчитувальною зоною** вважається місце в документі, призначене для внесення та зчитування за допомогою технічних засобів інформації, визначеної в нормативних документах²⁴². Правила внесення інформації до цієї зони за допомогою цифр та літер, їх обчислення, гарнітура та розміри визначаються відповідними міжнародними та вітчизняними нормативними документами²⁴³. При вивченні цієї сторінки слід звертати увагу на: 1) відповідність гарнітурі та встановленим розмірам знаків у машинозчитувальній зоні; 2) однорідність барвникової речовини;

²⁴¹Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. С. 115; Киричинский Б. Р. Криминалистическое исследование документов в инфракрасных лучах : дисс. ... канд. юрид. наук : в 2 ч. Киев, 1946. Ч 1. Текст. С. 78.

²⁴²Про порядок оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, його тимчасового затримання та вилучення : постан. Кабінету Міністрів України від 07 трав. 2014 р. № 152. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/152-2014-p/page>

²⁴³Про порядок оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, його тимчасового затримання та вилучення : постан. Кабінету Міністрів України від 07 трав. 2014 р. № 152. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/152-2014-p/page>; Машинозчитуваний паспорт. *Машинозчитувані проїзні документи*. / Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО, Дос 9303/1). 2006. Ч. 1. 98 с.

3) спосіб нанесення записів в зону; 4) можливість підробки її частини через аплікації²⁴⁴.

Ще одна особливість розглянутих вище документів полягає в тому, що сторінка даних виготовлена на полімерній основі і персональні дані внесені до неї лазерним гравіюванням, яке «випалює основу сторінки». Саме тому такі способи часткової підробки, як підчистка, дописка, травлення та змивання в них використовуються вкрай рідко²⁴⁵. Однак, навіть стрімкий розвиток нових технологій, введення нових спеціальних засобів захисту в паспортні документи не гарантують повністю неможливості підробки сучасних паспортних документів.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які види підробок паспортних документів відомі?
2. Дайте визначення повної підробки документів?
3. Які способи відносяться до повної підробки документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України?
4. Дайте визначення часткової підробки документів?
5. Які способи відносяться до часткової підробки документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України?

²⁴⁴Кобилянський О. Л. Криміналістичне дослідження документів із спеціальними засобами захисту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. С. 138.

²⁴⁵Тальянчук Л. С. Криміналістичне дослідження документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. С. 109.

РОЗДІЛ 5

ОГЛЯД ДОКУМЕНТІВ, ПРИЗНАЧЕНИХ ДЛЯ ПОСВІДЧЕННЯ ОСОБИ ПРИ ПЕРЕТИНІ НЕЮ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ

Підроблені документи для перетину державного кордону є предметом низки кримінальних правопорушень. Це такі кримінальні правопорушення, як торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини; контрабанда; виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї, шахрайство; зловживання службовим становищем тощо.

З метою попередження вчинення суспільно небезпечних діянь, пов'язаних з використанням підроблених документів, що посвідчують особу та надають право перетинати державний кордон, необхідно визначити особливості їх огляду з метою виявлення ознак підробок.

В тлумачному словнику «оглядом» називається обстеження з метою перевірки, контролю, виявлення чого-небудь недозволеного тощо²⁴⁶.

Огляд документів регламентується ст. 237 КПК України і проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчим, прокурором, включаючи огляд місцевості, приміщення, речей та документів²⁴⁷.

У сучасній криміналістиці²⁴⁸ під оглядом документів розуміється слідча (розшукова) дія, що полягає у вивченні документів, їх дослідженні з метою виявлення і фіксації ознак, що надають їм значення речових доказів.

²⁴⁶ Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь : Перун, 2002. С. 648.

²⁴⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / [В. Г. Гончаренк та ін.] ; за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : ЮСТІНІАН, 2012. 1223 с.

²⁴⁸ Криміналістика : підручник / [В. В. Пяковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексеев та ін.]. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 544 с.; Криміналістика : підручник / [П. Д. Біленчук, В. К. Лисиченко, Н. І. Клименко та ін.] ; за ред. П. Д. Біленчука. [2-ге вид.,

Огляд документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, має певні особливості, пов'язані зі специфікою об'єкта огляду²⁴⁹. Насамперед, це документи суворого обліку та звітності, які наділені засобами захисту, мають відмінні від загальних для всіх документів правила оформлення, видачі, подальшого внесення персональних даних, нанесення відбитків печаток і штампів, додаткових відомостей, терміну дії тощо.

Також на огляд розглядуваної категорії документів впливають й особливості місця їх огляду під час перетину кордону:

- 1) пункти пропуску через державний кордон (спеціальні будівлі з обладнанням);
- 2) транспортні засоби та місця стоянки транспортних засобів закордонного прямування;
- 3) спеціально визначені зони контролю в портах, риболовецьких підприємствах, причалах, території суміжних держав;
- 4) місця проведення контролю осіб поза пунктами пропуску (вагони поїздів, автобуси)²⁵⁰.

Найчастіше виявлення ознак підробки здійснюється на пунктах пропуску через державний кордон України. Залежно від виду сполучення, прикордонники оглядають наступні документи:

– в аеропортах у більшості випадків перевіряються всі наявні документи, що посвідчують особу при перетині через державний кордон (закордонний, дипломатичні та консульські паспорти, дійсні проїзні документа дитини, посвідчення члена екіпажу, документи біженців та осіб без громадянства, рідше паспорт моряка);

випр. і доп.]. Київ : Атака, 2001. 544 с.; Криміналістика : учебник : в 2 т. / под ред. проф. Р. С. Белкина и проф. И. М. Лузгина. М. : Акад. МВД СССР, 1978. Т. 1. 384 с.; Разумов Э. А., Молибога Н. П. Осмотр места происшествия: методика и практика. Киев : РИО МВД Украины, 1994. 672 с.

²⁴⁹Беева Т. А. Криминалистическое исследование поддельных иностранных паспортов : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Волгоград, 2003. С. 14.

²⁵⁰Про затвердження Інструкції з організації і здійснення перевірки документів громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перетинають державний кордон : затв. наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 05 черв. 2012 р. № 407. *ЛІГА:ЗАКОН* : [сайт]. URL:http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE21395.html

- в морських пунктах пропуску – паспорт моряка, закордонний паспорт;

- на автомобільних та залізничних пунктах перетину – паспорти громадянина України для перетину кордону, дипломатичні та консульські паспорти, дійсні проїзні документа дитини;

- на пішохідних пунктах – паспорт громадянина України для перетину кордону.

Оскільки перевірка документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, здебільшого здійснюється на прикордонних контрольно-пропускних пунктах, розглянемо детальніше саме цей вид огляду.

До суб'єктів огляду документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону, відносяться:

- 1) працівники Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ);

- 2) працівники прокуратури, підрозділів Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України;

- 3) судові експерти Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки та Міністерства юстиції України.

До числа суб'єктів першої групи відносяться службові особи підрозділів охорони державного кордону, які пройшли спеціальну підготовку у навчальних закладах ДПСУ та володіють практичними навичками перевірки документів. Під час їх навчання особлива увага звертається на вміння ідентифікувати особу за фотокарткою (фотозображенням) у паспортних документах пред'явника та виявлення ознак внесення в них змін. Зазначена категорія суб'єктів має допуск до самостійного несення служби в прикордонному наряді «Перевірка документів»²⁵¹.

²⁵¹Про затвердження Інструкції з організації і здійснення перевірки документів громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перетинають державний кордон : затв. наказом Адміністрації

Система перевірки документів зазначена в Інструкції з організації і здійснення перевірки документів громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перетинають державний кордон, затвердженій наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 05.06.2012 № 407 та складається з трьох рівнів²⁵²:

- 1) стандартна перевірка, яка включає спрощену та повторну;
- 2) поглиблена перевірка;
- 3) експертне дослідження.

Докладніше зупинимось на кожному з рівнів перевірки паспортних документів.

1. Стандартну перевірку (огляд) паспортних документів проходять усі без виключення особи, які мають намір перетнути державний кордон України, оскільки ця перевірка проводиться в тому обсязі, що необхідний для визначення законних підстав для перетинання кордону громадянами України, іноземцями та особами без громадянства. Початком такої перевірки є момент подання особою відповідного паспортного документа²⁵³.

Під час перевірки працівники охорони державного кордону:

- а) насамперед, визначають вид паспортного документа за допомогою огляду написів на обкладинці;
- б) співставляють загальний вигляд із відповідним встановленим зразком паспортного документа;
- в) перевіряють його реквізити, звіряючи з інформацією в машинозчитувальній зоні та персональних даних, внесених до паспортного документа;

Державної прикордонної служби України від 05 черв. 2012 р. № 407. *ЛІГА:ЗАКОН* : [сайт]. URL:http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE21395.html

²⁵²Про затвердження Інструкції з організації і здійснення перевірки документів громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перетинають державний кордон : затв. наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 05 черв. 2012 р. № 407. *ЛІГА:ЗАКОН* : [сайт]. URL:http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE21395.html

²⁵³Про затвердження Інструкції з організації і здійснення перевірки документів громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перетинають державний кордон : затв. наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 05 черв. 2012 р. № 407. *ЛІГА:ЗАКОН* : [сайт]. URL:http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE21395.html

г) під час огляду фотокартки (фотозображення) у візових наклейках паспортів, порівнюють їх з особою власника. Зображення особи на фотокартці (фотозображенні) має відображатися за визначеними правилами²⁵⁴, а саме: з правильним положенням голови, відповідним освітленням, відсутністю головних уборів, темних окулярів тощо;

д) під час перевірки паспортних документів вивчаються сторінки, на яких зазначені відомості про осіб, що вписані;

е) встановлюють дійсність наявних віз;

є) особлива увага звертається на відсутність в наданих документах явних ознак повної або часткової підробки. Для ефективнішого виконання цих завдань використовується відповідне технічне обладнання²⁵⁵.

Такими засобами є як прості освітлювальні прилади (ліхтарі із білим світлом, ліхтарі з УФ-променями), компактні мобільні прилади із збільшувальним окуляром та ультрафіолетовими променями (лупи «Regula Magnifier» 10^x, «Regula Profession» 10^x та інші), так і прилади для стаціонарного дослідження (оперативного контролю «Євро-пост», «Євро-пост» ТВ, відеоспектральні компаратори «Regula», «foster+freeman»), прилади автоматичного зчитування машинозчитувальної зони паспортних документів та інші²⁵⁶.

Оглядаючи документи під час стандартної перевірки, працівники охорони державного кордону вносять інформацію про особу до бази даних осіб, що перетнули державний кордон України²⁵⁷. Підсистемою цієї бази

²⁵⁴Машинозчитуваний паспорт. *Машинозчитувані проїзні документи*. / Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО, Doc 9303/1). 2006. Ч. 1. 98 с.

²⁵⁵Пчеліна О. В. Правила огляду паспортів та основні прийоми виявлення їх підробки. *Право та безпека*. 2012. Вип. 4. С. 191–194 ; Про затвердження Інструкції з організації і здійснення перевірки документів громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перетинають державний кордон : затв. наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 05 черв. 2012 р. № 407. *ЛІГА:ЗАКОН* : [сайт]. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE21395.html ; Про затвердження Положення про базу даних «Відомості про осіб, які перетнули державний кордон України» : наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 25 черв. 2007 р. № 472. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0765-07>

²⁵⁶Пчеліна О. В. Правила огляду паспортів та основні прийоми виявлення їх підробки. *Право та безпека*. 2012. Вип. 4. С. 191–194.

²⁵⁷Про затвердження Інструкції з організації і здійснення перевірки документів громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перетинають державний кордон : затв. наказом Адміністрації

«Гарт 1» є база даних правоохоронних органів, що формується у Державній міграційній службі України, та містить інформацію про: осіб, які розшукуються за підозрою у вчиненні кримінальних правопорушень, безвісти зниклих, банківських боржників, неплатників аліментів тощо²⁵⁸.

Після закінчення стандартної перевірки документів за вказівкою керівника може проводитися **повторна перевірка паспортних документів**. Вона здійснюється з метою виявлення осіб, які потрапили в зону прикордонного контролю, або в транспортні засоби закордонного прямування без проходження прикордонного контролю (рейсові автобуси, морські судна тощо), без документа чи за документом, який належить іншій особі.

Особливістю такої перевірки є те, що вона виконується в умовах обмеженого часу і не повинна затримувати відправлення транспортних засобів закордонного прямування²⁵⁹. Тому службові особи ДПСУ, які проводять повторну перевірку, повинні мати неабиякий практичний досвід роботи з вивчення паспортних документів та виявлення ознак внесення змін до них.

Під час повторної перевірки працівники охорони державного кордону більш ретельно:

а) вивчається загальний вигляд наданого документа, звертаючи увагу на обкладинку, папір, їх товщину та структуру, відповідність сторінок, їх нумерацію, наявність перфорації та якість зображення на сторінках²⁶⁰;

Державної прикордонної служби України від 05 черв. 2012 р. № 407. *ЛІГА:ЗАКОН* : [сайт]. URL:http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE21395.html

²⁵⁸Про затвердження Інструкції з організації і здійснення перевірки документів громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перетинають державний кордон : затв. наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 05 черв. 2012 р. № 407. *ЛІГА:ЗАКОН* : [сайт]. URL:http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE21395.html

²⁵⁹Про затвердження Інструкції з організації і здійснення перевірки документів громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перетинають державний кордон : затв. наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 05 черв. 2012 р. № 407. *ЛІГА:ЗАКОН* : [сайт]. URL:http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE21395.html

²⁶⁰Про затвердження Інструкції з організації і здійснення перевірки документів громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перетинають державний кордон : затв. наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 05 черв. 2012 р. № 407. *ЛІГА:ЗАКОН* : [сайт]. URL:http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE21395.html

б) перевіряються та співставляються реквізити документа, із зверненням уваги на текстову частину зазначених даних щодо правильності заповнення паспорта, відповідності стилю викладу, наявності граматичних помилок та помарок; наявності водяного знаку, захисних волокон, з'єднувального шва, відбитків печаток, штампів та інших спеціальних засобів захисту. Зміст також вивчається під час перевірки інформації в машинозчитувальній зоні та персональних даних, внесених до паспортного документа²⁶¹;

в) оглядаються фотокартки (фотозображення) в паспортних документах, ретельно порівнюються з особою власника через співставлення віку пред'явника з указаною датою народження та з датою видачі документа, порівнюються національність, віросповідання та підписи за зовнішнім виглядом;

г) вивчаються сторінки, на яких зазначені відомості про осіб, що вписані, додатково можуть оглядатись інші документи (свідцтво про народження, запрошення, поліси страхування тощо). Для уточнення особи, яка перевіряється, можуть ставитися питання до власника документа про зазначену інформацію, наприклад, – чи всі особи, що вписані в паспортний документ, прямують через кордон;

д) при встановленні дійсності віз, вивчаються зміст відбитків печаток та штампів, їх послідовність та відповідність способу нанесення;

е) звертається увага на відсутність ознак повної чи часткової підробки²⁶².

Для підвищення ефективності роботи використовується відповідне технічне обладнання²⁶³.

²⁶¹Машинозчитуваний паспорт. *Машинозчитувані проїзні документи*. / Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО, Doc 9303/1). 2006. Ч. 1. 98 с.

²⁶²Криміналістика : підручник / [В. В. Пясовський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєв та ін.]. Київ : Центр учбової літератури, 2015. С. 14.

²⁶³Криміналістика : підручник / [П. Д. Біленчук, В. К. Лисиченко, Н. І. Клименко та ін.]; за ред. П. Д. Біленчука. [2-ге вид., випр. і доп.]. Київ : Атака, 2001. с. 191–194; Криміналістика : учебник : в 2 т. / под ред. проф. Р. С. Белкина и проф. И. М. Лузина. М. : Акад. МВД СССР, 1978. Т. 1. С. 46 ; Про затвердження Інструкції з організації і здійснення перевірки документів громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перетинають державний кордон : затв. наказом Адміністрації Державної

Керівник підрозділу охорони державного кордону має право тимчасово запровадити **спрощений порядок** перевірки через непередбачуване посилення інтенсивності руху, коли час очікування в пункті пропуску стає надмірним, а всі кадрові, матеріально-технічні та організаційні можливості до його скорочення вичерпані²⁶⁴. Цей вид перевірки полягає у тимчасовій відмові від виконання окремих дій і заходів стандартної перевірки, наприклад опитування чи огляду додаткового документа (свідоцтва про народження, про смерть, запрошення тощо).

Громадяни України та іноземці, які мають дипломатичні та службові паспорти, проходять лише спрощену перевірку документів при перетині кордону. Також транскордонні працівники та інші категорії осіб, які регулярно (один раз на тиждень) перетинають державний кордон в одному пункті пропуску і щодо яких, після попередньо проведеної стандартної перевірки, не було виявлено підстав для відмови у перетинанні державного кордону, перевіряються в мінімальному обсязі на предмет наявності дійсного паспортного документа²⁶⁵.

Закінченням стандартної перевірки паспортних документів є дозвіл на перетин державного кордону України чи відмова у його перетині. Результатом одного із цих рішень є відмітки у паспортному документі про це у вигляді відбитку штампа²⁶⁶.

прикордонної служби України від 05 черв. 2012 р. № 407. *ЛІГА:ЗАКОН* : [сайт]. URL:http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE21395.html

²⁶⁴Про затвердження Інструкції з організації і здійснення перевірки документів громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перетинають державний кордон : затв. наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 05 черв. 2012 р. № 407. *ЛІГА:ЗАКОН* : [сайт]. URL:http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE21395.html

²⁶⁵Про затвердження Інструкції з організації і здійснення перевірки документів громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перетинають державний кордон : затв. наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 05 черв. 2012 р. № 407. *ЛІГА:ЗАКОН* : [сайт]. URL:http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE21395.html

²⁶⁶Про затвердження Положення про базу даних «Відомості про осіб, які перетнули державний кордон України» : наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 25 черв. 2007 р. № 472. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0765-07>

В разі виникнення сумнівів щодо дійсності або приналежності паспортного документа відповідній особі та виявлення ознак підроблення – проводиться **поглиблена перевірка документів**, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України.

Поглиблена перевірка документів – це дослідження паспортних та інших документів громадян України, іноземців та осіб без громадянства, яка здійснюється з метою підтвердження або спростування ознак їх підроблення (фальсифікації)²⁶⁷. Вона виконується службовими особами ДПСУ, які допущені до виконання стандартної перевірки документів та пройшли курс підвищення кваліфікації з питань захисту документів. Ці особи включені до відповідного обліку спеціалістів Адміністрації ДПСУ з поглибленої перевірки паспортних документів.

Підставою такої перевірки є: 1) заява особи, яка здійснювала попереднє вивчення паспортного документа, 2) вказівки органів ДПСУ (Адміністрації, регіональних управлінь, начальників органів охорони державного кордону), 3) інформація про можливе використання підроблених, недійсних документів або таких, що належать іншим особам²⁶⁸.

Спеціалістами з поглибленої перевірки повторно:

1) встановлюється дійсність паспортного документа, візи та інших документів через порівняння їх з інформацією, яка міститься в інформаційно-довідкових матеріалах, в описах зразків паспортних та інших документів;

2) приналежність громадянину України, іноземцю чи особі без громадянства паспортних документів вивчається через опитування цих осіб;

²⁶⁷Про затвердження Інструкції з організації і здійснення перевірки документів громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перетинають державний кордон : затв. наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 05 черв. 2012 р. № 407. *ЛПА:ЗАКОН* : [сайт]. URL:http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE21395.html

²⁶⁸Про затвердження Інструкції з організації і здійснення перевірки документів громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перетинають державний кордон : затв. наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 05 черв. 2012 р. № 407. *ЛПА:ЗАКОН* : [сайт]. URL:http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE21395.html

3) уточнюються відомості про відсутність щодо пред'явника доручень правоохоронних і розвідувальних органів України з використанням оперативних баз даних;

4) особлива увага звертається на встановлення ознак підробки у документі, пред'явленого особою²⁶⁹.

Огляд документів під час перевірки проводиться в приміщенні міжнародних та міждержавних пунктів пропуску, що обладнані спеціальною криміналістичною технікою з дослідження документів і мікроскопами, відеоспектральними компараторами «Regula», «foster+freeman», які забезпечують дослідження та фіксацію в різних режимах освітлення, тощо.

На відміну від стандартної, за результатом здійснення поглибленої перевірки складається висновок спеціаліста. Висновок складається в письмовій формі на звороті аркуша із заявою про здійснення поглибленої перевірки документа або в електронному вигляді. Виконавець передає (направляє) цей висновок ініціатору для проведення необхідних дій.

Паспортний документ, в якому було виявлено ознаки підробки чи встановлено приналежність іншій особі, вилучається протоколом та направляється на наступний рівень перевірки паспортних документів – **експертне дослідження**.

Ця перевірка паспортних документів відрізняється від попередніх суб'єктами та предметом дослідження. Суб'єктами є судові експерти Головного експертно-криміналістичного центру Державної прикордонної служби України (далі – Експертний центр ДПСУ), які мають вищу освіту у відповідній галузі знань, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної експертної спеціальності й

²⁶⁹Пчеліна О. В. Правила огляду паспортів та основні прийоми виявлення їх підробки. *Право та безпека*. 2012. Вип. 4. С. 191–194. Про затвердження Інструкції з організації і здійснення перевірки документів громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перетинають державний кордон : затв. наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 05 черв. 2012 р. № 407. *ЛІГА:ЗАКОН* : [сайт]. URL:http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE21395.html

внесені до державного Реєстру атестованих судових експертів²⁷⁰. Предметом дослідження є лише паспортний документ та його реквізити.

Ця перевірка відрізняється від попередніх тим, що її виконавець проводить низку визначених вище дій, проте більш ретельно, неквапливо. Термін на виконання експертної перевірки законодавець визначив 5–10 днів²⁷¹.

Таким чином, під час експертного дослідження паспортного документа судовий експерт Експертного центру ДПСУ проводить наступні дії:

1) вивчає назву документа, країну виробника бланка, наявність безконтактного носія інформації, оцінює загальний стан документа та його розмірні характеристики;

2) перевіряє на сторінці даних паспортного документа заповнення всіх граф та їх зміст, порівнює їх із інформацією в машинозчитувальній зоні та у безконтактному носії інформації;

3) визначає відповідність прізвища та імені зображенню на фотокартці, дату народження та дату видачі документа особі власника;

4) оглядаючи матеріальну основу сторінки даних паспортного документа, визначає відповідність наявного захисту сторінки встановленому зразку, її розміщення та спосіб кріплення до основи документа;

5) встановлює кількість сторінок в усьому документі, спосіб їх кріплення, відповідність нитки та з'єднувального шва;

²⁷⁰Положення про Головний експертно-криміналістичний центр Державної прикордонної служби України : затв. наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 11 серп. 2010 р. № 617. *Державна прикордонна служба України*: [сайт]. URL:<https://dpsu.gov.ua/ua/structure/chastini-centralnogo-pidporyadkuvannya/golovniy-ekspertno-kriminalistichniy-centr/>

²⁷¹Про затвердження Інструкції про порядок проведення судових експертиз та експертних досліджень паспортних документів Головним експертно-криміналістичним центром Державної прикордонної служби України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 18 листоп. 2013 р. № 1109 ; за реєстр. у Міністерстві юстиції України 09 груд. 2013 р. за № 2086/24618. *Державна прикордонна служба України* [сайт]. URL:<https://dpsu.gov.ua/ua/structure/chastini-centralnogo-pidporyadkuvannya/golovniy-ekspertno-kriminalistichniy-centr/>

6) виявляє наявність в структурі сторінок водяних знаків, захисних волокон, захисної нитки та вивчає їх особливості. Визначає наявність та відповідність перфорації сторінок паспортного документа, звертає увагу на спосіб проколювання, розміри та положення проколів у перфорованому номері²⁷²;

7) при вивченні способів друку зображень на сторінках паспортного документа, оцінює гарнітуру шрифтів, розміщення барвника в штрихах, вивчає їх краї. Визначає використання захисних фарб (УФ- та ІЧ-фарб) тощо;

8) встановлює ознаки додрукування та виправлення, дописки та підчистки, травлення тощо. Зазначені вище ознаки внесення змін в паспортний документ доповнюються ознаками, які характеризують заміну ламінуючої плівки на сторінці з персональними даними: потовщення захисної плівки, пошкодження захисної сітки, наявність залишків повітря та мікрочастин під плівкою, неспівпадання лінії відрізу плівки по периметру сторінки, невідповідність голографічних зображень тощо²⁷³.

З метою встановлення ознак внесення змін експерт, що проводить дослідження, використовує різні методи та прийоми криміналістичного дослідження, починаючи з тих, що не призводять до пошкодження та руйнування об'єкта дослідження.

Експертне дослідження паспортних документів на цьому рівні перевірки здійснюється сучасними, здебільшого, стаціонарними криміналістичними засобами: мікроскопами «МБС 10», «Kristal KONUS», «Leica», що мають камери з відео-вводом збільшених зображень на персональні комп'ютери. Також використовуються відеоспектральні компаратори «Regula», «foster+freeman», на яких проводять дослідження в

²⁷²Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. С. 118.

²⁷³Криминалистика : учебник : в 2 т. / под ред. проф. Р. С. Белкина и проф. И. М. Лузгина. М. : Акад. МВД СССР, 1978. Т. 1. С. 191–194; Беева Т. А. Криминалистическое исследование поддельных иностранных паспортов : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Волгоград, 2003. С. 12; Пчеліна О. В. Правила огляду паспортів та основні прийоми виявлення їх підробки. *Право та безпека*. 2012. Вип. 4. С. 191–194.

різних спектрах освітлення, порівняльні дослідження зі зразками, збереження та систематизацію зображень досліджуваних паспортних документів²⁷⁴.

Порівняльним матеріалом є натурні зразки бланків паспортних документів, які знаходяться в інформаційно-довідкових паперових колекціях Головного центру ДПСУ. В разі відсутності таких зразків, порівнюють зі зразками бланків, які встановлюються на персональні комп'ютери з електронних носіїв у вигляді інформаційно-довідкових баз «Document Builder», «Passport», «Frontline document system», «Атлас паспортов» компанії «Regula» та інших компаній.

Під час експертного дослідження паспортних документів працівники Експертного центру ДПСУ формують та надсилають описи зразків бланків для порівняльного дослідження та застереження про виявлення підробленого документа, що посвідчує особу при перетині державного кордону України, для вивчення особовим складом²⁷⁵.

Такі інформаційно-довідкові документи в обов'язковому порядку містять назву паспортного документа та країни, дату складання та дані виконавця. Однак особливий наголос в описах робиться на зображення обкладинки, сторінки даних, внутрішніх сторінок обкладинки та спеціальних засобів захисту в різних режимах освітлення, а при формуванні застереження вся виявлена в підробленому документі інформація ілюструється в порівнянні зі зразком бланку аналогічного документа²⁷⁶.

²⁷⁴Кобилянський О. Л. Криміналістичне дослідження документів із спеціальними засобами захисту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. С. 92; Воробей О. В. Криміналістичне дослідження паперових грошей України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. С.102–104.

²⁷⁵Про затвердження Інструкції з організації і здійснення перевірки документів громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перетинають державний кордон : затв. наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 05 черв. 2012 р. № 407. ЛПА:ЗАКОН : [сайт]. URL:http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE21395.html

²⁷⁶Про затвердження Інструкції з організації і здійснення перевірки документів громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перетинають державний кордон : затв. наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 05 черв. 2012 р. № 407. ЛПА:ЗАКОН : [сайт]. URL:http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE21395.html

Працівники прокуратури, підрозділів Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України можуть здійснювати огляд паспортних документів під час патрулювання, під час розслідування кримінальних правопорушень, при затриманні й арешті, під час розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування і суду, огляду місця події, обшуку, допиту та інших слідчих (розшукових) дій.

Огляд паспортних документів може виступати як самостійна слідча (розшукова) дія, так і являться частиною іншої слідчої (розшукової) дії²⁷⁷.

Алгоритм дій під час огляду цими працівниками документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, наближений до стандартної перевірки таких документів на контрольно-пропускних пунктах, зокрема:

- а) насамперед визначення виду паспортного документа;
- б) перевірка його реквізитів на сторінці, що містить дані про власника та інші відмітки на сторінках документа;
- в) огляд фотокартки (фотозображення) у паспорті та на візових наклейках, порівняння їх між собою та з особою власника;
- г) встановлення наявності та дійсності віз;
- д) встановлення ознак підробки.

Ймовірність використання даними суб'єктами технічних засобів під час такого огляду мінімальна, тому у необхідних випадках може бути запрошений спеціаліст.

Якщо огляд документа проводиться як слідча (розшукова) дія, то її результат оформлюють протоколом огляду, що містить підписи посадових осіб, які проводили, та підписи понятих. Обов'язково в протоколі огляду документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України, конкретизується назва документа, його серія і номер, коли та на

²⁷⁷Колмаков В. П. Следственный осмотр отпечатков печатей и штампов, подготовка и направление на экспертизу. *Советская криминалистика на службе у следствия*. М., 1951. С. 44–50; Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Види слідчого огляду за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Розкриття злочинів за новим кримінальним процесуальним кодексом України*. Київ, 2012. С. 15–17.

чис ім'я виданий, яким органом виданий, строк дії, наявність віз, відбитків печаток і штампів, відміток. Виявлення ознак підробки в таких документах відображаються в протоколі із зазначенням місця виявлення та методів і засобів, які застосовувалися.

Огляд документів, що здійснюється судовими експертами різних відомств та міністерств, є стадією проведення судової експертизи. Вона полягає в ознайомленні експерта з документом, що досліджується, та наданими зразками до початку дослідження з метою встановлення відповідності наданих документів та зразків тим, що вказані у документі про призначення експертизи, та з'ясування сутності поставлених перед експертом завдань²⁷⁸.

Дати відповідь на визначені в постанові питання неможливо лише за результатами експертного огляду. Експертне дослідження передбачає використання низки різних прийомів і методів для виявлення матеріальних ознак, а також сучасних складних прийомів і науково-технічних засобів і направлене на встановлення факту невідповідності паспортного документа, способу підроблення та безпосереднє виявлення ознак підроблення тощо. Таким чином, слід зазначити, що експертне дослідження є більш широким поняттям, проте початком його проведення є експертний огляд²⁷⁹.

Огляд документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, вимагає від суб'єктів огляду наявності спеціальних знань в галузі документознавства, практичних навичок

²⁷⁸Воробей О. В. Криміналістичне дослідження паперових грошей України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. С. 134; Про затвердження Інструкції про порядок проведення судових експертиз та експертних досліджень паспортних документів Головним експертно-криміналістичним центром Державної прикордонної служби України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 18 листоп. 2013 р. № 1109 ; за реєстр. у Міністерстві юстиції України 09 груд. 2013 р. за № 2086/24618. *Державна прикордонна служба України* [сайт]. URL:<https://dpsu.gov.ua/ua/structure/chastini-centralnogo-pidporiyadkuvannya/golovnyi-ekspertno-kriminalistichnyi-centr/>; Терзиев Н. В. Криминалистическое исследование документов : учеб. пособ. по спецкурсу. М. : ВЮЗИ, 1966. С. 23.

²⁷⁹Разумов Э. А., Молибога Н. П. Осмотр места происшествия: методика и практика. Киев : РИО МВД Украины, 1994.С. 231; Петряев С. Ю. Криміналістичне дослідження підроблених іноземних паперових грошей : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 1998. С. 3-12.; Буринский Е. Ф. Судебная экспертиза документов, её производство и пользование ею. СПб. : Т-во печатного и издательского дела «Труд», 1903. С. 254.

перевірки паспортних документів, що вкрай важливо під час розслідування та попередження кримінальних правопорушень, пов'язаних з підробленням цих документів.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Дайте визначення поняттю огляд документів?
2. Назвіть категорії суб'єктів огляду документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України?
3. Назвіть осіб, які відносяться до кожної категорії суб'єктів огляду таких документів?
4. Назвіть основні етапи огляду документів працівниками прикордонної служби?
5. В який місцях можливо здійснювати огляд таких документів?
6. В чому полягає сутність слідчого огляду документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України?
7. Зазначте межі експертного огляду документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України?

РОЗДІЛ 6**ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ І ПРОВЕДЕННЯ
ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКУМЕНТІВ, ПРИЗНАЧЕНИХ
ДЛЯ ПОСВІДЧЕННЯ ОСОБИ ПРИ ПЕРЕТИНІ НЕЮ
ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ**

Судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду²⁸⁰. Усі види судових експертиз, до яких звертаються слідство та суд, поділяються на класи, серед яких провідне місце належить криміналістичній експертизі. Ці класи діляться на роди, які, у свою чергу – на види²⁸¹.

Криміналістичною експертизою, що призначається для дослідження документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, є технічна експертиза документів (далі – ТЕД). Також можуть призначатися й інші судові експертизи, зокрема, експертиза матеріалів, речовин та виробів. Тому знання слідчими та судом сучасних можливостей технічної експертизи документів сприяє їх ефективному використанню, а також правильній оцінці повноти, достовірності та аргументованості висновків експерта²⁸².

²⁸⁰Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232; Шляхов А. Р. Судебная экспертиза : организация и проведение. М. : Юрид. лит., 1979. С. 12.

²⁸¹Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / [В. Г. Гончаренк та ін.] ; за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : ЮСТІНІАН, 2012. 1223 с.; Ароцкер Л. Е. Вопросы криминалистической экспертизы в практике Верховного суда СССР и Верховного суда УССР. Киев : РИО МВД СССР, 1969. С. 28 ; Зинин А. М., Омелянюк Г. Г., Пахомов А. В. Введение в судебную экспертизу. М. ; Воронеж : Моск. психолого-социальный ин-т ; МОДЭК, 2002. 240 с.; Пиріг І. В. Класифікація судових експертиз за характером завдань, що вирішуються. *Криміналістичний вісник: наук.-практ. зб.* / [голов. ред. Коваленко В. В. та ін.]; ДНДЕКЦ МВС України; НАВС. Київ, 2011. № 1 (15). С. 30–36.

²⁸²Судебные экспертизы. (Возможности, подготовка материалов, назначение, оценка). Киев : РИО МВД УССР, 1981. С. 170.; Лисенко В. Особливості використання спеціальних знань. *Вісник прокуратури*. 2003. № 12. С. 109–115; Криміналістика : учебник / под ред. проф. Р. С. Белкина, В. П. Лаврова, И. М. Лузгина. М. : Академия МВД СССР, 1987. Т. 1. С. 126–135.

Не поглиблюючись у теорію судової експертизи щодо проведення ТЕД загалом, зупинимось на технічному дослідженні документів, що призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України і розкриємо її предмет, об'єкт та завдання.

Аналіз наукової літератури²⁸³ дозволяє зробити висновок, що **предмет** технічної експертизи розглядуваної категорії документів складають фактичні дані, пов'язані з їх виготовленням (виконанням), внесенням змін до їх змісту, встановленням змісту, ідентифікацією матеріалів, засобів і виконавців.

Об'єктом дослідження ТЕД може бути документ в цілому або його окремі елементи – реквізити, матеріали²⁸⁴. Відтак, **об'єкти** технічної експертизи розглядуваних документів також можливо поділити на дві групи, зокрема: 1) всі види документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України; 2) реквізити та матеріали цих документів.

Поряд з цим, до об'єктів технічної експертизи документів також відносять: 1) слідоутворюючі поверхні засобів письма та інших технічних засобів (наприклад, друкарських форм, печаток, штампів тощо), за допомогою яких виготовляються документи та їх реквізити на певних матеріальних носіях; 2) зміст паспортів (наприклад, текст, підписи, відбитки печаток, штампів тощо); 3) матеріал, з якого виготовлені документи (наприклад, папір, речовини, клеї тощо); 4) залишки речовин, за допомогою яких вносилися зміни у документ тощо²⁸⁵.

²⁸³Криміналістика : підручник / [П. Д. Біленчук, В. К. Лисиченко, Н. І. Клименко та ін.] ; за ред. П. Д. Біленчука. [2-ге вид., випр. і доп.]. Київ : Атака, 2001. С. 195; Разумов Э. А., Молибога Н. П. Осмотр места происшествия: методика и практика. Киев : РИО МВД Украины, 1994. 518; Криминалістика : учебник / под ред. проф. Р. С. Белкина, В. П. Лаврова, И. М. Лузгина. М. : Академия МВД СССР, 1987. Т. 1. С. 260; Ищенко Е. П., Топорков А. А. Криминалістика : учебник / под ред. Е. П. Ищенко. М. : КОНТРАКТ ; ИНФРА-М, 2003. С. 126; Криміналістика : підручник для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / [В. М. Глібо, А. Л. Дудніков, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Ін Юре, 2001. С. 26.

²⁸⁴Судебные экспертизы. (Возможности, подготовка материалов, назначение, оценка). Киев : РИО МВД УССР, 1981. С. 168; Винберг А. И., Звягина Г. Ф., Моисеев А. П. Техническое исследование документов. М. : Высш. школа МВД РСФСР, 1956. Ч. 2. С. 19.

²⁸⁵Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз : наказ Міністерства юстиції України від 08 жовт. 1998 р. № 53/5. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:

Виходячи з означеного вище, можемо виділити такі види дослідження цих документів: 1) повністю підроблених документів (дослідження бланків); 2) частково підроблених документів; 3) документів, виконаних на друкованих пристроях; 4) відбитків печаток і штампів²⁸⁶.

Завданнями експертизи реквізитів і матеріалів документів є встановлення на основі використання спеціальних знань у галузі технічного дослідження документів фактичних даних, пов'язаних із виготовленням документів, а також з ототожненням використаних для їх виготовлення матеріалів і засобів²⁸⁷. Тобто, вивчаючи розглядувані нами документи, а також матеріали і технічні засоби, за допомогою яких вони виготовляються, за допомогою криміналістичної експертизи реквізитів і матеріалів документів можна встановити: 1) початковий зміст текстів у цих документах 2) послідовність виконання реквізитів; 3) спосіб зміни рукописних реквізитів документів (за їх наявності); 4) групову належність матеріалів і технічних засобів, що використовувалися при виготовленні конкретного документа²⁸⁸.

Завдання ТЕД, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, поділяються на ідентифікаційні, діагностичні та класифікаційні. Зокрема, ідентифікаційні завдання полягають в ототожненні: 1) технічних засобів, що використовуються для виготовлення документа або його частин (принтери, печатки тощо);

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>; Експертизи в судовій практиці / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ : Юрінком Інтер, 2004. С. 162.

²⁸⁶Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертів : наказ Міністерства юстиції України від 08 жовт. 1998 р. № 53/5. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>; Експертизи в судовій практиці / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ : Юрінком Інтер, 2004. С. 162.

²⁸⁷Судебные экспертизы. (Возможности, подготовка материалов, назначение, оценка). Киев : РИО МВД УССР, 1981. 169 с; Винберг А. И., Звягина Г. Ф., Моисеев А. П. Техническое исследование документов. М. : Высш. школа МВД РСФСР, 1956. Ч. 2. С. 45; Гора І. В., Іщенко А. В., Колесник В. А. Криміналістика : посібник для підготовки до іспитів. [2-ге вид., допов. та перероб.]. Київ : Паливода А. В., 2004. С. 175; Сегай М. Я. Современные возможности судебных экспертиз в свете достижений науки и техники / МВД УССР : Министерство юстиции УССР. Киев : РИО МВД УССР, 1987. С. 28.

²⁸⁸Таліяничук Л. С. Можливості криміналістичного дослідження підроблених документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України. *Криміналістичний вісник* : наук.-практ. зб. / [голов. ред. Коваленко В. В. та ін.] ; ДНДЕКЦ МВС України ; НАВС. Київ, 2016. № 1 (25). С. 126–131.

2) матеріалів, що використовувалися для виготовлення документа (паперу, фарба тощо); 3) цілого за частинами²⁸⁹.

Діагностичні завдання полягають у встановленні: 1) способу виготовлення документа, факту і способу зміни початкового змісту; 2) початкового змісту документа; 3) давності виготовлення документа.

Класифікаційні завдання встановлюють клас, тип, марку копіювально-розмножувального апарата, матеріалу документа та інші питання, що виникають під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із підrobкою та використанням підrobлених документів²⁹⁰.

Експертиза друкарських засобів та їх відбитків призначається під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з виготовленням і підrobкою друкарських засобів та їх відбитків, а також їх збутом і використанням. До друкарських засобів відносять: друкарські форми, засвідчувальні знаки (печатки, штампи, штемпелі), друкуючі засоби²⁹¹. Відтак, цей вид експертизи може призначатися й для перевірки справжності бланку документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, або нанесених на їх сторінки відбитків печаток та штампів.

Аналіз наукової літератури²⁹² уможливило виділити завдання експертизи друкарських засобів та їх відбитків, зокрема, це встановлення:

²⁸⁹Методика технічної експертизи документів (загальна частина) / [уклад. К. М. Ковальов, О. О. Давидова, В. В. Коваленко, Т. В. Тимофєєва]. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2007. 34 с.

²⁹⁰Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз : наказ Міністерства юстиції України від 08 жовт. 1998 р. № 53/5. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>; Разумов Э. А., Молибоба Н. П. Осмотр места происшествия: методика и практика. Киев : РИО МВД Украины, 1994. С. 27; Гора І. В., Іщенко А. В., Колесник В. А. Криміналістика : посібник для підготовки до іспитів. [2-ге вид., допов. та перероб.]. Київ : Паливода А. В., 2004. С. 45. (Бібліотечка студента).

²⁹¹Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підrobленого паспорта громадянина України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. С. 132; Судебные экспертизы. (Возможности, подготовка материалов, назначение, оценка). Киев : РИО МВД УССР, 1981. С. 177,178.

²⁹²Експертизи в судовій практиці / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ : Юрінком Інтер, 2004. С. 86, 87; Настільна книга слідчого : наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.]. Київ : ІнЮре, 2003. С. 115; Следственные действия. Типовые образцы документов / под ред. В. А. Образцова. М. : Юристъ, 1990. С. 203-204; Павленко С. Д. Предмет, объекты, задачи и методы криминалистической экспертизы печатных форм и их отпечатков. *Криминалистика и судебная экспертиза* : респ. межвед. сб. науч. и науч.-метод. работ. Киев, 1987. Вып. 34. С. 73–78.

1) способу відтворення зображень (відбитків) у документах; 2) способу виготовлення; 3) зміни в друкуючих засобах та їх відбитках; 4) виду друкуючої форми, за допомогою якої виготовлені відбитки, використане устаткування; 5) часу виготовлення; 6) осіб-підrobлювачів.

Процес **підготовки матеріалів** до технічної експертизи документів складається із: огляду документа, визначення мети та завдань дослідження (формулювання питань експерту); визначення експертної установи або експерта; підготовки матеріалів дослідження та порівняльних зразків; винесення постанови про призначення технічної експертизи документів; пакування матеріалів дослідження та подання їх до експертної установи. Не зупиняючись на процесуальних питаннях підготовки та призначення ТЕД, окреслимо його проблемні аспекти з точки зору криміналістики²⁹³.

Огляд документів регламентований ст. 237 КПК України, однак на етапі призначення ТЕД їх огляд має дещо інше значення. Так, завданням огляду є: виявлення слідів кримінального правопорушення, з'ясування обстановки кримінального правопорушення, виявлення інших обставин, що мають значення для кримінального провадження²⁹⁴. Зазвичай, огляд проводиться у випадках, коли документ не був оглянутий та зафіксований у протоколах тих слідчих (розшукових) дій, під час яких він був виявлений, або коли був наданий підозрюванним, працівником прикордонної служби, потерпілим, свідком²⁹⁵.

Визначення мети і завдань експертного дослідження розглядуваних документів має важливе значення для подальшого розслідування

²⁹³Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз : наказ Міністерства юстиції України від 08 жовт. 1998 р. № 53/5. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>; Настільна книга слідчого : наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.]. Київ : ІнЮре, 2003. С. 387-389

²⁹⁴Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / [В. Г. Гончаренк та ін.] ; за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : ЮСТІНІАН, 2012. 1223 с.

²⁹⁵Павленко С. Д. Предмет, объекты, задачи и методы криминалистической экспертизы печатных форм и их отпечатков. *Криминалистика и судебная экспертиза* : респ. межвед. сб. науч. и науч.-метод. работ. Киев, 1987. Вып. 34. С. 73–78; Клименко Н. И. Криминалистические знания в структуре профессиональной подготовки следователя : учеб. пособ. для юрид. вузов и фак. Киев : Вища школа, 1990. С 32–34.

кримінальних правопорушень, пов'язаних із підробкою документів²⁹⁶. Дійсно, формулювання питань експерту, за своєю сутністю відображають мету проведеного дослідження. В експертній практиці з цього приводу інколи виникають непорозуміння, коли ініціатор проведення судової експертизи формулює питання таким чином, що відповідь на нього не дає бажаного результату. Або ж ставляться питання правового характеру, вирішення яких, як відомо, не входить до компетенції експерта (наприклад, «справжньою чи підробленою є копія паспорта?»)»²⁹⁷.

Перелік питань, що ставляться перед експертом для дослідження документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, є орієнтовний залежно від наведених вище завдань ТЕД²⁹⁸.

Для встановлення особливостей виготовлення друкарських засобів та їх відбитків експерту слід формулювати такі питання:

Яким способом нанесено зображення у документі (текст, бланк, відбитки печаток та штампів)?

Чи одним кліше надруковані надані на дослідження документи?

Чи відповідає документ встановленому зразку?

Яким способом і з використанням яких технічних засобів виготовлені бланки наданого на дослідження документа?

Для встановлення способи внесення змін реквізити паспортних документів на вирішення ТЕД слід формулювати такі питання:

Чи вносилися у друковані записи документа зміни? Якщо вносилися, то яким способом і який їх початковий зміст?

²⁹⁶Кузьмічов В. С. Черноус Ю. М. Следча діяльність: характеристика та напрями удосконалення : монографія. Київ : Нічлава, 2005. С. 24.

²⁹⁷Експертизи в судовій практиці / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ : Юрінком Інтер, 2004. С. 284.

²⁹⁸Тальянчук Л. С. Проблемні аспекти формулювання питань експерту з технічного дослідження документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів круглого столу / ред. кол. : Кобилянський О. Л., Черноус Ю. М., Свобода Є. Ю. ; Навчально-науковий інститут № 2 Національної академії внутрішніх справ. Київ, 2016. С. 309–312.

Чи присутні ознаки внесення змін в наданому на дослідження паспорті (посвідченні)?

Чи замінювалися аркуші вказаного документа?

У разі виникнення потреби у дослідженні ознак матеріалів і технічних засобів, за допомогою яких були виготовлені документи, що посвідчують особу при перетині державного кордону України, формулюються питання таким чином:

Яким способом виконаний текст документа або його фрагменти (тонером або чорнилом принтера персонального комп'ютера, за допомогою копіювально-множильного апарата тощо)?

На одному пристрої, чи на різних виконаний текст документа на всіх його аркушах?

Рукописні записи у цих документах трапляються досить рідко (це можуть бути або цифрові записи, або ж записи лише в посвідченні особи моряка), тому і рідко підробляються. Однак, повністю виключити таку підробку неможливо, тому наведемо питання, що можуть ставитися експерту ТЕД при визначенні способів зміни рукописних реквізитів:

Чи не піддавався запис у документі змінам через підчищення (дописки, домальовування) штрихів?

Чи не піддавався запис змінам через витравлювання?

Чи не домальований штрих у конкретній цифрі (букві)?

Чи не дописана буква, цифра, слово в конкретному місці досліджуваного документа?

Чи не додрукований фрагмент тексту до основного тексту документа?

Поряд із діагностичними завданнями, що стоять перед експертним дослідженням документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, вирішуються й ідентифікаційні. Зокрема, це питання стосовно ідентифікації друкуючих засобів за їх відбитками:

Чи нанесено відбиток печатки (штампу) в паспорті серії... номеру... виданого на ім'я... відбитком печатки (штампу), представленої як порівняльний зразок?

Чи нанесено відбиток печатки (штампу) в паспорті серії... номеру... виданого на ім'я... печаткою (кліше), вилученою у гр. Петрова А. А.?

Чи виконані тексти на першій сторінці дипломатичного паспорта, вилученого у гр. Петрова А. А., на друкуючому пристрої конкретної марки?

Наведені вище питання мають рекомендаційний характер і можуть змінюватися у кожному конкретному випадку. Однак, усі вони мають бути конкретизованими.

Для дослідження необхідно надавати у повному обсязі відповідні матеріали (об'єкти) та порівняльні зразки. При підготовці об'єктів дослідження, тобто – документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, слід дотримуватися головного принципу – збереження об'єкта у тому вигляді, в якому його було вилучено. Для досягнення цієї мети необхідно дотримуватися низки загальноприйнятих у криміналістиці правил: 1) зберігати документи в окремих конвертах, згинати їх лише за наявними перегинами; 2) оберігати документи від дії світла, високих температур, вологості; 3) не робити на документі ніяких відміток, підкреслень та інших позначень; 4) у разі ідентифікації особи за відбитками пальців рук на документі, під час огляду останнього, слід використовувати пінцет, щоб не забруднити та не залишити на ньому власних відбитків пальців²⁹⁹.

При призначенні ТЕД, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, потрібно зазначати індивідуальні ознаки досліджуваного об'єкта та його зразків. Такими

²⁹⁹Аленін Ю. П. Теоретичні та практичні основи розкриття і розслідування осередків злочинів : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 1997. 48 с.; Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учеб.-практ. пособ. Харків : Эспада, 2005. С. 249; Рошкін О. І., Біленчук П. Д., Омельченко Г. О. Книга криміналіста : практ. посіб. Київ : Україна, 1995. С. 230–233.

ознаками є: назва документа (наприклад, дипломатичний паспорт, паспорт для виїзду за кордон та інші); серія і номер (наприклад, МЕ 702315); дані про особу, на яку від виданий. У разі необхідності вирішення експертизою питання про встановлення способу нанесення відбитків, слід вказувати місце знаходження таких відбитків (наприклад, у графі, у рядку, на сторінці 5 службового паспорта з серійним номером АВ 539726, виданого на ім'я Іванова П.А. 1980 року народження). Це здійснюється для конкретизації об'єкта дослідження з метою уникнення плутанини та вивчення саме того документа або його частини, які мав на увазі ініціатор експертизи³⁰⁰.

Залежно від мети ТЕД, на дослідження слід надавати відповідні порівняльні зразки³⁰¹. У криміналістичній літературі зразками для порівняльного дослідження прийнято називати матеріальні об'єкти, що використовуються для порівняння з об'єктом дослідження з метою ідентифікації таких об'єктів або встановлення їх родової (групової) належності, а також – для виявлення інших обставин, що мають значення для кримінального провадження³⁰².

Можливість отримання зразків для експертного дослідження передбачена ст. 245 КПК України. Вони відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням судової

³⁰⁰Тальянчук Л. С. Проблемні аспекти формулювання питань експерту з технічного дослідження документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* :зб. матеріалів круглого столу / ред. кол. : Кобилянський О. Л., Чорноус Ю. М., Свобода Є. Ю. ; Навчально-науковий інститут № 2 Національної академії внутрішніх справ.Київ, 2016. С. 309–312.

³⁰¹Павленко С. Д. Предмет, объекты, задачи и методы криминалистической экспертизы печатных форм и их отпечатков. *Криминалистика и судебная экспертиза* :респ. межвед. сб. науч. и науч.-метод. работ. Киев, 1987. Вып. 34. С. 73–78.; Рошнін О. І., Біленчук П. Д., Омельченко Г. О. Книга криміналіста : практ. посіб. Київ : Україна, 1995. С. 87–89.

³⁰²Сегай М. Я. Современные возможности судебных экспертиз в свете достижений науки и техники / МВД УССР ; Министерство юстиции УССР. Киев : РИО МВД УССР, 1987. С. 73; Настільна книга слідчого : наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.]. Київ : ІнЮре, 2003. С. 345; Щербаківський М. Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учеб.-практ. пособ. Харків : Эспада, 2005. С. 133; Гусаков А. Н., Фелющенко А. А. Следственная тактика. Свердловск : Урал. ун-т, 1991. С. 87.

експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею³⁰³.

Зразки для порівняльного дослідження ТЕД поділяються на вільні та експериментальні. Експериментальні зразки – це відбитки друкарських засобів, які мають відбиратися на папері, оскільки на ньому чіткіше відображаються деталі будови друкуємих елементів³⁰⁴. Це є важливою особливістю, яка у подальшому впливає на весь процес експертного дослідження. Про відібрання зразків складається протокол, відповідно до ст. 104 КПК України, в якому зазначаються такі відомості: який саме зразок вилучено (його назва, характеристика, кількість); у кого він отриманий; в який матеріал упакований і яким чином посвідчена його ідентичність; де буде зберігатися; зауваження, які надійшли від учасників проведення цієї слідчої (розшукової) дії³⁰⁵.

Вільні зразки повинні відповідати часу, що наближений до часу виконання досліджуваного документа. Наприклад, якщо досліджуваний бланк паспорту виготовлений у 2019 році, то і зразок такого документа відбирається за 2019 рік. Такими зразками можуть бути: 1) натурні зразки документів, які знаходяться в колекціях експертних підрозділів; 2) документи – зразки, надані експерту особою або органом, що призначили судову експертизу; 3) зразки реквізитів, надані експерту особою або органом, що призначив судову експертизу; 4) зразки у інформаційно-довідкових системах; 5) зразки реквізитів документів, виготовлені експертом при проведенні дослідження.

Інформація щодо видів зразків для експертного дослідження, порядку їх відібрання, кількості тощо, визначена у Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз,

³⁰³Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / [В. Г. Гончаренк та ін.] ; за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : ЮСТІНІАН, 2012. 1223 с.

³⁰⁴Настільна книга слідчого : наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.]. Київ : ІнЮре, 2003. С. 188.

³⁰⁵Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / [В. Г. Гончаренк та ін.] ; за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : ЮСТІНІАН, 2012. 1223 с.

затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5³⁰⁶. Зупинимося на основних питаннях відібрання зразків, що направляються експерту ТЕД.

Призначаючи судову експертизу з метою ідентифікації друкарських засобів та їх відбитків, до експертної установи необхідно надавати вільні та експериментальні порівняльні матеріали. Хоча у вказаних вище науково-методичних рекомендаціях йдеться, що вільні зразки є не обов'язковими для надання експертові, однак варто зазначити, що їх наявність дає можливість провести якісне, точне дослідження і надати категоричний висновок. Вільними зразками є відбитки друкарських засобів, виконані до моменту початку кримінального провадження і не відносяться до нього. Вільні зразки слід шукати серед відбитків, які за часом виконання були б якомога більше наближені до досліджуваного відбитка³⁰⁷.

Для встановлення справжності бланка документа, відповідно до науково-методичних рекомендацій, ініціатору дослідження необхідно надавати зразки справжніх документів з аналогічними поліграфічними даними (підприємство-виробник, рік видання, тираж тощо). Однак, зразки паспортних документів також мають бути і в експертних центрах, де проводиться ТЕД.

Об'єкти на дослідження експерту направляються в упакованому вигляді, із зазначенням найменування, місця, часу вилучення, реквізитів провадження. Ініціатор експертного дослідження завіряє ці дані підписом, а також відбитками печаток організації³⁰⁸.

³⁰⁶Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз : наказ Міністерства юстиції України від 08 жовт. 1998 р. № 53/5. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>

³⁰⁷Методика технічної експертизи відбитків печаток та штампів / [уклад.: К. М. Ковальов, В. В. Коваленко]. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2009. 19 с.

³⁰⁸Аленін Ю. П. Теоретичні та практичні основи розкриття і розслідування осередків злочинів : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 1997. С. 39; Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. [2-е изд. доп.]. М. : Мегатрон XXI, 2000. С. 230–233; Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. С. 89.

Вибір експертної установи для призначення такого виду судової експертизи залежить від виду дослідження, його предмету та характеру питань, що ставляться перед експертом. Найчастіше у провадженнях розглядуваної категорії кримінальних правопорушень за виконанням ТЕД звертаються до експертних підрозділів системи МВС України³⁰⁹.

Важливого значення набуває правильно оформлена постанова про призначення ТЕД, яка має містити фактичні дані, що вказують на підстави й умови її проведення (ст. 242 КПК України) та інформацію щодо: обставин провадження, за якими виникла необхідність у призначенні експертизи; особи експерта та експертної установи, де буде проводитися дослідження; предмета експертизи (формулювання питань); об'єкта експертизи (ч. 5 ст. 110 КПК)³¹⁰.

При надходженні матеріалів на експертне дослідження експерт спочатку їх оглядає, зокрема: перевіряє наявність об'єктів, зазначених у постанові (ухвалі), звіряє найменування об'єктів, указаних у постанові (ухвалі), з найменуваннями об'єктів, фактично переданих експерту, проводить огляд об'єктів, з'ясовує завдання та обсяг дослідження.

На цій стадії, у разі недостатності матеріалів, а також, якщо поставлені питання виходять за межі компетенції експерта, він вправі відмовитися від проведення експертного дослідження, про що письмово сповіщає ініціатора проведення експертиз і повертає йому отримані матеріали³¹¹.

Після перевірки наявності усіх необхідних для дослідження об'єктів, експерт приступає до фіксації упакованого документа – об'єкта дослідження, його загального вигляду. Фіксація наданого на дослідження об'єкта здійснюється наявними у підрозділі цифровими фотоапаратами. Загальний вигляд документа фіксується із застосуванням криміналістичної

³⁰⁹Аленін Ю. П. Теоретичні та практичні основи розкриття і розслідування осередків злочинів : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 1997. С. 16.

³¹⁰Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / [В. Г. Гончаренк та ін.] ; за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : ЮСТІНІАН, 2012. 1223 с.

³¹¹Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / [В. Г. Гончаренк та ін.] ; за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : ЮСТІНІАН, 2012. 1223 с.

лінійки для того, щоб передати у майбутньому зображенні його справжні розміри. Далі описується стан наданих на дослідження документів, кліше та інших об'єктів, зазначається про їх огляд експертом³¹².

Огляд документів слід проводити в умовах розсіяного денного освітлення, що дозволяє найбільш повно і точно визначити кольорові характеристики документа. За результатами огляду документів і порівняльних матеріалів експерт отримує загальне уявлення про стан, ознаки досліджуваних об'єктів, виявляє їх загальні ознаки. На цій стадії експерт планує порядок дослідження, визначає необхідні методи, прийоми і засоби дослідження, послідовність їх застосування³¹³.

На стадії роздільного дослідження відбувається вирішення конкретних експертних завдань – питань, поставлених експерту. Цей процес є найзмістовнішим і складається з аналізу властивостей і ознак паспортних документів за допомогою різноманітних методів та технічних засобів. Починати вивчення документа рекомендується за допомогою лупи і мікроскопа в кососпрямованих променях і відбитому світлі.

Якщо характеризувати цю стадію в цілому, то діяльність експерта спрямована на: 1) визначення метричних, геометричних, кольірних характеристик документа (графічних зображень); 2) вивчення текстів документа з метою виявлення можливих помилок; 3) встановлення матеріалів, з яких виготовлено документ, та визначення їх властивостей; 4) вивчення документа з метою виявлення внесених змін у зміст документа; 5) встановлення наявності та відповідності спеціальних засобів захисту, якості та способу поліграфічного відтворення елементів; 6) встановлення різновиду та особливостей пристроїв, застосованих при

³¹²Бахін В. П., Гончаренко В. Г. Як розкриваються злочини. (Криміналістика у питаннях та відповідях) / Київ. ун-т ім. Т. Г. Шевченка ; Юрид. фак-т. Київ, 1996. С. 75–78.

³¹³Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз : наказ Міністерства юстиції України від 08 жовт. 1998 р. № 53/5. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>; Методика технічної експертизи відбитків печаток та штампів / [уклад.: К. М. Ковальов, В. В. Коваленко]. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2009. 19 с.

виготовленні документів та їх ідентифікація за слідами відображення; 7) встановлення мікро- та макрохарактеристик паперу тощо³¹⁴.

На роздільній стадії дослідження експерт також використовує різні технічні засоби та методи. Характеристиці останніх буде приділена увага у наступних розділах посібника. Однак, зазначимо, що для виявлення ознак підроблення, використовуються спочатку неруйнуючі методи. Вибір методів дослідження документа залежить від питань, що поставлені експерту³¹⁵.

Наступною стадією є порівняльне дослідження, що спрямоване на встановлення ступеня подібності (співпадання) ознак ототожнюваного об'єкта, зафіксованих у ідентифікуючих об'єктах, і полягає у співставленні результатів досліджень з параметрами зразків справжніх документів чи іншими відомостями про способи відтворення зображень та імітації спеціальних засобів захисту з метою формування висновків діагностичних й ідентифікаційних досліджень³¹⁶.

Сутність даної стадії полягає у відшукуванні загальних та окремих ознак документа або його частини з наступним порівнянням загальних та окремих ознак зразка такого документа. Якщо експерт виявить розбіжності у загальних ознаках, то подальше дослідження спеціальних ознак є недоцільним.

У процесі порівняльного дослідження документа, який надійшов на експертизу, і аналогічного справжнього документа (його зразка), розбіжності можуть не виявитись. Але це не є підставою для припинення пошуку відмінностей. У цьому разі слід змінити напрям подальшого дослідження. Відмінності (розбіжності) слід виявляти через зіставлення

³¹⁴Кобилянський О. Л. Криміналістичне дослідження документів із спеціальними засобами захисту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. С. 130–133.

³¹⁵Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз : наказ Міністерства юстиції України від 08 жовт. 1998 р. № 53/5. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>; Методика технічної експертизи відбитків печаток та штамів / [уклад.: К. М. Ковальов, В. В. Коваленко]. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2009. 19 с.

³¹⁶Кобилянський О. Л. Криміналістичне дослідження документів із спеціальними засобами захисту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. С. 135.

геометричних ознак графічних зображень, які виконуються складнішими способами друку (наприклад, металографічним). Серед цих ознак, як свідчить досвід експертного дослідження високоякісних підробок документів із спеціальними засобами захисту, доцільно враховувати не всі, а ті з них, що вказують на взаємне розташування і форму дрібніших зображень та їх фрагментів. Якщо у процесі порівняльного мікроскопічного дослідження буде виявлена тотожність у взаємному розташуванні дрібних деталей зображень у їх формах, локалізації забарвлених шарів, то це може бути підставою для висновку проте, що за відомими експерту способами виготовлення цих документів відмінностей між наданим на експертизу документом і аналогічним справжнім документом не виявлено³¹⁷.

Якщо під час дослідження документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, експерт встановить нові обставини, що мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені питання, то він має право висвітлити їх у своєму висновку. Таке право експертної ініціативи закріплено в ч. 3 ст. 102 КПК України і є гарантією повноти і всебічності дослідження всіх обставин кримінального провадження³¹⁸.

На заключній стадії дослідження проводиться оцінка отриманих результатів, де експерт на основі внутрішнього переконання, використовуючи прийоми логічного та абстрактного мислення, оцінює всі виявлені у процесі дослідження ознаки і формулює висновки.

Відповідно до ст. 101 КПК України висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені ініціатором проведення експертизи. Він складається зі вступної, дослідницької та заключної частин (ст. 102 КПК України). Його зміст повинен відображати

³¹⁷Кобилянський О. Л. Криміналістичне дослідження документів із спеціальними засобами захисту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. С. 134–135.

³¹⁸Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / [В. Г. Гончаренк та ін.] ; за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : ЮСТІНІАН, 2012. 1223 с.

сутність усіх частин експертного дослідження³¹⁹. Коротко охарактеризуємо кожную з них.

У вступній частині зазначаються: найменування експертизи; дата і місце складання висновку; реєстраційний номер кримінального провадження, за яким призначено експертизу; відомості про особу, яка призначила експертизу; фактичні та юридичні підстави призначення експертизи; обставини кримінального провадження, що зумовлюють потребу використання спеціальних знань; перелік об'єктів, що надійшли на дослідження, порівняльних та інших матеріалів (спосіб доставки, вид упаковки); дата надходження матеріалів; питання, поставлені перед експертом; клопотання про надання додаткових матеріалів та результати їх розгляду; прізвища та процесуальний статус осіб, які брали участь при проведенні експертизи.

У дослідницькій частині висновку експерта описуються об'єкти експертизи, викладається процес експертного дослідження, здійснюється аналіз і синтез отриманих результатів, наводяться різні розрахунки та довідкові дані, якими користувався експерт, обґрунтовуються його висновки. Дослідницька частина висновку ідентифікаційної експертизи має містити опис конкретних ознак, покладених в обґрунтування висновку³²⁰. Однак слід додати, що саме у цій частині висновку експерта відображається весь процес експертного дослідження і результати, що отримані на його підставі, описуються методи дослідження та технічні засоби, а також зазначаються умови в яких вони були використані. У цій частині вказуються усі дії, що здійснювалися експертом щодо об'єктів дослідження та формується попередній висновок – логічне завершення застосованих методів дослідження. Виявлені ознаки підробки фіксуються та ілюструються у таблиці додатків.

³¹⁹Методика технічної експертизи відбитків печаток та штампів / [уклад.: К. М. Ковальов, В. В. Коваленко]. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2009. 19 с.; Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / [В. Г. Гончаренк та ін.] ; за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумида. Київ : ЮСТІНІАН, 2012. 1223 с.

³²⁰Шляхов А. Р. Судебная экспертиза : организация и проведение. М. : Юрид. лит., 1979. С. 102.

У заключній частині містяться висновки експерта – науково обґрунтовані відповіді на поставлені перед ним питання. Такі питання мають впливати з дослідницької діяльності, а висновок експерта є кінцевою метою всього дослідження. Наявність висновків у цьому джерелі доказів – це одна із суттєвих ознак, що уможливорює відрізнити висновок експерта від інших джерел доказів, отриманих за участю спеціаліста. Висновок експерта може бути категоричним або твердженням про неможливість вирішити питання, яке поставлене перед експертом. Категоричний висновок може бути позитивним або негативним. До висновку додається ілюстративний матеріал, зокрема: фотознімки, схеми, креслення тощо. Такі додатки до висновку експерта є його складовою частиною і забезпечують наочність, підвищують переконливість висновків та уточнюють процес дослідження. Висновок підписується експертом або групою експертів³²¹.

Часто при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із підркобою документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, виникає необхідність у призначенні комплексної експертизи³²². Відповідно до ч. 8 ст. 101 КПК України, коли для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, потрібні знання різних галузей, залучаються декілька експертів. Оскільки, у її проведенні бере участь декілька експертів різних галузей знань – існує розподіл функцій між ними в процесі дослідження об'єктів. Виходячи з цього, кожен експерт вивчає документ або його частину і застосовує саме ті методи, які стосуються його спеціальності для вирішення поставлених йому питань. Особливістю комплексної

³²¹Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз : наказ Міністерства юстиції України від 08 жовт. 1998 р. № 53/5. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>; Методика технічної експертизи відбитків печаток та штампів / [уклад.: К. М. Ковальов, В. В. Коваленко]. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2009. 19 с.; Настільна книга слідчого : наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.]. Київ : ІнЮре, 2003. С. 105; Белкин Р. С. Методологические проблемы комплексных экспертиз. *Проблемы организации и проведения комплексных экспертных исследований* : сб. науч. тр. / ВНИИСЭ. М., 1985. С. 36–40.

³²²Белкин Р. С. Методологические проблемы комплексных экспертиз. *Проблемы организации и проведения комплексных экспертных исследований* : сб. науч. тр. / ВНИИСЭ. М., 1985. С. 36–40.

експертизи є те, що за результатами дослідження висновок формулюється різними експертами, кожен з яких викладає власні результати³²³.

На сьогодні, слідча і судова практика свідчить про використання злочинцями комп'ютерної техніки під час виготовлення документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України. У більшості випадків – це повна підробка бланків таких документів, що потребує призначення комплексної експертизи, як наприклад, технічної експертизи документів та комп'ютерно-технічної – для вирішення питання щодо виготовлення конкретного паспорта за допомогою конкретного комп'ютерного обладнання. За наявності відповідного технічного обладнання та програмного забезпечення експерти можуть провести дослідження інформації, що міститься на безконтактному носії інформації в паспортних документах³²⁴. Відтак, дослідження будуть проводити експерт у галузі комп'ютерної техніки й експерт у галузі технічного дослідження документів³²⁵.

Під час ідентифікації друкарського засобу, дослідження принтера є завданням у межах ТЕД. У цьому випадку проводиться комплексне дослідження і ставляться питання щодо комп'ютера, на якому за допомогою певної програми було розроблено макет бланку паспорта чи іншого документа, а також ті, що пов'язані із нанесенням зображення на такому документі.

³²³Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз : наказ Міністерства юстиції України від 08 жовт. 1998 р. № 53/5. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>; Методика технічної експертизи відбитків печаток та штампів / [уклад.: К. М. Ковальов, В. В. Коваленко]. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2009. 19 с.; Белкин Р. С. Методологические проблемы комплексных экспертиз. *Проблемы организации и проведения комплексных экспертных исследований* : сб. науч. тр. / ВНИИСЭ. М., 1985. С. 36–40.

³²⁴Иванов Н. А. Комплексная экспертиза документов (компьютерно-техническая и реквизитов документов), изготовленных способами цифровой фальсификации. *Российский следователь*. 2004. № 10. С. 2–4; Потомська Н. А. Особливості збирання і дослідження документів при розслідуванні ухилень від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2010. С. 145.

³²⁵Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. С. 95–97. ; Белкин Р. С. Методологические проблемы комплексных экспертиз. *Проблемы организации и проведения комплексных экспертных исследований* : сб. науч. тр. / ВНИИСЭ. М., 1985. С. 36–40; Потомська Н. А. Особливості збирання і дослідження документів при розслідуванні ухилень від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2010. С. 91–101; Computer crime prosecution training program / Федеральний центр правоохоронних органів. [Б. м. : Б. в.], July 1993. С. 14–18.

Питання про встановлення авторства програмного продукту також можуть вирішуватися завдяки призначенню комплексної експертизи – комп'ютерно-технічної та авторознавчої.

Також може виникати потреба й у проведенні почеркознавчої експертизи, наприклад, у таких документах, як посвідчення особи моряка, посвідчення на повернення в Україну тощо, а саме для ідентифікації виконавця рукопису (підпису) – призначається почеркознавча експертиза.

Експертиза матеріалів, речовин і виробів може призначатися, зокрема, для вирішення питання: з якого виду полімерного матеріалу виготовлено даний документ (певна сторінка, обкладинка); чи мають порівнюванні зразки полімерних матеріалів спільну родову або групову належність; чи однакові за складом барвник (тонер, чорнила), яким виконано текст досліджуваного документа і барвник (тонер, чорнила) конкретного принтера, що наданий у якості порівняльного зразка³²⁶.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Дайте визначення технічної експертизи документів?
2. Що відноситься до об'єктів технічної експертизи документів?
3. Які завдання вирішує технічна експертиза документів?
4. На які види поділяються порівняльні матеріали?
5. Що використовують судові експерти в якості зразків під час проведення технічної експертизи документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України?
6. Які судові експертизи можуть бути призначенні для встановлення факту підроблення таких документів?

³²⁶Київський інститут судових експертиз : [сайт].URL: <https://kndise.gov.ua/>

РОЗДІЛ 7**МЕТОДИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
ДОКУМЕНТІВ, ПРИЗНАЧЕНИХ ДЛЯ ПОСВІДЧЕННЯ ОСОБИ ПРИ
ПЕРЕТИНІ НЕЮ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ**

Криміналістичне дослідження документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, вимагає використання сучасних вискоєфективних методів та науково-технічних засобів, що гарантують достовірність вирішення поставлених питань. Їх систематизація та послідовність використання охоплюється відповідною методикою³²⁷.

Дослідження документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону, повинні проводитися лише з використанням методів і засобів, що не призводять до псування чи істотної зміни речових доказів, є науково-обґрунтованими, експериментально випробуваними, ефективність яких науково доведена, а результати їх застосування – логічні, очевидні та наочні.

Під час проведення експертного дослідження використовується низка методів та методик, спрямованих на вирішення завдань ТЕД. Зокрема, на сьогодні у Міністерстві юстиції України зареєстровані методики, що використовуються і працівниками Експертної служби МВС України: методика судово-технічної експертизи документів (загальна частина); методика криміналістичного дослідження відбитків печаток та штампів, друкарських форм; дослідження документів, виготовлених за допомогою струменево-крапельних принтерів; дослідження документів, виготовлених за допомогою лазерних принтерів; методика дослідження документів, що забезпечені засобами захисту від підробки; методика технічної експертизи

³²⁷Чернявський С. С. Наукові підходи до проблем розкриття злочинів. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2009. Вип. 5 (66). С. 91–101.

бланків документів; методика технічної експертизи документів у частині дослідження штрихів, що перетинаються тощо.

Наведена вище кількість методик демонструє специфічність кожного об'єкта дослідження. Дослідження кожної групи документів вимагає використання відповідних методів та технічних засобів, що уможливають виявити ознаки внесення змін або встановити факт повної підробки³²⁸.

Окрема методика дослідження документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, відсутня. Поясненням такої відсутності є часта зміна зразків таких документів (наприклад, паспорт громадянина України для виїзду за кордон за роки незалежності України змінювався чотири рази). Зокрема, під час дослідження паспорта громадянина України для виїзду за кордон з безконтактним електронним носієм інформації експерти користуються Постановами КМ України, що затверджують зразки бланків, технічні описи та Порядок оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення таких документів³²⁹. В постановах наявні детальні описи цих документів, зазначені засоби захисту та навіть вказані деталі деяких спеціальних засобів захисту (наприклад, склад паперу бланків, кількість захисних волокон на одній сторінці тощо). Наочним ілюстративним матеріалом для експертного дослідження є чітке схематичне зображення елементів, нанесених на обкладинку паспортних документів, сторінку з даними, сторінки 2-5, де наведені їх розмірні

³²⁸Бондарь М. Е. Функции методики исследования в экспертной деятельности. *Криминалистика и судебная экспертиза* :межведом. науч.-метод. сб. Киев, 2001. Вып. 50. С. 40–47.

³²⁹Про порядок оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, його тимчасового затримання та вилучення : постан. Кабінету Міністрів України від 07 трав. 2014 р. № 152. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/152-2014-p/page>; Про дипломатичний та службовий паспорти України : указ Президента України від 12 трав. 2015 р. № 264/2015. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/2015>; Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення посвідчення члена екіпажу : постан. Кабінетів Міністрів України від 12 лист. 2014 р. № 622. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/622-2014-p>

характеристики та відносне розташування. Ці постанови є своєрідними зразками оригіналів документів під час технічної експертизи документів.

Методи експертного дослідження, які використовують експерти в ході дослідження документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, поділяються на наступні групи: 1) всезагальні методи; 2) загально-пізнавальні (загально-наукові); 3) спеціальні методи³³⁰.

До першої групи всезагальних методів дослідження документів відносяться формально-логічні методи пізнання: аналіз, синтез, узагальнення, індукція та дедукція, гіпотеза, аналогія, абстрагування тощо. До загально-пізнавальних методів належать: спостереження, вимірювання, опис, експеримент, порівняння тощо. До спеціальних методів відносять візуальні, мікроскопічні, фотографічні, фізичні, фізико-хімічні, хімічні³³¹.

Методи першої групи рівною мірою використовуються експертами під час вивчення різних видів об'єктів та проведення всіх судових експертиз. Ці методи легко адаптуються, залежно від специфіки об'єкта дослідження, застосування тих чи інших засобів, інструментів. Вони є базовими, на їх основі базуються всі інші методи, що застосовуються для вивчення окремих фактів та явищ об'єктивної дійсності³³².

Технічне дослідження документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, не є виключенням у застосуванні цих методів. Наприклад, вивчаючи паспортні документи українських громадян, експерти застосовуючи метод аналогії, на основі загальної методики, можуть проводити дослідження документів, що посвідчують особу громадян інших держав. Також, при виявленні подібних, специфічних та ідентифікаційних ознак внесення змін у документи, на основі методу узагальнення, експертами збирається та

³³⁰Настільна книга слідчого : наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.]. Київ : ІнЮре, 2003. С. 104.

³³¹Назначение и производство судебных экспертиз : пособие для следователей, судей и экспертов / за ред. С. Н. Чихалова. М. : Юрид. лит., 1988. С. 61.

³³²Назначение и производство судебных экспертиз : пособие для следователей, судей и экспертов / за ред. С. Н. Чихалова. М. : Юрид. лит., 1988. С. 62.

передається повна інформація до відповідних правоохоронних органів. Методи індукції та дедукції також використовуються в процесі вивчення документа, оскільки експерт на початковій стадії проводить дослідження загального вигляду документа або, навпаки, звертає увагу та розпочинає вивчення певної невідповідності в документі, яка насамперед привернула його увагу (вивчення ознак переклейки фотокартки чи підчистки тощо).

Друга група методів, що застосовуються під час дослідження документів із спеціальними засобами захисту – це загальнонаукові методи. Загально-науковими методами є система визначених прийомів, правил, рекомендацій щодо вивчення об'єктів, предметів, фактів, застосовуваних у всіх процесах пізнання, в усіх родах експертиз та на всіх стадіях експертного дослідження. Це методи, які більшою мірою, ніж попередня група, наближені до практичної діяльності та роботи безпосередньо з об'єктами дослідження. Проте, вони, як і попередня група методів, є універсальними, оскільки кожен із них може використовуватися для вирішення загальнопізнавальних завдань або великої групи питань³³³.

Зокрема, під час ТЕД, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, застосовуються такі загальнонаукові методи цієї групи:

1) спостереження (навмисне, планомірне, цілеспрямоване сприйняття, яке проводиться з метою вивчення документа). Цей метод є одним із найдоступніших і використовується під час вивчення паспортних документів працівниками прикордонної служби та правоохоронних органів (слідчими та іншими), а також експертами. Він є початком будь-якого криміналістичного дослідження та здійснюється за допомогою спеціальних приладів, засобів або неозброєним оком³³⁴. Під час дослідження цих

³³³Гора І. В., Іщенко А. В., Колесник В. А. Криміналістика : посібник для підготовки до іспитів. [2-ге вид., допов. та перероб.]. Київ : Паливода А. В., 2004. С. 23-28 . (Бібліотечка студента); Карпов Н. С. Використання загальних наукових методів у криміналістичному дослідженні. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2009. Вип. 1 (62). С. 106–112.

³³⁴Захарова Т. И., Сафроненко Т. И. Методы технико-криминалистической экспертизы документов. *Экспертная практика*. М., 1983. № 21. С. 17–19.

документів виявляють наявність залишків повітря під захисною ламінуючою плівкою, нерівномірність отворів у місці зшивання, відмінності кольорів та відтінків тощо;

2) вимірювання (встановлення кількісних параметрів документа, його чітких розмірних характеристик)³³⁵. Як відомо, документи, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, є документами суворої звітності та обліку, а їх розмірні характеристики зазначені в нормативних документах. Тому, встановлення невідповідності розмірних характеристик цих документів за допомогою методу вимірювання є підставою для сумнівів у його справжності;

3) опис – це відображення умов, засобів та результатів досліджень³³⁶. Цей метод застосовується для відображення отриманої інформації, її узагальнення та прийняття висновку щодо неї;

4) експеримент (вплив на документ за допомогою штучно створених умов, що сприяють виявленню певних властивостей)³³⁷. За допомогою експерименту експерти встановлюють таку інформацію про документ, яку неможливо отримати іншим шляхом, або дуже складно. Для прикладу, вирішуючи завдання щодо встановлення послідовності нанесення відбитків штампів та підпису в паспорті громадянина України, експерт зумів реалізувати цей метод за умови достатньої площі перетину відбитків штампів та досить складного, протяжного підпису. Це й уможливило застосувати всі необхідні методи, й зокрема– експеримент³³⁸;

5) порівняння (пізнання властивостей чи ознак двох або більше об'єктів із використанням таких способів, як зіставлення, накладання та

³³⁵Салтєвський М. В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Харків : Консум ; Основа, 1999. Ч. 1. С. 298.

³³⁶Салтєвський М. В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Харків : Консум ; Основа, 1999. Ч. 1. С. 298; Криміналістика : учебник для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская ; под ред. проф. Р. С. Белкина. М. : НОРМА, 2001. С. 646.

³³⁷Криміналістика : підручник / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, П. Ю. Тимошенко, М. В. Салтєвський ; за ред. П. Д. Біленчука. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 1997. С. 98; Белкин Р. С. Курс криміналістики : учеб. пособ. для вузов : в 3 т. [3-е изд., доп.]. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. Т. 2. Частные криминалистические теории. С. 257.

³³⁸Белкин Р. С. Курс криміналістики : учеб. пособ. для вузов : в 3 т. [3-е изд., доп.]. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. Т. 2. Частные криминалистические теории. С. 258–259.

суміщення)³³⁹. Таким чином можна проводити порівняльні дослідження способів друку, відбитків печаток та штампів та інших спеціальних засобів захисту у паспортних документах із застосуванням апаратно-програмних комплексів.

Третя група методів називається спеціальними або окремими – це методи, які використовуються чи пристосовані для вирішення специфічних криміналістичних завдань. Такі методи розробляються для вивчення конкретного завдання, вузької проблеми під час дослідження документів та особливих досліджень³⁴⁰.

До спеціальних методів дослідження відносяться: візуальні, мікроскопічні, фотографічні, фізичні, фізико-хімічні, хімічні. Спеціальні методи є більш результативними під час дослідження підроблених документів у порівнянні з іншими.

Візуальні методи найбільш часто застосовуються під час дослідження різноманітних документів та їх реквізитів. Залежно від кута освітлення, інтенсивності потоку світла на документ, використаних технічних засобів (наприклад, світлофільтрів) ці методи поділяються на такі види: 1) дослідження у кососпрямованому світлі; 2) дослідження при наскрізному світлі; 3) дослідження при вертикальному освітленні; 4) дослідження за допомогою світлофільтрів (абсорбційних та неабсорбційних світлофільтрів); 5) дослідження у невидимій зоні спектру (дослідження у відбитих інфрачервоних та ультрафіолетових променях) тощо³⁴¹.

³³⁹Белкин Р. С. Курс криминалистики : учеб. пособ. для вузов : в 3 т. [3-е изд., доп.]. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. Т. 2. Частные криминалистические теории. С. 298; Методика технічної експертизи документів (загальна частина) / [уклад. К. М. Ковальов, О. О. Давидова, В. В. Коваленко, Т. В. Тимофєєва]. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2007. С. 26.

³⁴⁰Криміналістика : підручник / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, П. Ю. Тимошенко, М. В. Салтевський ; за ред. П. Д. Біленчука. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 1997. С. 56; Кучеров И. Д. Некоторые новые методы криминалистического исследования документов с применением фотографии в инфракрасных лучах : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Минск, 1962. С. 14.

³⁴¹Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертів : наказ Міністерства юстиції України від 08 жовт. 1998 р. № 53/5. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>; Методика технічної експертизи відбитків печаток та штампів / [уклад.: К. М. Ковальов, В. В. Коваленко]. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2009. 19 с.

Дослідження документів у кососпрямованому світлі – це метод збільшення ступеня розрізнення (видимості, помітності) деталей об'єкта при його освітленні спрямованим пучком світла з кутом падіння менше 90°. При такому освітленні в документах, по-перше, покращується видимість рельєфних деталей об'єкта; по-друге, виявляються елементи, які мають різну здатність відображати світлові промені³⁴².

Під час технічного дослідження документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, цей метод застосовується при виявленні на не полімерних сторінках документів певних ознак, зокрема: незначного рельєфу слідів вдавлення, трас від пишучого пристрою, пошкоджень поверхневого шару паперу, наклеєних ділянок на візах, потовщення паперу в місцях розміщення фотокарток, наявності повітря під захисною плівкою на сторінці даних тощо³⁴³. Документи при такому освітленні, як правило, досліджуються з лицьового та зворотного боків. Експерт самостійно обирає найкращий кут освітлення документу методом підбору.

Дослідження при наскрізному світлі – це метод виявлення деталей документа з різною оптичною щільністю, що базується на візуальній реєстрації змін інтенсивності світла, яке пройшло крізь документ³⁴⁴. Такий метод застосовується для виявлення в паспортних документах ознак підробки через заміну сторінок, на яких нанесена перфорація, встановлення факту заміни окремих частин документа, дослідження структури паперу, водяних знаків тощо.

Дослідження при вертикальному освітленні – це метод дослідження документа у світлі, джерело якого знаходиться перпендикулярно до його

³⁴²Криміналістика : підручник для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / [В. М. Глібо, А. Л. Дудніков, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Ін Юре, 2001. С. 193.

³⁴³Ищенко Е. П., Топорков А. А. Криминалистика : учебник / под ред. Е. П. Ищенко. М. : КОНТРАКТ ; ИНФРА-М, 2003. С. 683. (Серия : «Высшее образование»).

³⁴⁴Гора І. В., Іщенко А. В., Колесник В. А. Криміналістика : посібник для підготовки до іспитів. [2-ге вид., допов. та перероб.]. Київ : Паливода А. В., 2004. С. 93. (Бібліотечка студента).

поверхні³⁴⁵. Він уможливорює фіксувати неоднакову здатність різних матеріалів реагувати на світло – розсіювати його чи відбивати дзеркально. Цей метод застосовується для диференціації матеріалів письма в штрихах, а також – під час відновлення тексту спаленого документа тощо.

Метод, який застосовується для виявлення різниці в забарвленні шляхом вибіркового поглинання, відбивання чи пропускання матеріалами документа світлових променів різної довжини проводиться за допомогою світлофільтрів³⁴⁶. Використання такого методу застосовують для: 1) посилення контрасту між слабопомітними записами й поверхнею документа; 2) встановлення факту дописування штрихів, що мають різний ступінь світлопоглинання; 3) виявлення впливу на документ хімічних травлячих речовин.

Під час дослідження в інфрачервоних променях найкращі результати досягаються на інфрачервоному проміжку спектра з довжиною хвиль від 660 до 1000 нм³⁴⁷. Дослідження з використанням такого методу в паспортних документах проводяться для виявлення змісту залитих, закреслених, затертих записів, встановлення дописок, слідів попередньої підготовки при підробленні підписів, визначення роду матеріалів письма тощо.

В ультрафіолетових променях дослідження паспортних документів проводиться у ультрафіолетовій зоні спектра, яка знаходиться безпосередньо за синьо-фіолетовою зоною видимого діапазону спектру в сторону коротких хвиль. При дослідженні розрізняють її частини – ближню, що прилягає до видимого спектру з довжиною хвиль 400-315 нм,

³⁴⁵Методика технічної експертизи документів (загальна частина) / [уклад. К. М. Ковальов, О. О. Давидова, В. В. Коваленко, Т. В. Тимофєєва]. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2007. С. 27.

³⁴⁶Методика технічної експертизи документів (загальна частина) / [уклад. К. М. Ковальов, О. О. Давидова, В. В. Коваленко, Т. В. Тимофєєва]. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2007. С. 27.

³⁴⁷Методика технічної експертизи документів (загальна частина) / [уклад. К. М. Ковальов, О. О. Давидова, В. В. Коваленко, Т. В. Тимофєєва]. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2007. С. 25; Кучеров И. Д. Некоторые новые методы криминалистического исследования документов с применением фотографии в инфракрасных лучах : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Минск, 1962. С. 8-9.

середню (315-280 нм) та дальню (280-200 нм)³⁴⁸. Такий вид досліджень використовується для виявлення змісту знебарвлених записів, слідів впливу хімічних речовин на документ, виявлення тайнопису тощо.

Наступна група спеціальних методів – це мікроскопічні, які базуються на використанні оптичних приладів – мікроскопів, які значно збільшують зображення об'єктів та їх деталей. Вони поділяються на світлову (оптичну) та електронну мікроскопію.

До числа світлової мікроскопії входять люмінесцентна та мікроскопія в інфрачервоних променях. Водночас, метод світлової мікроскопії використовується для: 1) дослідження способів друку досліджуваних документів та їх реквізитів; 2) дослідження структури поверхневого шару паперу, речовини штрихів, композиції волокон, фарбуючих речовин, у залишках первинних штрихів, люмінесцентних властивостей матеріалів документів тощо; 3) порівняльних досліджень способів друку документів та їх реквізитів; 4) вивчення взаємодії речовини штрихів та паперу (глибина проникнення в папір, дослідження штрихів, що перетинаються)³⁴⁹.

Електронна мікроскопія уможливує досліджувати об'єкти завдяки збільшенню в 200 000 разів при високій роздільній здатності. За допомогою такого методу вивчають структурно-морфологічні особливості речовин у документах. Електронна мікроскопія використовується з метою диференціації за морфологічними ознаками та якісним елементним складом паперу, фарб, для виявлення мікровключень, дослідження ультратонких зрізів волокон, встановлення розмірів часток барвника штрихів, наявності в ньому домішок тощо³⁵⁰.

³⁴⁸Гора І. В., Іщенко А. В., Колесник В. А. Криміналістика : посібник для підготовки до іспитів. [2-ге вид., допов. та перероб.]. Київ : Паливода А. В., 2004. С. 195. (Бібліотечка студента); Настільна книга слідчого : наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.]. Київ : ІнЮре, 2003. С. 262.

³⁴⁹Фурлетов В. И. Современное состояние и направление развития методов исследования пересекающихся штрихов. *Теория и методика судебно-почерковедческого и технического исследования документов*. М., 1988. С. 192–207.

³⁵⁰Мирский А. Л., Стащенко Е. И. Использование растровой электронной микроскопии для анализа микрорельефа. *Экспертная техника : новые методы и методики исследования объектов судебной*

Під час дослідження документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону, широко використовуються фотографічні методи, а точніше – методи судово-дослідницької фотографії. Серед цієї групи методів слід виділити такі: вимірювальну фотографію, макрофотографію, мікрофотографію, фотозйомку з підсиленням контрасту, методи фотографування у невидимих зонах спектру. Коротко розглянемо їх застосування під час дослідження розглядуваної групи документів.

Так, вимірювальна фотографія – це фотозйомка документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, з масштабною лінійкою для встановлення їх розміру загалом чи окремих частин. Проводиться фотографування загального вигляду обкладинки паспортного документа, сторінки з персональними даними для ідентифікації власника, а також загального вигляду тієї сторінки чи сторінок, на яких були виявлені ознаки підробки³⁵¹.

За допомогою макрофотографії у збільшеному або зменшеному вигляді (в межах від 1:10 до 20:1) без використання мікроскопу фіксуються реквізити паспортних документів, окремі ознаки, результати дослідження; вивчається морфологічна будова поверхні документа тощо.

Мікрофотографування документа чи його частини з безпосереднім збільшенням за допомогою мікроскопа здійснюється з метою одержання зображень його дрібних деталей, що не сприймаються неозброєним оком при звичайному спостереженні. Цей вид фотозйомки використовується для дослідження та фіксації мікроструктури штрихів, ознак підчистки тощо³⁵².

экспертизы. М., 1986. Вып. 93. С. 25; Стариков Е. В., Белоусов А. Г., Белоусов Г. Г. Определение вида копировально-множительных устройств, используемых при подделке денежных билетов, ценных бумаг и документов : метод. рек. М. : ГУ ЭКЦ МВД России, 2000. С. 23.

³⁵¹Про затвердження Інструкції і здійснення перевірки документів громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перетинають державний кордон : затв. наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 05 черв. 2012 р. № 407. *ЛІГА:ЗАКОН* : [сайт]. URL:http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE21395.html

³⁵²Кулагин П. Г. Криминалистическое исследование документов, удостоверяющих личность. М. : НИИМ, 1959. С. 69.

Підроблення розглядуваної групи документів шляхом підчистки, дописування майже не здійснюється, оскільки їх засоби захисту одразу вкажуть на такі способи внесення змін. Однак виключати таку можливість не можна, тому для виявлення в документах малопомітних слідів, відновлення їх змісту, встановлення факту внесення змін у їх зміст, диференціації штрихів чи інших деталей документів, які мало відрізняються за відтінками, встановлення послідовності виконання записів та інших реквізитів документа тощо використовується контрастуюча фотографія³⁵³. Це метод дослідження, результатом якого є фотографічне зображення зі зміненими відносно до документа яскравістю чи колірними характеристиками завдяки фотографуванню з використанням світлофільтрів чи спеціальної техніки.

Під час дослідження паспортних документів також використовується фотографування в невидимій зоні спектра (в інфрачервоних, ультрафіолетових, гама-променях, а також різного виду люмінесценції). Цей метод базується на специфічних властивостях тих чи інших матеріалів документів пропускати, поглинати та відбивати ці промені. Він використовується для встановлення фактів дописування, підчистки, невидимих чи слабовидимих записів, виду матеріалів письма тощо³⁵⁴. Фотографування в гама-променях базується на значній проникаючій здатності, оскільки вони утворюються в процесі радіоактивного розпаду атома. Метод використовується для встановлення слабовидимих записів, водяних знаків, давності виготовленні документа тощо. Фотографування видимої люмінесценції, збудженої синіми променями, застосовується для встановлення змісту слабовидимих та невидимих записів, відбитків печаток і штампів тощо.

³⁵³Кулагин П. Г. Криминалистическое исследование документов, удостоверяющих личность. М. : НИИМ, 1959. С. 70.

³⁵⁴Методика технічної експертизи документів (загальна частина) / [уклад. К. М. Ковальов, О. О. Давидова, В. В. Коваленко, Т. В. Тимофєєва]. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2007. С. 31.

Наглядними прикладами застосування фотографічних методів дослідження експертами з технічного дослідження документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, є майже всі висновки з ілюстративними таблицями, в яких відображено ефективне та необхідне застосування методів судової фотографії.

Наступною групою спеціальних методів, які використовуються під час дослідження паспортних документів є фізичні методи: адсорбційно-люмінесцентний та метод вологого копіювання.

Адсорбційно-люмінесцентний метод застосовується для диференціації матеріалів письма, встановлення дописок, послідовності виконання штрихів, що перетинаються, виявлення затертих, залитих записів тощо³⁵⁵. Цей метод базується на збільшенні інтенсивності люмінесценції фарбуючих речовин при їх адсорбції на поліхлорвінілову (ПХВ) плівку; як розчинники застосовуються циклогексанон, діметилформамід, діхлоретан, ацетон тощо. Дослідження люмінесцентних властивостей відкопійованих штрихів здійснюється в дальній червоній зоні спектра та через освітлювання ультрафіолетовими променями³⁵⁶.

В основу методу вологого копіювання покладено процес перенесення речовини внаслідок адгезії або дифузії на новий носій, зволожений розчинником. Цей метод також застосовується для диференціації матеріалів письма, встановлення дописок, послідовності виконання штрихів, що перетинаються, виявлення замазаних, залитих записів тощо³⁵⁷. Для копіювання водорозчинних фарбуючих речовин застосовується відфіксований фотопapіp та дистильована вода, а фарбуючих речовин, що розчиняються в органічних розчинниках, – поліхлорвінілова (ПХВ) плівка

³⁵⁵Методика технічної експертизи документів (загальна частина) / [уклад. К. М. Ковальов, О. О. Давидова, В. В. Коваленко, Т. В. Тимофєєва]. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2007. С. 31.

³⁵⁶Фурлетов В. И. Современное состояние и направление развития методов исследования пересекающихся штрихов. *Теория и методика судебно-почерковедческого и технического исследования документов*. М., 1988. С. 206.

³⁵⁷Методика технічної експертизи документів (загальна частина) / [уклад. К. М. Ковальов, О. О. Давидова, В. В. Коваленко, Т. В. Тимофєєва]. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2007. С. 31.

і циклогексанон, диметилформамід, діхлоретан, ацетон, інші органічні розчинники.

До цієї групи також відносяться профілографічні та спектральні методи. Оскільки такі методи використовуються рідко при дослідженні розглядуваної групи документів, зупинимося на них частково. Так, профілографічні методи використовуються для вивчення рельєфу поверхні документів, з метою встановлення послідовності виконання штрихів, що перетинаються тощо. Профілювання здійснюється на профілографі-профілометрі за допомогою алмазної голки і уможливило вивчати рельєф, ширину, глибину і профіль борозенок, а також – параметри інших ознак відтисків друкувальних пристроїв³⁵⁸. Водночас, спектральні методи дослідження документів також мають свої різновиди та поділяються на рентгенівський та рентгеноспектральний аналізи, спектрофотометричні дослідження, ІЧ-спектрометрію³⁵⁹.

Рентгенівський аналіз поділяється на рентгеноструктурний і рентгеноспектральний. За допомогою першого встановлюють фазовий склад пігменту в художніх фарбах, диференціюють їх за кількісним складом пігменту, визначають вид, а в сполученні з іншими методами – марку фарби, вид паперу, спільне джерело походження стрижнів олівців тощо. Рентгеноспектральний аналіз полягає в реєстрації рентгенівського випромінювання елементів, що входять до складу об'єкта дослідження (фарби, папера, матеріалів штрихів, сторонніх включень). Прилади уможливають проводити безпосередній спектральний аналіз штрихів³⁶⁰.

Спектрофотометричні дослідження застосовуються для аналізу матеріалів письма та клеїв. При цьому аналіз в ультрафіолетовій і видимій

³⁵⁸Гора І. В., Іщенко А. В., Колесник В. А. Криміналістика : посібник для підготовки до іспитів. [2-ге вид., допов. та перероб.]. Київ : Паливода А. В., 2004. С. 23–28. (Бібліотечка студента); Карпов Н. С. Використання загальних наукових методів у криміналістичному дослідженні. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2009. Вип. 1 (62). С. 106–112.

³⁵⁹Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : НАВС, 2011. С. 98.

³⁶⁰Салтєвський М. В. Основи методики розслідування злочинів, скоєних з використанням ЕОМ : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2000. С. 16.

областях застосовується для визначення типу барвників та безбарвних компонентів, що входять до складу цих речовин³⁶¹.

ІЧ-спектроскопія застосовується для дослідження безбарвних компонентів паст кулькових ручок, штемпельних фарб, стрижнів олівців, електрографічних тонерів, копіювального паперу та інших матеріалів. Під час проведення порівняльного дослідження слід дотримуватись однакових умов під час отримання еталонних спектрів та спектру об'єкту, що досліджується³⁶².

Одним із найбільш використовуваних фізико-хімічних методів дослідження документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, є дифузно-копіювальний метод.

Дифузно-копіювальний метод застосовується для диференціації матеріалів письма, встановлення дописок, виявлення слабовидимих, затертих, залитих записів, хронологічної послідовності виконання штрихів, що перетинаються тощо. Він базується на здатності деяких речовин проникати до фотоемульсійного шару при контакті з фотоматеріалами та формувати на ньому приховане зображення³⁶³. Існує два види цього методу: «мокрый» та «сухий». При «мокрому» дифузно-копіювальному методі фотоматеріал змочується дистильованою водою, накладається на поверхню документа, засвітлюється неактинічним або актинічним світлом та проявляється. «Сухий» дифузно-копіювальний метод полягає у тому, що: фотопапір не змочується водою, а після контакту з поверхнею документа натирається вовняною тканиною протягом 30-40 секунд, після чого проявляється.

Для дослідження матеріалу письма застосовується метод тонкошарової хроматографії (ТШХ). Це метод розділення та аналізу

³⁶¹Методика технічної експертизи документів (загальна частина) / [уклад. К. М. Ковальов, О. О. Давидова, В. В. Коваленко, Т. В. Тимофєєва]. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2007. С. 32.

³⁶²Методика технічної експертизи документів (загальна частина) / [уклад. К. М. Ковальов, О. О. Давидова, В. В. Коваленко, Т. В. Тимофєєва]. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2007. С. 32.

³⁶³Rowan Bosworth – Davies and Graham Saltmarsh. Money Laundering: A practical Guide to the New Legislation. London : Chapman and Haal, 1994. 299 p. С. 198.

сумішей, в якому під дією спеціально підібраних розчинників відбувається розподіл у різних зонах сорбенту (нерухома фаза) компонентів, що входять до складу матеріалів письма. В процесі дослідження проба наноситься на «лінію старту» на поверхні сорбента. Залежно від своєї природи речовин, що входять до складу проби, розподіляються на різній відстані від «лінії старту». Тонко-шарова хроматографія дозволяє диференціювати одноколірні барвники різних класів, груп всередині класів аж до встановлення конкретної марки барвника³⁶⁴.

Хімічні методи в ТЕД використовують для встановлення якісного чи кількісного складу матеріалів письма, клею, художніх фарб та електрофотографічних тонерів, хімічних препаратів, а також з метою виявлення невидимих чи слабовидимих записів, встановлення хронологічної послідовності виконання штрихів, що перетинаються. До них відносяться крапельні хімічні реакції, методи екстракції тощо. При дослідженні документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, хімічні методи застосовуються у виняткових випадках³⁶⁵.

Як бачимо з наведеного, за допомогою мікроскопічних і фізико-хімічних методів вивчаються морфологічні ознаки та властивості барвної речовини штрихів досліджуваних документів і встановлюється вид барвного матеріалу (чорнила, пасту кулькової ручки, графітного олівця, штемпельної фарби, тонеру копіювального апарату або лазерного принтера, чорнил для картриджа струменевого принтера), яким виконаний конкретний документ чи його фрагменти, зроблені дописки та додруковування штрихів. Ці методи дозволяють диференціювати чорнило і пасту, що використовувалися для виконання основного тексту чи внесення

³⁶⁴Про затвердження Інструкції з організації і здійснення перевірки документів громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перетинають державний кордон : затв. наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 05 черв. 2012 р. № 407. *ЛІГА:ЗАКОН* : [сайт]. URL:http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE21395.html

³⁶⁵Методика технічної експертизи документів (загальна частина) / [уклад. К. М. Ковальов, О. О. Давидова, В. В. Коваленко, Т. В. Тимофєєва]. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2007. С. 32.

змін у документ. Методи паперової і тонкошарової хроматографії, електрофорезу, люмінесцентного аналізу, газорідинної хроматографії уможливають диференціювати барвники й інші компоненти, що входять до складу чорнила, пасти, копіювального паперу, штемпельної і друкарської фарб, тонеру та чорнил картриджів принтерів, тобто визначати їх належність до відповідної групи та встановлювати індивідуальну тотожність³⁶⁶.

Відмова у використанні того чи іншого методу під час технічної експертизи документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, пов'язана, насамперед, з тим, що для виявлення підробки обирається найбільш доцільний метод у кожній конкретній ситуації. Оскільки такі документи наділені засобами захисту від підроблення, то будь-яке внесення у них змін стає видимим, навіть при їх поверхневому дослідженні.

Ознайомившись з усіма методами дослідження документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, ми звернули увагу на загальні та практичні особливості їх застосування. Можна констатувати, що лише послідовне, рівнозначне та комплексне використання усіх методів забезпечує вирішення поставлених завдань, точність відповідей на питання та встановлення закономірностей утворення невідповідностей тощо³⁶⁷. Під час проведення досліджень експерт може застосовувати й інші науково-обґрунтовані методи судової експертизи, які сприяють вирішенню поставлених перед експертом завдань. Проте, слід підкреслити своєрідність застосування методів дослідження документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, що витікає із умов та критеріїв їх

³⁶⁶Криміналістика : учебник / под ред. Р. С. Белкина. М. : Юрид. лит, 1986. С. 80.

³⁶⁷Криміналістика : підручник / [П. Д. Біленчук, В. К. Лисиченко, Н. І. Клименко та ін.] ; за ред. П. Д. Біленчука. [2-ге вид., випр. і доп.]. Київ : Атака, 2001. С. 123.

реалізації, таких як допустимість, збереження об'єкту дослідження, наочність застосування методу та його обґрунтованість.

Слід зазначити, що незважаючи на значну кількість методів дослідження та наявність розробленої методики в частині послідовності їх застосування, – кожен випадок дослідження об'єкта є індивідуальним, а тому вибір і застосування методу залишається за експертом, який керується власною кваліфікацією, умінням точно обирати необхідний метод, наявністю сучасних технічних засобів і приладів.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які наявні методики із технічного дослідження документів?
2. На які групи поділяються методи експертного дослідження?
3. Які методи входять до групи всезагальних методів?
4. Які методи входять до групи загально-пізнавальних (загально-наукових) методів?
5. Які методи входять до групи спеціальних методів дослідження?
6. Чому перевагу надають неруйнуючим методам дослідження ?

РОЗДІЛ 8

СУЧАСНІ ТЕХНІЧНІ ЗАСОБИ, ЩО ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ ПІД ЧАС ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКУМЕНТІВ, ПРИЗНАЧЕНИХ ДЛЯ ПОСВІДЧЕННЯ ОСОБИ ПРИ ПЕРЕТИНІ НЕЮ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ

Реалізація більшості перерахованих у попередньому розділі методів експертного дослідження документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, пов'язана із застосуванням сучасних технічних засобів.

Науково-технічні засоби криміналістики – це прилади, пристосування і матеріали, які використовуються для збирання та дослідження доказів або створення умов, що попереджують вчинення кримінальних правопорушень³⁶⁸.

Під час проведення експертних досліджень документів загалом та зокрема таких, які призначені для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, використовуються технічні засоби, що поділяються на загальнотехнічні та криміналістичні³⁶⁹.

Загальнотехнічні – це засоби, що використовуються в різних галузях науки та техніки для вирішення певних завдань. Вони поділяються на технічні засоби, які використовуються у незмінному чи зміненому вигляді. До них належать: фотоапарати, мікроскопи, спектрометри, хроматографи тощо.

Особливу групу технічних засобів становлять криміналістичні. Це – засоби, які розроблені для криміналістичних цілей та призначені виключно для вирішення експертних завдань. До них належать: порівняльні мікроскопи, різні спеціальні прилади для дослідження документів тощо.

³⁶⁸Експертизи в судовій практиці / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ : Юрінком Інтер, 2004. С. 58.

³⁶⁹Криміналістика : учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. [2-е изд., перераб. и доп.]. М. : Юристъ, 2001. С. 64.

Серед криміналістичних технічних засобів виділяють власне такі, що застосовуються в експертній практиці дослідження документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України. Аналіз наукової літератури щодо класифікації технічних засобів ТЕД, дозволив поділити сучасні технічні засоби експертного дослідження документів на такі групи: 1) вимірювальні технічні засоби; 2) освітлювальні; 3) відтворення зображення; 4) мікроскопічні; 5) технічні засоби автоматизації та комп'ютеризації³⁷⁰.

Такі групи технічних засобів широко застосовуються у роботі як працівниками експертних підрозділів МВС України, так і Державної прикордонної служби України, інспекторами в пунктах пропуску через державний кордон України. Тому розглянемо їх можливості більш детально.

Так, при дослідженні документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, широко застосовують вимірювальні технічні засоби. Це пов'язано з необхідністю встановити як загальні ознаки документа (наприклад, розмірні характеристики самого документа), так і окремі (наприклад, діаметр отворів перфорації). До таких засобів слід віднести: лінійки, штангенциркулі, транспортири, вимірювальні лупи, спеціальні засоби вимірювання завидом мікроскопу з окуляром-мікрометром тощо.

Під час експертного дослідженні паспортних документів, їх обов'язково вивчають у різних режимах освітлення (у кососпрямованому, наскрізному, вертикальному освітленні; за допомогою світлофільтрів; у невидимій зоні спектру тощо), тому окрему групу технічних засобів складають різноманітні прилади освітлення. Серед них є: спеціальні освітлювачі типу «ОІ-19», ліхтарі, софіти, прожектори, люмінесцентні

³⁷⁰Судово-експертна діяльність : довідник для експертів / за заг. ред. І. П. Красюк. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2002. С. 156; Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексеев та ін.]. Київ : Центр учбової літератури, 2015. С. 249; Криміналістика : учебник / под ред. проф. Р. С. Белкина, В. П. Лаврова, И. М. Лузгина. М. : Академия МВД СССР, 1987. Т. 1. С. 153.

лампи і лампи розжарювання, ультрафіолетові освітлювачі типу ОЛД-41, «Фотон», «УК-1», джерела інфрачервоного випромінювання тощо³⁷¹.

Під час дослідження документа при вертикальному освітленні як джерело освітлення використовують прилад типу opak-ілюмінатора або кільцеві чи спеціальні освітлювачі. Виявлення розволонених фрагментів паперу і пошкодження захисної сітки в паспортних документах можливе завдяки їх вивченню у кососпрямованому та відбитому освітленні, на просвіт та при мікроскопічному дослідженні за допомогою лупи, мікроскопу типу МБС при 10–40^x збільшені.

Також як джерело освітлення застосовують найпростіше кольорове коло світлофільтрів, що діє на основі правила додаткових кольорів. Промисловістю виробляються набори кольорових скелець різного розміру, що складаються з 117-ти паспортизованих зразків. Набори укомплектовані альбомами-каталогами, в яких містяться відомості про спектральні характеристики світлофільтрів та їх призначення. Дослідження документів за допомогою світлофільтрів у більшості випадків проводиться двома способами. У першому випадку – документ освітлюється фільтрованим світлом, а в іншому – розглядається (фотографується) через світлофільтр³⁷².

На сьогодні паспортні документи через світофільтри досліджуються у різних режимах освітлення, а фіксація результатів застосування різних методів в експертних підрозділах проводиться за допомогою спеціальних програмно-апаратних комплексів «Regula», «ТЕД-34», відеоспектральних компараторів «Foster+Freemen» тощо³⁷³.

³⁷¹Криміналістика : підручник / [П. Д. Біленчук, В. К. Лисиченко, Н. І. Клименко та ін.] ; за ред. П. Д. Біленчука. [2-ге вид., випр. і доп.]. Київ : Атака, 2001. С. 70; Клименко Н. И. Криминалистические знания в структуре профессиональной подготовки следователя : учеб. пособ. для юрид. вузов и фак. Киев : Вища школа, 1990. С. 64; Захарова Т. И., Сафроненко Т. И. Методы технико-криминалистической экспертизы документов. *Экспертная практика*. М., 1983. № 21. С. 17–19.

³⁷²Справочная книга криминалиста / за ред. Н. А. Селиванова. М. : НОРМА, 2000. С. 91–92; Криминалістика : учебник для вузов / [И. Ф. Герасимов, Я. Л. Драпкин, Е. П. Ищенко и др.] ; под ред. И. Ф. Герасимова, Я. Л. Драпкина. [2-е изд., перераб. и доп.]. М. : Высш. шк., 2000. С. 183–186.

³⁷³Бахін В. П., Гончаренко В. Г. Як розкриваються злочини. (Криміналістика у питаннях та відповідях) / Київ. ун-т ім. Т. Г. Шевченка ; Юрид. фак-т. Київ, 1996. С. 30–33.

Відтворення досліджуваного об'єкта, його ознак і результатів дослідження є найважливішою стадією ТЕД під час якої застосовуються технічні засоби відтворення зображення. У криміналістичних лабораторіях така техніка використовується для отримання зображень у рентгенівській, УФ, ІЧ зонах спектра (наприклад, для відтворення закритих барвниками текстів)³⁷⁴. Для дослідження документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, в невидимій зоні спектра застосовують ультрафіолетові та інфрачервоні випромінювачі (далі – УФП та ІЧП)³⁷⁵. Однак, в останнім часом для дослідження та візуалізації зображення використовується спеціальна техніка, зокрема, – програмно-апаратні комплекси «Regula», «ТЕД-34», відоспектральний компаратор «Foster+Freeman», які безпосередньо в момент вивчення об'єкта перетворюють невидиме зображення у видиме та фотографують, фіксуючи його.

Нині дослідження у відбитих УФ-променях проводиться з використанням портативних ламп джерела УФ-променів, а фіксація результатів їх застосування здійснюється за допомогою фотокамери, відеокамери чи спеціальним обладнанням. Серед сучасних випромінювачів УФ-променів слід відмітити «Crime-lite 2» (компанії «Foster+Freeman»), який являє собою широкосмугове джерело білого світла для базового дослідження та сім вузькосмугових джерел, що забезпечують інтенсивне випромінювання в УФ, фіолетовому, синьому, зеленому, помаранчевому та червоному діапазонах для виявлення різноманітних слідів на різних об'єктах, зокрема, – й на документах³⁷⁶.

У процесі дослідження паспортних документів ефективним також є метод візуального дослідження люмінесценції у видимій та ближній

³⁷⁴Криміналістика : підручник / [П. Д. Біленчук, В. К. Лисиченко, Н. І. Клименко та ін.] ; за ред. П. Д. Біленчука. [2-ге вид., випр. і доп.]. Київ : Атака, 2001. С. 70,71.

³⁷⁵Настільна книга слідчого : наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.]. Київ : ІнЮре, 2003. С. 104, 105; Криміналістика : учебник для вузов / под ред. Н. П. Яблокова, В. Я. Колдина. М. : МГУ, 1990. С. 122.

³⁷⁶Цимбал П. В. Совершенствование использования научно-технических достижений в расследовании преступлений. Киев : МВД Украины, 1992. С. 13–14.

інфрачервоній (600-1000 нм) зонах спектра, що використовують для виявлення невидимих та слабовидимих штрихів (вицвілих, витравлених, змитих, підчищених, залитих, закреслених), слідів травлення, змивання, стирання, диференціації матеріалів письма (чорнила, паст, штемпельної та друкарської фарб тощо) й паперу, встановлення дописки, послідовності виконання штрихів, що перетинаються тощо. В документах, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, використовують спеціальні фарби для захисту, які під час дослідження мають флуоресценцію – короточасне світіння, яке швидко згасає після припинення збудження у видимій, інфрачервоній та ультрафіолетовій зонах спектра. Донедавна для виділення ІЧ-променів застосовували світофільтри типу «КС-18» (680–2800 нанометрів), «КС-19» (700–2800 нм), «ИКС-1» (800–2800 нм), «ИКС-2» (840–2800 нм), «ИКС-3» (1000–2800 нм) з каталогу кольорового скла, однак процес фотографування результатів їх застосування дещо ускладнювався через необхідність використання спеціальних фотоматеріалів, спеціальної фотоплівки та фотопластин, а також багатьох інших багатокомпонентних реагентів³⁷⁷. На сьогодні ж, в експертній роботі під час дослідження цих документів успішно використовуються, як зазначалося вище, програмно-апаратні комплекси «Regula», відеоспектральний компаратор «Foster+Freeman», які ефективно досліджують та швидко фіксують результати дослідження.

Вивчаючи загальний вигляд документа в розсіяному, кососпрямованому світлі, на просвіт, а також при дослідженні в УФ-променях, в дальній червоній та в ближній інфрачервоній зонах спектру, слід звернути увагу на найбільш суттєві ознаки та перейти до мікроскопічного дослідження цих місць. Для виявлення першочергових записів у паспортних документах важливою умовою залишається якість їх відображення – слабовидимі, невидимі, вдавнені. Тому при дослідженні

³⁷⁷Цимбал П. В. Совершенствование использования научно-технических достижений в расследовании преступлений. Киев : МВД Украины, 1992. С. 14–15.

кожного виду ефективним є використання світофільтрів, кососпрямованих променів та УФ-променів³⁷⁸.

Під час застосування мікроскопічних методів у дослідженнях паспортних документів також використовуються відповідні технічні засоби, які здатні збільшувати об'єкт у певну кількість разів. Найпростішим мікроскопічним технічним засобом є лупа з лінзою або комплектом лінз, що збільшують зображення фрагменту документа, розташованого у фокальній площині. Наприклад, лупи застосовують під час загального огляду документів при перетині державного кордону для виявлення ознак часткового підроблення (підчистки, переклеювання, дописування, вставок, ознак заміни аркушів документа тощо)³⁷⁹.

Лупи різняться за кратністю, величиною та призначенням. Виділяють лупи класичні, бінокулярні, з підсвічуванням, вимірювальні. Однією з різновидів луп є малогабаритні прилади контролю справності документів. Діапазон їх можливостей дозволяє оперативно та якісно дослідити документ у «польових» умовах. Головними властивостями приладів є вимірювання лінійних розмірів з точністю до 100 мкм, джерела УФ- та ІЧ-світла, можливість дослідження у блакитній, зеленій, жовтій, червоній зонах спектра, наскісне освітлення³⁸⁰.

Значно допомагають у дослідженні паспортів криміналістичні лупи з підсвічуванням, такі як: 4х, 5х, 10х та оптична лупа «PRO-L 10 XP». Остання забезпечує контроль мікротексту, безперервності ліній, цілісності малюнку, механічних пошкоджень бланків, волокон тощо. Візуалізація зображення завдяки такій лупі відбувається через окуляр з 10-кратним збільшенням, а також внутрішнє підсвічування завдяки двом вбудованим світлодіодам білого світіння³⁸¹.

³⁷⁸Криміналістика : учебник / под ред. Р. С. Белкина. М. : Юрид. лит, 1986. С. 107–115.

³⁷⁹Криміналістика : учебник для вузов / под ред. Н. П. Яблокова, В. Я. Колдина. М. : МГУ, 1990. С. 36–40.

³⁸⁰Настільна книга слідчого : наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.]. Київ : ІнЮре, 2003. С. 72–73.

³⁸¹Матусовський Г. А. Криміналістика в системі наукових знань. Харків : Вища школа при ХДУ, 1976. 113 с.

Також експерти застосовують криміналістичні лупи «Regula» моделей (1001, 1002, 1003, 1004), що призначені для дослідження об'єктів будь-якого розміру. Вони забезпечують контроль справжності паспортних документів, уможливають збільшення частини документа до 10 крат, вміщують вимірювальну шкалу 20/0.1 мм, мають достатнє освітлення та є компактними і зручними у використанні.

Досить затребуваною в експертній практиці є модель «Regula 10XX», за допомогою якої визначаються ознаки справжності основних засобів поліграфічного та фізико-хімічного видів захисту документів, порівнюються розміри об'єктів, контролюють товщину типографських ліній, виявляють механічні та хімічні пошкодження документів, а також досліджують документи напросвіт. Особливу групу становлять відеоспектральні лупи «Regula» моделі 4017 та 4027. Вони призначені для експертного дослідження паспортів та інших документів, наділених спеціальними засобами захисту у видимій зоні спектра³⁸².

Однак лупи є ефективними лише для незначного збільшення об'єкта або його частини. Значно збільшувати об'єкт під час дослідження уможливають оптичні мікроскопи³⁸³.

У криміналістичній техніці мікроскопи поділяють на оптичні та електронні. Оптичні мікроскопи мають межі збільшення до 2000 разів, а електронні – до декількох мільйонів, що дозволяє бачити навіть окремі атоми³⁸⁴. В електронних мікроскопах використовуються електронні лінзи та швидколетючі електрони. Такі мікроскопи поділяються на просвічувальні (ПЕМ) та растрові (РЕМ).

Серед оптичних мікроскопів в експертній практиці дослідження документів виділяють біноклярні стереоскопічні мікроскопи (МБС),

³⁸²Матусовський Г. А. Криміналістика в системі наукових знань. Харків : Вища школа при ХДУ, 1976. 113 с.

³⁸³Криміналістика : підручник / [В. В. Пяковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексеев та ін.]. Київ : Центр учбової літератури, 2015. С. 71.

³⁸⁴Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : НАВС, 2011. с. 48-49; Криміналістика : підручник / [П. Д. Біленчук, В. К. Лисиченко, Н. І. Клименко та ін.] ; за ред. П. Д. Біленчука. [2-ге вид., випр. і доп.]. Київ : Атака, 2001. С. 71.

порівняльні (МС-51), мікроскопи дослідження в невидимих променях спектру (в ультрафіолетовій і рентгенівській зонах спектра МЛ-1, МЛ-2). Порівняльний мікроскоп останнього покоління є складовою частиною універсального апаратно-програмного комплексу, куди входить також комп'ютер з відповідним програмним забезпеченням та інформаційною базою даних, що уможливорює в автоматичному режимі проводити широкий спектр досліджень документів³⁸⁵.

При виявленні ознак дописування на сторінках паспортних документів, проводиться дослідження мікроструктури штрихів сумнівного та основного тексту за допомогою мікроскопу та у подальшому порівнюються між собою. У разі виявлення факту використання різних знарядь письма під час виконання записів, складається висновок про дописування. Також за допомогою мікроскопічного дослідження штрихів можна побачити різницю в однакових за кольором, проте різних за складом штрихів, розміщення барвників у товщі паперу, їх розподіл на його поверхні. Дослідження штрихів проводиться також з використанням світофільтрів, кольоророздільної фотозйомки УФ-променях, у відбитих ІЧ-променях³⁸⁶.

Мікроскопічні дослідження проводяться у видимій, інфрачервоній та ультрафіолетовій зонах спектра із застосуванням різних типів мікроскопів (стереоскопічних (МБС-10), ультрафіолетових, інфрачервоних, люмінесцентних (МЛД), поляризаційних (МПС), телевізійних тощо). Вони також використовуються для спостереження люмінесценції. Під час застосування різних прийомів освітлення проводяться дослідження у відбитому або наскрізному світлі, у світлому або темному полі, при

³⁸⁵Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : НАВС, 2011. С. 91.

³⁸⁶Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : НАВС, 2011. С. 92; Криміналістика : учебник : в 2 т. / под ред. проф. Р. С. Белкина и проф. И. М. Лузгина. М. : Акад. МВД СССР, 1978. Т. 1. С. 124 ; Цимбал П. В. Совершенствование использования научно-технических достижений в расследовании преступлений. Киев : МВД Украины, 1992. С. 24.

тіньовому або безтіньовому освітленні, у поляризаційному світлі, а також використовується профілювання та мікрофотографія³⁸⁷.

Серед оптичних мікроскопів найбільш поширеним є «МБС-10», до корпусу якого можна приєднати відеокамеру, що дозволяє виводити зображення на комп'ютер, відеомонітор або телевізор³⁸⁸. Серед сучасних мікроскопів слід назвати мікроскоп для порівняння «ЕС», що призначений для науково-дослідницьких, експертно-криміналістичних робіт у випадках, де потрібна висока якість порівняння дрібних предметів. Водночас, ефективним у дослідженні документів мікроскоп «Crystal 7-45X» з тринокулярною головкою, споряджений двома об'єктивами WF 10x, (опційно WF 20x), зі збільшенням від 7 до 45 крат, а з додатковими об'єктивами – від 3,5 до 09 крат³⁸⁹.

Сучасним комплексом є також телевізійний спектральний люмінесцентний мікроскоп «Regula». Він дозволяє професійно і якісно вирішувати завдання щодо вивчення та експертного аналізу об'єктів у безперервному діапазоні видимого світла, при УФ- і кососпрямованому ІЧ-освітленні та збільшенні до 140 крат³⁹⁰.

Зображення паспорта, що надійшов на дослідження, в оптимальних умовах спостереження відтворюється завдяки телевізійним установкам. При цьому з'являється можливість одразу бачити на екрані результати застосування низки методів, зокрема: у невидимій зоні спектру, видимій люмінесценції, з використанням різних світлофільтрів тощо³⁹¹. Такі телевізійні установки зручні тим, що до них під'єднуються мікроскоп, комп'ютер, принтер. Це уможливорює збільшити у необхідну кількість разів зображення, відобразити його на екрані у різних режимах

³⁸⁷Кобилянський О. Л. Криміналістичне дослідження документів із спеціальними засобами захисту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. С. 86.

³⁸⁸Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. С. 128.

³⁸⁹Матусовський Г. А. Криміналістика в системі наукових знань. Харків : Вища школа при ХДУ, 1976. 113 с.

³⁹⁰Regula: [сайт]. URL: <https://regulaforensics.com/ru/>

³⁹¹Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : НАВС, 2011. С. 112, 113.

освітлення, зафіксувати необхідну ділянку зображення документа, відтворити його з екрану безпосередньо на фотопапір.

Під час дослідження паспортних документів телевізійні установки використовуються: при дослідженні штрихів, що перетинаються; для посилення контрасту наближених за тоном записів через перетворення їх зображення в умовні кольори; для люмінесцентного посилення контрасту слабовидимого фотографічного зображення, наприклад, для дослідження відбитків печаток методом суміщення, накладення у різних кольорах із відображенням дрібних деталей; для порівняльного дослідження друкованих записів тощо³⁹².

Усі описані вище та низка інших процесів дослідження документів значно спростилися та удосконалилися завдяки впровадженню програмно-апаратних комплексів (далі – ПАК). Вони дозволяють, зокрема, збільшити у необхідну кількість разів конкретну ділянку бланка, застосувати різні режими освітлення та світлофільтри, зафіксувати за допомогою цифрової фотокамери виявлені способи підробки, застосувати різні методи експертного дослідження паспортних та інших документів із засобами захисту.

Серед найбільш розповсюджених, найновіших технічних засобів, які використовують у роботі експерти системи МВС України та Державної прикордонної служби України під час технічного дослідження документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, є відеоспектральні компаратори компаній «Foster+Freeman» та «Regula»³⁹³.

Наприклад, зміст первинного тексту фіксують з використанням програмно-апаратного комплексу «Foster+Freeman VSC 40» через фотографування у кососпрямованих променях, методами

³⁹²Валиев С. П., Эльтазаров Б. О. Защита ценных бумаг. М. : ЧеРо, 1997. С. 113.

³⁹³Foster+freemanLTD.Novations.ua : [сайт]. URL: <https://novations.ua/ru/foster-freeman/>; Pugula: [сайт]. URL: <https://regulaforensics.com/ru/>

кольоророздільної фотозйомки, фотографування люмінесценції у видимій та ІЧ-зонах спектрів й фотографування у відбитих ІЧ-променях для виявлення різниці в барвній речовині штрихів.

«Foster+Freeman VSC-QC1» – це система «Quick Check» для швидкого дослідження паспортів та інших документів. Цей прилад призначений для надання допомоги державним установам у боротьбі проти шахрайства з використанням підроблених і змінених документів, включаючи паспорти, посвідчення особи, візи та інші документи.

Компанія «Foster+Freemen» відома в усьому світі цілою серією універсальних пристроїв для дослідження документів, а особливо – паспортних. Модельний ряд цих приладів досить різноманітний за своїми можливостями, але особливе місце серед низки приладів посідають комплекси для перевірки відповідності паспортних документів, встановлення в них ознак внесення змін.

Прилади для дослідження компанії «Foster+Freemen» являють собою досконалі комп'ютеризовані системи вивчення документів з такими чотирма основними функціями: 1) маніпуляцією візуальним контрастом через добір джерел світла та оптичної фільтрації для виявлення доказів фальсифікації документа та його захисних знаків; 2) проведенням вимірювань та порівнянь для виявлення невеликих відмінностей між документами; 3) проведенням спектрометрії та колориметрії для аналізу чорнил та інших пігментів; 4) обробкою зображень для підготовки звітів³⁹⁴.

Телевізійні засоби забезпечують електронне документування та формування бази даних зображень з пояснювальним текстом. Відеокomплекси можуть бути оснащені засобами відеовізуалізації магнітних матеріалів, які містяться у друкарських фарбах документів. Джерело інфрачервоного випромінювання забезпечує перевірку наявності та розподілу метамерного барвника на поверхні документів. Джерело

³⁹⁴Foster+freemanLTD.Novations.ua : [сайт]. URL: <https://novations.ua/ru/foster-freeman/>

навскісного інфрачервоного випромінювання (870 та 960 нм) використовується для контролю рельєфних елементів³⁹⁵.

Серед згаданих вище приладів є «ESED». Це установка, розроблена для перевірки стандартних захисних характеристик різноманітних документів, включаючи банкноти, паспорти та ID-карти. Компактна конструкція приладу, незначна вага системи і наявність зручної сумки дозволяє використовувати прилад і як стаціонарний, і як портативний. Перевірка документів здійснюється візуально з використанням вбудованої лінзи і різних видів освітлення³⁹⁶.

Водночас, існує система з виявлення рельєфних нефарбованих вдавнених штрихів на паперових носіях методом електростатичного репродуціювання («ESED²»), що використовується для візуалізації вдавнених штрихів, прихованих слідів пальців рук на документі, прихованої слідової картини від дії деталей паперопровідних трактів друкуючих пристроїв (принтерів, сканерів) тощо³⁹⁷.

Ще одним сучасним технічним засобом, що може використовуватися експертами ТЕД є раман-спектрометр FORAM, що призначений для дослідження речовин – барвників у документах. Це найновіша модель, що використовує «ефект Рамана» для дослідження документів. Спектру Рамана властиві багаточисленні особливості, які характерні молекулярній структурі та забезпечують надійне порівняння та визначення різноманітних матеріалів; їх дослідження забезпечує інші важливі дані для встановлення змінених та підроблених документів³⁹⁸.

Відеок комплекси забезпечують оперативну підготовку та друк експертного висновку із зображенням досліджуваного документа і

³⁹⁵Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : НАВС, 2011. С. 98.

³⁹⁶Матусовський Г. А. Криміналістика в системі науковий знань. Харків : Вища школа при ХДУ, 1976. 113 с.

³⁹⁷Foster+freeman LTD. Novations.ua : [сайт]. URL: <https://novations.ua/ru/foster-freeman/>

³⁹⁸Экспертные системы. Криминалистическое и антитеррористическое оборудование. URL: http://expert-market.kiev.ua/ru/5342_forensic_and_anti-terrorism_equipment.htm

справжнього документа з графічними або текстовими позначеннями ділянок, на які слід звернути увагу³⁹⁹.

Відеоспектральні компаратори «Regula» також забезпечують ефективність експертного дослідження документів. Цим приладам характерна наявність різних режимів освітлення, зокрема: ультрафіолетове, верхнє біле, верхнє ІЧ-світло, доннє біле світло, коаксіальне біле світло, джерело косопрямованого світла, верхнє зелене світло, фільтри камери ЖЗС-5, стаціонарний смуговий фільтр видимого світла тощо. Цим, приладами властиві такі дослідні режими: 1) дослідження в білому світлі; 2) дослідження ІЧ-властивостей матеріалів; 3) дослідження у косопрямованому ІЧ і білому світлі; 4) дослідження УФ-люмінесцентних властивостей матеріалів; 5) дослідження ІЧ-люмінесцентних властивостей матеріалів тощо⁴⁰⁰.

Прилади оперативного контролю фірми «Regula»моделей 4003М, 4103, 4305. 4307 призначені для оцінки автентичності документів, на предмет: 1) встановлення основних засобів поліграфічного захисту документів; 2) наявності/відсутності абсорбційних або флуоресцентних УФ-властивостей матеріалів документа; 3) наявності/відсутності магнітних властивостей, використаних при виконанні окремих елементів документа (магнітних, водяних знаків, ниток і смуг безпеки, елементів зображення і реквізитів); 4) виявлення місць внесення змін у первинний зміст документа шляхом дописки, домальовування, травлення тощо⁴⁰¹.

Слід додати, що серед спеціальних методів, які застосовуються під час криміналістичних досліджень паспортних документів, особливе місце відведене методам судово-дослідницької фотографії. До них належать: репродукційна фотографія, вимірювальна, макрофотографія,

³⁹⁹Foster+freeman LTD. *Novations.ua* : [сайт]. URL: <https://novations.ua/ru/foster-freeman/>

⁴⁰⁰Pugula: [сайт]. URL: <https://regulaforensics.com/ru/>; Экспертные системы. Криминалистическое и антитеррористическое оборудование. URL: http://expert-market.kiev.ua/ru/5342_forensic_and_anti-terrorism_equipment.htm

⁴⁰¹Pugula: [сайт]. URL: <https://regulaforensics.com/ru/>; Экспертные системы. Криминалистическое и антитеррористическое оборудование. URL: http://expert-market.kiev.ua/ru/5342_forensic_and_anti-terrorism_equipment.htm

мікрофотографія, фотозйомка з підсилення контрасту, методи фотографування у невидимих променях спектра. Такі методи досягаються завдяки використанню сучасної фотографічної техніки. Наприклад, для здійснення репродукційної зйомки паспорта експерти використовують цифрові фотоапарати різних марок, однак найпоширенішою є фірма «CANON». Такі фотоапарати комплектуються цифровою камерою, фотоспалахом, програмним забезпеченням для перенесення зображень на персональний комп'ютер, кольоровим струменевим принтером тощо⁴⁰².

Для виконання більш складних завдань, зокрема, макрозйомки, експерти застосовують описану вище сучасну техніку: програмно-апаратні комплекси «Regula», відеоспектральний компаратор «Foster+Freeman», які уможливають застосовування різних методів фотографічного дослідження та фіксації ознак в документах, проводити вивчення та аналіз виявлених ознак невідповідності тощо. Використання саме методів науково-дослідної фотографії уможливорює не лише проілюструвати стадії дослідження документів, а й перевірити виявлені ознаки за допомогою інших окремих методів – візуальних та мікроскопічних⁴⁰³.

Також слід згадати і про технічні засоби, що використовуються з традиційними методами ідентифікаційних досліджень документів – накладанням, суміщенням. Нині в дослідженнях використовують програмно-апаратні комплекси на базі персонального комп'ютера, що уможливорює реалізувати ці методи через нові технічні засоби. Для обробки цифрових зображень використовують такі графічні редактори, як «Photoshop» (фірма «Adobe»), «Photopain» (фірма «Corel») та інші, що забезпечують трансформування (переміщення та обертання об'єктів у

⁴⁰²Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : НАВС, 2011. С. 99.

⁴⁰³Тальянчук Л. С. Криміналістичне дослідження документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. С. 178.

площині екрану) та накладення об'єктів з використанням режимів «віднімання» або «додавання»⁴⁰⁴.

Для порівняльного дослідження працівниками експертних установ також використовується довідково-інформаційна система «Паспорт», що містить відомості про основні ознаки справжності паспортів, та довідково-інформаційна система «FRONTLINE DOCUMENTS SYSTEM» з відомостями про основні ознаки справжності паспортів, що засвідчують особу громадян, а також документів на право управління і розпорядження автотранспортними засобами. Зразки паспортних документів також можуть міститися у автоматизованих базах на приладах для дослідження документів компанії «Foster+Freeman»⁴⁰⁵.

Узагальнюючи наведене, слід підкреслити, що останніми роками в експертних підрозділах МВС України та експертами Державної прикордонної служби України активно застосовуються сучасні прилади для дослідження документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України (Додаток 3, рис. 3.1- рис. 3.5). До таких відносяться⁴⁰⁶:

- мобільні прилади паспортного контролю «DIXI-1 L 11», «Regula 1010»;
- малогабаритні прилади контролю документів «Regula»;
- системи отримання та обробки зображень «Video Scope» з відеоспектральними лупами;
- телевізійний спектральний люмінесцентний мікроскоп «Regula»;
- прилади контролю справжності документів «Regula», «ESED», «ESDA³»;
- програмно-апаратні комплекси «Експерт»;

⁴⁰⁴Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : НАВС, 2011. С. 217.

⁴⁰⁵Foster+freeman LTD. *Novations.ua* : [сайт]. URL: <https://novations.ua/ru/foster-freeman/>

⁴⁰⁶Тальянчук Л. С. Криміналістичне дослідження документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. С. 179.

– відеоспектральні компаратори «ЕД 1100», «Foster+Freemen» різної модифікації – VSC 40, VSC 600, VSC 6000, VSC 8000 та низка інших, розглянутих вище.

Нині в експертній практиці технічної експертизи документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, використовується значна кількість технічних засобів, які уможливають відповідними методами встановити важливу для розслідування криміналістично-значущу інформацію. Саме через правильне поєднання методів та технічних засобів можливе ефективне та швидке виявлення ознак підробки. З кожним роком технічні засоби удосконалюються, модернізуються та змінюються відповідно до сучасних тенденцій та завдань технічного дослідження документів.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке науково-технічні засоби криміналістики?
2. Які види технічних засобів криміналістики використовують для дослідження документів?
3. Назвіть вимірювальні та освітлювальні технічні засоби?
4. Назвіть технічні засоби відтворення зображення?
5. Назвіть мікроскопічні технічні засоби?
6. Назвіть технічні засоби автоматизації та комп'ютеризації?

ВИСНОВКИ

Під документами, які призначені для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, слід розуміти матеріальні носії, на яких відображена за допомогою знаків інформація, що посвідчує особу, які видаються уповноваженими державними органами чи посадовими особами громадянам України, особам без громадянства та особам, що мають статус біженця, незалежно від віку та при виконанні ними функціональних обов'язків на визначений період часу для в'їзду та виїзду з України через пункти пропуску на державних кордонах.

Документи, які призначені для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, можливо класифікувати за наступними критеріями: 1) за найменуванням документа; 2) за походженням; 3) за місцем видачі; 4) за терміном дії; 5) за часом дії; 6) за частотою використання документів; 7) за віком особи власника отримання документів; 8) за видом діяльності власника; 9) за компетенцією органу, що видає документи; 10) за громадянством особи (за наявністю громадянства; 11) за правом (видом) пропуску; 12) за обов'язковою наявністю документа; 13) за метою поїздки; 14) за місцем зберігання документа; 15) за напрямком дії (руху через кордон України); 16) за фізичною (матеріальною) складовою документа.

Спеціальні засоби захисту документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, від підроблення класифікуються за такими критеріями: 1) за виглядом документа; 2) за матеріалом, який використовують для виготовлення документів; 3) за розташуванням їх на бланкові документа; 4) за часом внесення засобів захисту; 5) за місцем відображення на сторінках документа; 6) за місцем розміщення в структурі паперу; 7) за сприйняттям засобів захисту; 8) за методами дослідження (виявлення); 9) за способом використання.

Видами повної підробки документів, призначених для посвідчення

особи при перетині нею державного кордону України, є такі: 1) використання копіювально-множильної техніки; 2) використання спеціального друкарського обладнання; 3) малювання, фотографування. До видів часткової підробки відносяться: 1) використання оригінальних частин; 2) внесення змін до документів.

До суб'єктів огляду документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, відносяться: 1) працівники Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ); 2) працівники прокуратури, підрозділів Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України; 3) судові експерти Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки та Міністерства юстиції України.

Криміналістичною експертизою, що призначається для дослідження документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, є технічна експертиза документів (далі – ТЕД). Серед інших видів судових експертиз призначаються такі: комп'ютерно-технічна експертиза – для встановлення обставин застосування комп'ютерно-технічних і програмних засобів; почеркознавча для ідентифікації виконавців рукописних текстів і підписів на документах; дактилоскопічна для вивчення відбитків пальці рук та їх фрагментів, експертиза матеріалів, речовин та виробів для визначення складу речовин.

Методи експертного дослідження, які використовують експерти в ході дослідження документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, поділяються на наступні групи: 1) всезагальні методи; 2) загально-пізнавальні (загально-наукові); 3) спеціальні методи.

Сучасні прилади дослідження документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України, поділяються на наступні групи: 1) вимірювальні технічні засоби; 2) освітлювальні; 3) відтворення зображення; 4) мікроскопічні; 5) технічні засоби автоматизації та комп'ютеризації.

CONCLUSIONS

Documents intended for identity card when crossing the state border of Ukraine should be understood as material media on which the identity information issued by authorized state bodies or officials to citizens of Ukraine, stateless persons and persons who have refugee status, regardless of age and in the performance of their functional duties for a certain period of time for entry and exit from Ukraine through checkpoints at state borders.

Documents intended for an identity card when crossing the state border of Ukraine may be classified according to the following criteria: 1) by the name of the document; 2) by origin; 3) at the place of issue; 4) for the period of validity; 5) by the time of action; 6) the frequency of use of documents; 7) by the age of the person receiving the documents; 8) by type of activity of the owner; 9) within the competence of the body issuing the documents; 10) by the citizenship of the person (by the presence of citizenship; 11) by the right (type) of pass; 12) upon mandatory availability of the document; 13) for the purpose of the trip; 14) at the place of storage of the document; 15) in the direction of action (movement across the border of Ukraine); 16) on the physical (material) component of the document.

Special means of protection of documents intended for identity card when crossing the state border of Ukraine from forgery are classified according to the following criteria: 1) by type of document; 2) the material used to produce documents; 3) by their location on the blank document; 4) at the time of application of means of protection; 5) by the place of display on the pages of the document; 6) by location in the structure of the paper; 7) on the perception of means of protection; 8) by research methods (detection); 9) by method of use.

Types of complete forgery of documents intended for identity card when crossing the state border of Ukraine are as follows: 1) use of copying and duplicating equipment; 2) use of special printing equipment; 3) drawing,

photography. Types of partial forgery include: 1) the use of original parts; 2) making changes to documents.

The subjects of inspection of documents intended for identity card when crossing the state border of Ukraine include: 1) employees of the State Border Guard Service of Ukraine; 2) employees of the Prosecutor's Office, subdivisions of the Ministry of Internal Affairs, the Security Service of Ukraine; 3) forensic experts of the Ministry of Internal Affairs, the Security Service and the Ministry of Justice of Ukraine.

Forensic examination, which is intended for the study of documents intended for identity card when crossing the state border of Ukraine, is a technical examination of documents. Other types of forensic examinations include the following: computer forensic examination - to establish the circumstances of the use of computer hardware and software; handwriting to identify the performers of manuscripts and signatures on documents; dactyloscopic for the study of fingerprints and their fragments, examination of materials, substances and products to determine the composition of substances.

Methods of expert research used by experts in the course of research of documents intended for identity card when crossing the state border of Ukraine are divided into the following groups: 1) general methods; 2) general-cognitive (general-scientific); 3) special methods.

Modern devices for examining documents intended for identity card when crossing the state border of Ukraine are divided into the following groups: 1) measuring equipment; 2) lighting; 3) image reproduction; 4) microscopic; 5) technical means of automation and computerization.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Аксенова В. В. Криминалистическое исследование документов, подвергшихся естественным изменениям : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харьков, 1973. 185 с.

2. Аленін Ю. П. Теоретичні та практичні основи розкриття і розслідування осередків злочинів: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 1997. 48 с.

3. Ананьїн О. В. Аналіз характерних способів підробки паспортних документів країн ЄС, виготовлених на полікарбонатній основі. *Актуальні проблеми криміналістики та судової експертології* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 22 листоп. 2018 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2018. С. 27–29. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/9514>

4. Анчабадзе Н. А. Методы и средства экспертных исследований : курс лекций / Н. А. Аначабадзе, Г. Г. Коновалов, А. В. Кочубей, В. П. Симаков. Волгоград : Волгогр. акад. МВД России, 2001. 88 с.

5. Ароцкер Л. Е. Вопросы криминалистической экспертизы в практике Верховного суда СССР и Верховного суда УССР. Киев : РИО МВД СССР, 1969. 60 с.

6. Атлас паспортов. Руководство пользователя. М. : ИнтерКрим-Пресс, 1999. 256 с. : цв. ил.

7. Бахін В. П., Гончаренко В. Г. Як розкриваються злочини. (Криміналістика у питаннях та відповідях) / Київ. ун-т ім. Т. Г. Шевченка ; Юрид. фак-т. Київ, 1996. 198с.

8. Беева Т. А. Криминалистическое исследование поддельных иностранных паспортов : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Волгоград, 2003. 22 с.

9. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. [2-е изд. доп.]. М. : Мегатрон XXI, 2000. 334 с.

10. Белкин Р. С. Курс криминалистики : учеб. пособ. для вузов : в 3 т. [3-е изд., доп.]. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. Т. 2. Частные криминалистические теории. 314 с.
11. Белкин Р. С. Методологические проблемы комплексных экспертиз. *Проблемы организации и проведения комплексных экспертных исследований* : сб. науч. тр. / ВНИИСЭ. М., 1985. С. 36–40.
12. Березин Б. И. Полиграфические материалы. Москва : Книга, 1984. 187с.
13. Бирюков В. В., Коваленко В. В. Криминалистическое исследование документов : монография. Луганск : РИО ЛИВД, 1999. 164 с.
14. Бирюкова Т. П. Основы раскрытия и расследования преступлений, связанных с незаконным изготовлением и сбытом поддельных денег : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Киев, 2003. 214 с.
15. Біометричний паспорт. Тільки факти. *LowcostAvia* : [сайт]. URL:<http://lowcostavia.com.ua/biometric-passport-facts/>
16. Бондаренко Г. Д. Криміналістичне дослідження документів, виготовлених на засобах оперативної поліграфії за новими технологіями друку. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук.-практ. матеріалів до 80-річчя заснування Харківського НДІСЕ. Харків, 2003. Вип. 3. С. 246–252.
17. Бондарь М. Е. Функции методики исследования в экспертной деятельности. *Криминалистика и судебная экспертиза* :межведом. науч.-метод. сб. Киев, 2001. Вып. 50. С. 40–47.
18. Боярский приговор о станичной и сторожевой службе 1571 года. *Акты Московского государства*. М., 1890. Т. I. 1571–1634 гг. С. 2–7.
19. Буринский Е. Ф. Судебная экспертиза документов, её производство и пользование ею. СПб. : Т-во печатного и издательского дела «Труд», 1903. 346 с.
20. Валиев С. П., Эльтазаров Б. О. Защита ценных бумаг. М. : ЧеРо, 1997. 156 с.

21. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь : Перун, 2002. 1440 с.
22. Викторова Л. Н. Криминалистическое исследование документов с целью установления последовательности выполнения их фрагментов : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 1972. 18 с.
23. Винберг А. И., Звягина Г. Ф., Моисеев А. П. Техническое исследование документов. М. : Высш. школа МВД РСФСР, 1956. Ч. 2. 56 с.
24. Воробей О. В. Криміналістичне дослідження паперових грошей України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 235 с.
25. Воробей О. В. Словник термінів техніко-криміналістичного дослідження документів. Київ : НАВСУ, 2005. 40 с.
26. Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : НАВС, 2011. 312 с.
27. Выявление признаков подделки в документах, предъявляемых для получения паспорта / [М. В. Кисин, А. П. Моисеев, В. С. Обидин, Ю. И. Паршиков, О. В. Раков]. М. : ВНИИ МВД СССР, 1975. 39 с.
28. Гавенко С. Ф., Ярема С. М. Оздоблення друкованої продукції. Київ : УкрНДІСВД, 2000. 67 с.
29. Галанза П. Н., Громакова Б. С. История государства и права зарубежных стран : учебник. М. : Юрид. лит., 1980. 550 с.
30. Гора І. В., Іщенко А. В., Колесник В. А. Криміналістика : посібник для підготовки до іспитів.[2-ге вид., допов. та перероб.]. Київ: Паливода А. В., 2004. 233с. (Бібліотечка студента).
31. Гусаков А. Н., Фелющенко А. А. Следственная тактика. Свердловск : Урал. ун-т, 1991. 148 с.
32. Гусев А. А., Гурова Р. П., Толкачева Ф. К. Исследование методом электронной микроскопии документов, изготовленных электрофотографическим способом. *Экспертная техника*. Москва, 1980. № 58. С. 3–10.

33. Дагите А. Л. Выявление и предупреждение подделки и преступного использования бланков документов : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 1974. 28 с.

34. Державне підприємство «Документ». *Державна міграційна служба України* : [сайт]. URL: <http://dmsu.gov.ua/pro-dms-ukrainy/struktura-dms-ukrainy/derzhavni-pidpriemstva/871-derzhavne-pidpriemstvo-dokument>

35. Дослідження документів, виготовлених за допомогою лазерних принтерів : метод. реком. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2009. 18 с.

36. Егоров Г., свящ. Священное Писание Ветхого Завета : курс лекций / Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет. М., 2011. 406 с.

37. Ежуков Е. "На троне вечный был работник". Петр I и охрана границ Российского государства. *Пограничник*. 1999. № 1. С. 64–67.

38. Експертизи в судовій практиці / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 388 с.

39. Захарова Т. И., Сафроненко Т. И. Методы технико-криминалистической экспертизы документов. *Экспертная практика*. Москва, 1983. № 21. С. 17–19.

40. Защита ценных бумаг от подделки. *Иностранная печать о техническом оснащении полиции капиталистических государств*. Москва, 1982. Вып. 6. С. 43–46.

41. Зинин А. М., Омелянюк Г. Г., Пахомов А. В. Введение в судебную экспертизу. М. ; Воронеж : Моск. психолого-социальный ин-т ; МОДЭК, 2002. 240 с.

42. Иванов Н. А. Комплексная экспертиза документов (компьютерно-техническая и реквизитов документов), изготовленных способами цифровой фальсификации. *Российский следователь*. 2004. № 10. С. 2–4.

43. Исследование паспорта в целях установления подделки бланка, специальных чернил и клея / [Л. И. Афанасьева, М. В. Кисин, Ю. И. Паршиков и др.]. М. : ВНИИ МВД СССР, 1975. 144 с.

44. История государства и права зарубежных стран / за ред. проф. Н. А. Крашенинниковой и проф. О. А. Жидкова. М. : НОРМА-ИНФРА-М, 2001. Ч. 1. 624 с.

45. История Древнего Востока. Зарождение древнейших классовых обществ и первые очаги рабовладельческой цивилизации : [в 3 т.] / под ред. Г. М. Бонгард-Левина. М. : Наука ; Гл. ред. Восточной лит., 1988. Т. 2. Передняя Азия. Египет. 623 с.

46. История полиции России : краткий исторический очерк и основные док. : учеб. пособ. / [В. В. Альхименко, В. П. Коряков, В. М. Курицын, Р. С. Мулукаев и др.] ; под ред. В. М. Курицына. М. : Щит-М, 1998. 200 с.

47. Ищенко Е. П., Топорков А. А. Криминалистика : учебник / под ред. Е. П. Ищенко. М. : КОНТРАКТ ; ИНФРА-М, 2003. 748 с. (Серия : «Высшее образование»).

48. Інформаційно-довідкова база даних «Frontlinedocumentsystem» компанії «Regula» 2012 р. Дисковий носій.

49. Іщенко А. В., Будзієвський М. Ю., Красюк І. П. Поняття й система методів техніко-криміналістичного дослідження документів : навч. посіб. / за ред. С. М. Алфьорова. Київ : Еліт Прінт, 2011. 97 с. : іл.

50. Каплунов И. М. Криминалистическое исследование документов, изготовленных с помощью полиграфической техники : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Алма-Ата, 1971. 28 с.

51. Карпов Н. С. Використання загальних наукових методів у криміналістичному дослідженні. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2009. Вип.1(62). С. 106–112.

52. Київський інститут судових експертиз : [сайт]. URL: <https://kndise.gov.ua/>

53. Киричинский Б. Р. Криминалистическое исследование документов в инфракрасных лучах : дисс. ... канд. юрид. наук : в 2 ч. Киев, 1946. Ч 1. Текст. 141 с.

54. Клименко Н. И. Криминалистические знания в структуре профессиональной подготовки следователя: учеб. пособ. для юрид. вузов и фак. Киев : Вища школа, 1990. 103с.

55. Кобилянський О. Л. Захист цінних паперів і документів суворого обліку та звітності від підроблення. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 6. С. 104–106.

56. Кобилянський О. Л. Криміналістичне дослідження документів із спеціальними засобами захисту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 255 с.

57. Кобилянський О. Л. Методика дослідження документів, що мають захисні засоби : метод. реком. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. 36 с.

58. Ковальчук З. А. Криминалистическое исследование поврежденных документов : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 717. Киев, 1965. 18 с.

59. Козир М. В. Спеціальні методи вирішення експертних завдань стосовно комп'ютерних вірусних програм. *Сучасні судово-експертні технології в кримінальному і цивільному судочинстві* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Харків, 14–15 берез. 2003 р.). Харків, 2003. С. 241–247.

60. Колмаков В. П. Следственный осмотр оттисков печатей и штампов, подготовка и направление на экспертизу. *Советская криминалистика на службе у следствия*. М., 1951. С. 44–50.

61. Конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944 р. : набуття чинності для України від 09 верес. 1992 р. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_038

62. Конвенція про національні посвідчення особи моряка : підпис. 13 трав. 1958 р. № 108. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_120

63. Коновалов Е. П. Обнаружение, соби́рание и криминалистическое исследование документов по делам о хищениях денег в сберегательных кассах: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Харьков, 1954. 15 с.

64. Кордони Римської імперії. *Словари и энциклопедии на Академике* : [сайт]. URL: <http://dic.academic.ru>

65. Корж В. П., Книженко С. А. Дослідження документів. Це важливий напрям розслідування окремих видів екологічних злочинів. *Вісник прокуратури*. 2003. №8. С.75–78.

66. Коршун А.В. Новітні способи друку, які використовуються для підробки паспортних документів. *Теорія та практика судово-експертної діяльності* : матеріали круглого столу, присвяченого пам'яті З.С. Меленевської, м. Київ, 28лют. 2018. Київ, 2018. С. 83-85.

67. Криминалистика : учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. [2-е изд., перераб. и доп.]. М. : Юристъ, 2001. 718 с.

68. Криминалистика : учебник / под ред. проф. Р. С. Белкина, В. П. Лаврова, И. М. Лузгина. М. : Академия МВД СССР, 1987. Т. 1. 340 с.

69. Криминалистика : учебник / под ред. Р. С. Белкина. М. : Юрид. лит, 1986. 544 с.

70. Криминалистика : учебник : в 2 т. / под ред. проф. Р. С. Белкина и проф. И. М. Лузгина. М. : Акад. МВД СССР, 1978. Т. 1. 384 с.

71. Криминалистика : учебник для вузов / [И. Ф. Герасимов, Я. Л. Драпкин, Е. П. Ищенко и др.] ; под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. [2-е изд., перераб. и доп.]. М. : Высш. шк., 2000. 672 с.

72. Криминалистика : учебник для вузов / под ред. Н. П. Яблокова, В. Я. Колдина. М. : МГУ, 1990. 464 с.

73. Криминалистика : учебник для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская ; под ред. проф. Р. С. Белкина. М. : НОРМА, 2001. 990 с.

74. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєв та ін.]. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 544 с.
75. Криміналістика : підручник / [П. Д. Біленчук, В. К. Лисиченко, Н. І. Клименко та ін.] ; за ред. П. Д. Біленчука. [2-ге вид., випр. і доп.]. Київ : Атака, 2001. 544 с.
76. Криміналістика : підручник / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, П. Ю. Тимошенко, М. В. Салтевський ; за ред. П. Д. Біленчука. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 1997. 230 с.
77. Криміналістика : підручник для студ. юрид. спец, вищ. закл. освіти / [В. М. Глібко, А. Л. Дудніков, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Ін Юре, 2001. 684 с.
78. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / [В. Г. Гончаренк та ін.] ; за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : ЮСТІНІАН, 2012. 1223 с.
79. Кузьмичов В. С. Чорноус Ю. М. Слідча діяльність: характеристика та напрями удосконалення: монографія. Київ: Нічлава, 2005. 447с.
80. Кулагин П. Г. Криминалистическое исследование документов, удостоверяющих личность. М. : НИИМ, 1959. 89 с.
81. Кучеров И. Д. Некоторые новые методы криминалистического исследования документов с применением фотографии в инфракрасных лучах : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Минск, 1962. 16 с.
82. Лисенко В. Особливості використання спеціальних знань.*Вісник прокуратури*. 2003. № 12. С.109–115.
83. Лисиченко В. К. Криминалистическое исследование документов (правовые и методологические проблемы) : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Киев, 1973. 227 с.

84. Лисиченко В. К. Криминалистическое исследование документов. Возникновение и развитие общественных функций документов. Киев : Гос. ун-т им. Т. Шевченко, 1971. Вып. I. 76 с.

85. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Види слідчого огляду за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Розкриття злочинів за новим кримінальним процесуальним кодексом України*. Київ, 2012. С. 15–17.

86. Марков В. А. Криминалистическое исследование документов, изготовленных с помощью специально печатающих аппаратов : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 1971. 32 с.

87. Матусовський Г. А. Криміналістика в системі науковий знань. Харків : Вища школа при ХДУ, 1976. 113 с.

88. Мацишин В. С. Особливості розслідування фальшивомонетництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2002. 296 с.

89. Машинозчитуваний паспорт. *Машинозчитувані проїзні документи*. / Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО, Дос 9303/1). 2006. Ч. 1. 98 с.

90. Мельников І. М. Актуальні питання криміналістичного дослідження та перспективи захисту українських паспортів і посвідчень особи нового зразка. *Техническая экспертиза документов: проблемы и развитие* : сб. материалов междунар. науч.-практ. конф., (20–21 октября 2005 г., г. Киев) / [сост. К. Н. Ковалев, Т. В. Тимофеева] ; ИПЦ МВД Украины. Київ, 2006. С. 191–194.

91. Мельников І. М. Ознаки видів та способів поліграфічного друку : метод. реком. Київ : Пульсари, 2006. 20 с.

92. Методика технічної експертизи відбитків печаток та штампів / [уклад.: К. М. Ковальов, В. В. Коваленко]. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2009. 19 с.

93. Методика технічної експертизи документів (загальна частина) / [уклад. К. М. Ковальов, О. О. Давидова, В. В. Коваленко, Т. В. Тимофєєва]. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2007. 34 с.

94. Мирский А. Л., Сташенко Е. И. Использование растровой электронной микроскопии для анализа микрорельефа. *Экспертная техника : новые методы и методики исследования объектов судебной экспертизы*. М., 1986. Вып. 93. С. 23–27.

95. Мифологический словарь / гл. ред. Е. М. Мелетинский. М. : Сов. энциклопедия, 1991. 736 с.

96. Назначение и производство судебных экспертиз : пособие для следователей, судей и экспертов / за ред. С. Н. Чихалова. М. : Юрид. лит., 1988. 320 с.

97. Настільна книга слідчого : наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.]. Київ : ІнЮре, 2003. 720 с.

98. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз : наказ Міністерства юстиції України від 08 жовт. 1998 р. № 53/5. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>

99. Нові відомчі стандарти прикордонного контролю. Правила етикету. *Новини Чернівців* : [сайт]. URL:<http://www.mobus.com/chernivtsi/182886.html>

100. Об утверждении Положения о въезде в СССР и о выезде из СССР : постан. Совета Министров СССР от 22 сентября 1970 г. № 801. *Библиотека нормативно-правовых актов СССР* :[сайт]. URL:http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_7397.htm

101. Образцы экспертных заключений. Криминалистическое исследование документов / С. Д. Павленко, Н. С. Золотарь, Ю. П. Попов, Т. И. Мороз. Киев : РИО МВД УССР, 1989. 202 с.

102. Общие положения технико-криминалистической экспертизы документов : учеб. пособ. / под ред. В. А. Снеткова. М. : ВНИИ МВД СССР, 1987. 88 с.

103. Опис внутрішнього лівого боку обкладинки та першої сторінки паспорта громадянина України для виїзду за кордон : указ Президента від 14 груд. 1996 р. № 1218/96. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1218/96>

104. Осика І. М. Розслідування підроблення документів та їх використання у сфері підприємництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. 254 с.

105. Павленко С. Д. Криминалистическое исследование печатных форм и их отпечатков : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : № 717. Одесса, 1968. 16 с.

106. Павленко С. Д. Предмет, объекты, задачи и методы криминалистической экспертизы печатных форм и их отпечатков. *Криминалистика и судебная экспертиза*: респ. межвед. сб. науч. и науч.-метод. работ. Киев, 1987. Вып. 34. С. 73–78.

107. Паршиков Ю. И. Экспертное исследование бумаги : пособие для экспертов-криминалистов. М. : ВНИИОП МООП СССР, 1968. 44 с.

108. Паспорт негромадянина Латвії. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія*: [сайт]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

109. Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 210 с.

110. Пелюшок В. Г. Способи друку та їх різновиди на сучасному етапі поліграфії : інформаційний лист / ДНДЕКЦ МВС України. Київ : ДНДЕКЦ МВС, 2005. 33 с.

111. Перелік морських, річкових портів України, капітани яких мають право видавати посвідчення особи моряка : затв. наказом Міністерства транспорту України від 27 верес. 1993 р. № 322 ; в ред. від 17 квіт. 2015 р.

; зі змінами від 16 берез. 2015 р. № 91 /з0338-15/. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0149-93>

112. Петряев С. Ю. Осторожно, фальшивка : пособие для кассиров валюты и экспертов валютно-кассовых операций банков. Киев : Аналитические системы НПФ, 2005. 96 с.

113. Петряев С. Ю. Криміналістичне дослідження підроблених іноземних паперових грошей : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 1998. 17 с.

114. Пиріг І. В. Класифікація судових експертиз за характером завдань, що вирішуються. *Криміналістичний вісник*: наук.-практ. зб. / [голов. ред. Коваленко В. В. та ін.]; ДНДЕКЦ МВС України; НАВС. Київ, 2011. № 1 (15). С. 30–36.

115. Положення про виїзд з СРСР та в'їзд в СРСР : затв. постан. Ради Міністрів СРСР від 19 черв. 1959 р. № 660. *Буковинська бібліотека* : [сайт]. URL: <http://buklib.net/books/24235/>

116. Положення про Головний експертно-криміналістичний центр Державної прикордонної служби України : затв. наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 11 серп. 2010 р. № 617. *Державна прикордонна служба України*: [сайт]. URL:<https://dpsu.gov.ua/ua/structure/chastini-centralnogo-pidporyadkuvannya/golovniy-ekspertno-kriminalistichniy-centr/>

117. Положення про паспорт громадянина України для виїзду за кордон: указ Президента України від 28 жовт. 1993 р. № 491/93. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/491/93>

118. Положення про службовий паспорт України: указ Президента України від 12 трав. 2015 р. № 264/2015. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/264/2015/paran32#n32>

119. Попович І. І. Криміналістичне забезпечення обігу розрахункових документів у банківській системі з метою запобігання вчиненню злочинів : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2007. 218 с.

120. Потомська Н. А. Особливості збирання і дослідження документів при розслідуванні ухилень від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2010. 213 с.

121. Пояснювальна записка до проекту № 8507 Закону України «Про документи, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України» від 23 верес. 2011 р. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<https://zakon.rada.gov.ua>

122. Про внесення змін до Положення про паспорт громадянина України для виїзду за кордон: указ Президента України від 10 груд. 2004 р. № 1465/2004. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1465/2004>

123. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 7 травня 2014 р. № 152 та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України : постан. Кабінет Міністрів України від 26 лист. 2014 р. № 682. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/682-2014-п>

124. Про дипломатичний та службовий паспорти України : указ Президента України від 12 трав. 2015 р. № 264/2015. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/2015>.

125. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20 лист. 2012 р. № 5492-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 51. Ст. 716.

126. Про затвердження Змін до Положення про капітана морського порту та службу капітана морського порту : наказ Міністерства інфраструктури України від 18 квіт. 2019 р. № 266. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0448-19>

127. Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення посвідчення члена екіпажу : постан. Кабінетів Міністрів України

від 12 лист. 2014 р. № 622. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/622-2014-p>

128. Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення та видачі посвідчення особи на повернення в Україну : постан. Кабінету Міністрів України від 05 квіт. 2017 р. № 285. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2017>

129. Про затвердження зразка бланка, технічного опису та порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон з безконтактним електронним носієм: постан. Кабінету Міністрів України від 7 трав. 2014 р. № 153. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/153-2014-p>

130. Про затвердження зразка бланка, технічного опису та порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення проїзного документа біженця з безконтактним електронним носієм : постан. Кабінету Міністрів України від 07 трав. 2014 р. № 154. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/682-2014>

131. Про затвердження Інструкції з організації і здійснення перевірки документів громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перетинають державний кордон : затв. наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 05 черв. 2012 р. № 407. *ЛІГА:ЗАКОН* : [сайт]. URL:http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE21395.html

132. Про затвердження Інструкції про порядок проведення судових експертиз та експертних досліджень паспортних документів Головним експертно-криміналістичним центром Державної прикордонної служби України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 18 листоп. 2013 р. № 1109 ; за реєстр. у Міністерстві юстиції України 09 груд. 2013 р. за № 2086/24618. *Державна прикордонна служба України* [сайт].

URL:<https://dpsu.gov.ua/ua/structure/chastini-centralnogo-pidporyadkuвання/golovniy-ekspertno-kriminalistichniy-centr/>

133. Про затвердження Положення про базу даних «Відомості про осіб, які перетнули державний кордон України» : наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 25 черв. 2007 р. № 472. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0765-07>

134. Про затвердження Положення про посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон :постан. Кабінету Міністрів України від 7 серп. 1995 р. № 610. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/610-95-%D0%BF>

135. Про затвердження Положення про проїзний документ біженця : постан. Кабінету Міністрів України від 14 берез. 2012 р. № 203.*Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203-2012-%D0%BF>

136. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного демографічного реєстру та надання з нього інформації, взаємодії між уповноваженими суб'єктами, а також здійснення ідентифікації та верифікації : постан. Кабінет Міністрів України від 18 жовт. 2017 р. № 784. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784-2017-%D0%BF>

137. Про затвердження Правил перетинання державного кордону України : постан. Кабінету Міністрів України від 27 січ. 1995 р. № 57. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/57-95-п>.

138. Про затвердження технічного опису і зразка бланка паспорта громадянина України для виїзду за кордон : постан. Кабінету Міністрів України від 23 груд. 2004 р. № 1725. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1725-2004-п>

139. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України : Закон України від 21 січ. 1994 р. № 3857-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 18. Ст. 101.

140. Про порядок оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, його тимчасового затримання та вилучення : постан. Кабінету Міністрів України від 07 трав. 2014 р. № 152. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/152-2014-п/page>

141. Про посвідчення особи моряка: постан. Кабінету Міністрів України від 26 черв. 2015 р. № 441. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/441-2015-п#n163>

142. Про посвідчення особи моряка :указ Президента України від 5 черв. 1993 р. № 194/93. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/194/93>

143. Про призупинення дії пунктів 3 та 5 Переліку морських, річкових портів України, капітани яких мають право видавати посвідчення особи моряка: наказ Міністерства транспорту України від 16 берез. 2015 р. № 91. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0338-15>

144. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.

145. Пчеліна О. В. Правила огляду паспортів та основні прийоми виявлення їх підробки. *Право та безпека*. 2012. Вип. 4. С. 191-194.

146. Разумов Э. А., Молибога Н. П. Осмотр места происшествия: методика и практика. Киев : РИО МВД Украины, 1994. 672 с.

147. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. 196 с.

148. Рошнін О. І., Біленчук П. Д., Омельченко Г. О. Книга криміналіста : практ. посіб. Київ : Україна, 1995. 413 с.

149. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Харків : Консум ; Основа, 1999. Ч. 1. 416 с.

150. Салтевський М. В. Основи методики розслідування злочинів, скоєних з використанням ЕОМ : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2000. 35 с.

151. Сегай М.Я. Современные возможности судебных экспертиз в свете достижений науки и техники / МВД УССР ; Министерство юстиции УССР. Киев: РИО МВД УССР, 1987. 72 с.

152. Силкін О. С. Паспортний контроль: терміни та визначення понять : словник- довідник. Київ : ВІПОЛ, 2006. 26 с.

153. Следственные действия. Типовые образцы документов / под ред. В. А. Образцова. М. : Юристъ, 1990. 501 с.

154. Соборное Уложение 1649 года : текст, комментарии / под ред. В. И. Буганова, М. П. Ирошниковой, А. Г. Манькова, В. М. Панеяка. Москва : МГУ, 1987. 448 с.

155. Способы защиты документов и банкнот от фальсификации. *Иностранная печать о техническом оснащении полиции капиталистических государств*. М., 1984. № 12. С. 64–69.

156. Справочная книга криміналіста / за ред. Н. А. Селиванова. М. : НОРМА, 2000. 727 с.

157. Стариков Е. В., Белоусов А. Г., Белоусов Г. Г. Определение вида копировально-множительных устройств, используемых при подделке денежных билетов, ценных бумаг и документов: метод. рек. М. : ГУ ЭКЦ МВД России, 2000. 40 с.

158. Статистика Державної прикордонної служби. *Державна прикордонна служба України* : [сайт]. URL:<https://dpsu.gov.ua/>

159. Судебные экспертизы. (Возможности, подготовка материалов, назначение, оценка). Киев : РИО МВД УССР, 1981. 412 с.

160. Судово-експертна діяльність : довідник для експертів / за заг. ред. І. П. Красюк. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2002. 320 с.

161. Тальянчук Л. С. Захист паспорта громадянина України для виїзду за кордон спеціальними елементами. *Митна справа* : наук.-аналіт. журн. / [голов. ред. Ківалов С. В. та ін.] ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія»; ТОВ «Митна газета». Одеса, 2013. № 2 (86). С. 158–163.

162. Тальянчук Л. С. Криміналістичне дослідження документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 250 с.

163. Тальянчук Л. С. Можливості криміналістичного дослідження підроблених документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України. *Криміналістичний вісник*: наук.-практ. зб. / [голов. ред. Коваленко В. В. та ін.]; ДНДЕКЦ МВС України; НАВС. Київ, 2016. № 1 (25). С. 126–131.

164. Тальянчук Л. С. Поняття та класифікація документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України. *Митна справа* : наук.-аналіт. журн. / [голов. ред. Ківалов С. В. та ін.] ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія» ; ТОВ «Митна газета». Одеса, 2012. № 6 (84). С. 152–156.

165. Тальянчук Л. С. Проблемні аспекти формулювання питань експерту з технічного дослідження документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів круглого столу / ред. кол. : Кобилянський О. Л., Чорноус Ю. М., Свобода Є. Ю. ; Навчально-науковий інститут № 2 Національної академії внутрішніх справ. Київ, 2016. С. 309–312.

166. Тальянчук Л. С. Поняття та класифікація документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України. *Митна справа* : наук.-аналіт. журн. / [голов. ред. Ківалов С. В. та ін.] ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія» ; ТОВ «Митна газета». Одеса, 2012. № 6 (84). С. 152–156.

167. Тальянчук Л. С. Сучасні способи підробки документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України, та їх ознаки. *Митна справа* : наук.-аналіт. журн. / [голов. ред. Ківалов С. В. та ін.] ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія» ; ТОВ «Митна газета». Одеса, 2013. № 6 (90). С. 61–69.

168. Терзиев М. В., Эйсман А. А. Введение в криминалистическое исследование документов : учебник. М. : МГУ, 1949. 111 с.

169. Терзиев Н. В. Криминалистическое исследование документов : учеб. пособ. по спецкурсу. М. : ВЮЗИ, 1966. 41 с.

170. Техничко-криминалистическое исследование документов : практикум / под ред. В. Е. Ляпичева. Волгоград : ВА МВД России, 2002. 196 с.

171. Технічний опис та зразок бланка паспорта громадянина України для виїзду за кордону внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України : постан. Кабінету Міністрів України від 26 черв. 2007 р. № 858. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-2007-%D0%BF>

172. Тихонова В. І., Захарова Т. О. Дослідження документів, виготовлених за новітніми технологіями. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : [зб. наук. праць / ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін.] ; Харк. наук.-дослід. ін-т судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса ; Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2010. Вип. 10. С. 292–298.

173. Филькова О. Н. Справочник эксперта-криминалиста. М. : Юриспруденция. 2001. 464 с. (Серия : «Справочник»).

174. Фридман И. Я. Криминалистическая защита документов в целях предупреждения хищений социалистической собственности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харьков, 1962. 16 с.

175. Фурлетов В. И. Современное состояние и направление развития методов исследования пересекающихся штрихов. *Теория и методика*

судебно-почерковедческого и технического исследования документов. М., 1988. С. 192–207.

176. Цимбал П. В. Совершенствование использования научно-технических достижений в расследовании преступлений. Киев : МВД Украины, 1992. 25с.

177. Чередніченко Д. К. Ананьїн О. В. Способи підробки сучасних паспортних документів країн ЄС та ознаки їх виявлення. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: [зб. наук. праць / ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін.] ; Харк. наук.-дослід. ін-т судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса ; Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. Вип. 17. С.221–226.

178. Черниловский З. М. Всеобщая история государства и права (история государства и права зарубежных стран) : учебник. [2-е изд., перераб. и доп.]. М. : Высш.шк., 1983. 656 с.

179. Чернявський С. С. Наукові підходи до проблем розкриття злочинів. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2009. Вип.5(66). С.91–101.

180. Шведова О. В. Комплексне криміналістичне дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 225 с.

181. Шляхов А. Р. Организация и производство криминалистической экспертизы в СССР. *Теория и практика криминалистической экспертизы* : сб. науч. трудов / ВНИИСЭ. М., 1962. № 9–10. С. 141–156.

182. Шляхов А. Р. Судебная экспертиза : организация и проведение. М. : Юрид. лит., 1979. 168 с.

183. Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учеб.-практ. пособ. Харків : Эспада, 2005. 544 с.

184. Экспертиза поддельных документов. *Иностранная печать о техническом оснащении полиции капиталистических государств*. Москва, 1984. Вып. 9. С. 55–61.

185. Экспертные системы. Криминалистическое и антитеррористическое оборудование. URL:http://expert-market.kiev.ua/ru/5342_forensic_and_anti-terrorism_equipment.htm

186. Юрична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.] ; НАН України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького. Київ : Укр. енцикл., 2002. Т. 4. Н–П. 717 с.

187. Яблоков Н. П. Техническая экспертиза документов в криминалистике : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. М., 1954. 27 с.

188. Computer crime prosecution training program / Федеральний центр правоохоронних органів. [Б. м. : Б. в.], July 1993. 25 с.

189. Foster+freemanLTD.*Novations.ua* : [сайт]. URL: <https://novations.ua/ru/foster-freeman/>

190. Pugula: [сайт]. URL: <https://regulaforensics.com/ru/>

191. Rowan Bosworth – Davies and Graham Saltmarsh. Money Laundering: A practical Guide to the New Legislation. London : Chapman and Haal, 1994. 299 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця 1.1

**Таблиця спільних та відмінних рис для узагальнення відомостей
щодо документів, призначених для посвідчення особи при перетині
нею державного кордону України**

	Паспорт громадянина України для виїзду за кордон	Дипломатичний паспорт	Службовий паспорт	Посвідчення моряка	Посвідчення члена екіпажу	Посвідчення повернення в Україну	Посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон	Пройдений документ
Громадянство	громадянин України	громадянин України	громадянин України	громадянин України	громадянин України	громадянин України, особа без громадянства, іноземці	особа без громадянства	особа без громадянства, іноземці
Вік особи	з народження	16	не залежно від віку	не залежно від віку	не залежно від віку	не залежно від віку	не залежно від віку	після 16 років, дитина за клопотанням предствника до 16
Статус (для виконання обов'язків)	-	-	при виконанні службових обов'язків	при виконанні службових обов'язків	при виконанні службових обов'язків	-	-	-
Орган (особа), що видає	органи ДМС	органи ДМС	органи МЗС	органи МЗС	посадова особа (капітан порту)	Державі аслужбою	закордонні дипломатичні установи	органи ДМС
Термін дії (роки)	4	10	5	5	10	5	30 днів	3
								5

Додаток Б

Види документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України

Документи розділяються на види за наступними підставами, основними з яких є:

- 1) За найменуванням документа:**
 - паспорт (дипломатичний, службовий паспорти);
 - посвідчення (посвідчення моряка, члена екіпажу).
- 2) За походженням документа:**
 - особисті (проїзний документ дитини, закордонний паспорт);
 - службові (дипломатичний, службовий паспорти).
- 3) За місцем видачі:**
 - зовнішні (паспорти, що видаються органами МЗС в іншій країні, посвідчення на повернення в Україну);
 - внутрішні (посвідчення моряка, члена екіпажу тощо).
- 4) За терміном дії:**
 - короткострокові (посвідчення на повернення в Україну);
 - довгострокові:
 - на 3 роки (посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон);
 - на 5 років (члена екіпажу, дипломатичний, службовий паспорти);
 - на 10 років (закордонний паспорт, посвідчення моряка.).
- 5) За часом дії:**
 - на час зайняття посади (дипломатичний, службовий паспорти, посвідчення моряка, члена екіпажу);
 - на визначений термін;
 - тимчасові (посвідчення на повернення в Україну).
- 6) За частотою використання документів:**
 - одноразові (посвідчення на повернення в Україну);
 - багаторазові.
- 7) За віком особи власника отримання документів:**
 - незалежно від віку (службовий паспорт, посвідчення моряка, посвідчення біженця тощо);
 - за віком особи, які можна поділити на ті, що видаються:
 - з народження (закордонний паспорт);
 - з досягненням 16 річчя (закордонний паспорт).
- 8) За видом діяльності власника:**
 - залежно від діяльності (посвідчення моряка, посвідчення члена екіпажу, службовий та дипломатичний паспорти);
 - незалежно від діяльності (закордонний паспорт, посвідчення на повернення).
- 9) За компетенцією органу, що видає документи:**

- спеціально уповноважені державні органи (органами (паспортною службою органів внутрішніх справ, дипломатичними представництвами та консульськими установами);

- посадові особи (капітанами морських і річкових портів України).

10) За громадянством особи (за наявністю громадянства):

- громадянин України;

- не громадянин України (посвідчення біженця, без громадянства).

11) За правом (видом) пропуску:

- через «зелений коридор» (дипломатичний, службовий паспорти);

- на загальних умовах (закордонний паспорт тощо).

12) За метою поїздки:

- службова діяльність (дипломатичний, службовий паспорти, посвідчення моряка, члена екіпажу);

- повернення;

- інша (туристична, лікувальна тощо).

13) За місцем знаходження документа:

- в державних органах (в МЗС – дипломатичний, службовий паспорти);

- у власника (решта документів).

14) За напрямком дії (руху через кордон України):

- лише в'їзд в Україну (посвідчення на повернення);

- виїзд з України та в'їзд в Україну (решта).

15) За кількістю документів у власника:

- один документ (посвідчення на повернення, проїзний документ дитини);

- одночасно два документи (службовий та закордонний паспорти, посвідчення моряка та закордонний паспорт, два паспорти для виїзду за кордон тощо).

16) За фізичною (матеріальною) складовою документа:

- паперова брошура (посвідчення на повернення);

- полімерна карточка (посвідчення члена екіпажу);

- бланк у формі книжечки.

Додаток В

Таблиця 2.1

**Порівняльна таблиця змін загального вигляду бланків паспортів
громадянина України для виїду за кордон**

н\п	Назва реквізиту бланка	Зразок 1994р	Зразок 1997р	Зразок 2008р	Зразок 2015 р
1	2	3	4	5	6
1	Вигляд документа	у формі книжечки із заокругленими кутами	у формі книжечки із заокругленими кутами	у формі книжечки із заокругленими кутами	у формі книжечки із заокругленими кутами
2	Кількість сторінок	32 (можливо 64 та 96)	32 або 64 сторінки	32 або 64 сторінки	32 сторінки
3	Колір обкладинки	темно-вишневий	темно-вишневий	синій	синій
4	Написи на обкладинці	ПАСПОРТ (зображення герба) УКРАЇНА	ПАСПОРТ (зображення герба) УКРАЇНА	(зображення герба) ПАСПОРТ УКРАЇНА (укр. і англ. мовами)	УКРАЇНА ПАСПОРТ (зображення герба) UKRAINE PASSPORT (зображення логотипу мікрочіпа)
5	Розміщення персональних даних	на правому форзаці	на правому форзаці	вшита сторінка	вшита сторінка
6	Зображення пред'явника	фотокартка	фотозображення за допомогою копіювально-множильної техніки	фотозображення за допомогою лазерного друку	фотозображення за допомогою лазерного друку
7	Дублювання зображення пред'явника	-	-	відцифроване зображення особи шляхом лазерної перфорації	відцифроване зображення особи шляхом лазерної перфорації
8	Захист сторінки з персональними даними	полімерною плівкою	полімерною плівкою із зображеннями спеціальною фарбою	полікарбонатна багат шарова сторінка даних	полікарбонатна багат шарова сторінка даних
1	2	3	4	5	6

9	Підпис власника документа	власноручно	за допомогою копіювальної техніки	відцифрований, лазерним друком	відцифрований, лазерним друком
10	Друк та колір на сторінці даних	плоским друком; чорним кольором	плоским друком; синім кольором	лазерним друком; чорним кольором	лазерним друком; чорним кольором
11	Мотив зображення на сторінках документа	нескінченні хвилясті лінії із гільоширними малюнками	нескінченні хвилясті лінії із гільоширними малюнками	зображення орнаментів, вишивок, геральдики, характерних для регіонів України	зображення історичних, культурних та архітектурних пам'яток, України
12	Розміщення перфорації	з середини бланка	з середини бланка	з першої сторінки бланка	з першої сторінки бланка
13	Наявність мікротексті в	присутні	присутні	їх кількість, якість, кольори збільшені	
14	Наявність «мікрочіпу»	не передбачено	не передбачено	передбачено	імплантований
15	Розміщення номеру бланка	не передбачено	не передбачено	на 32 сторінці	на першій сторінці
16	Зміст тексту на 1 сторінці (перша стрічка)	Термін дії документа продовжено до Паспорт є власністю України	Паспорт є власністю України	Паспорт є власністю України	Паспорт громадянина України для виїзду за кордон є власністю України
17	Тексти на лівому форзаці	мають шість абзаців	мають п'ять абзаців	мають п'ять абзаців	мають шість абзаців

* - до уваги брався зразок паспорта громадянина України для виїзду за кордон, який містить безконтактний електронний носій інформації.

Додаток Г

Класифікація спеціальних засобів захисту документів, призначених для посвідчення особи при перетині нею державного кордону України

1) За виглядом документа:

- бланки у формі книжечки із полімерною сторінкою (закордонний паспорт зразка 2008, 2015 років та інші);
- бланки у формі книжечки без полімерної сторінки (посвідчення особи моряка, посвідчення біженця та інші);
- полімерна карточка (посвідчення члена екіпажу);
- брошура (посвідчення на повернення).

2) За матеріалом, який використовують для виготовлення документів:

- на пластиковій основі (сторінка даних, посвідчення члена екіпажу);
- на паперовій основі (решта документів).

3) За розташуванням в бланку документа:

- локальні (голограма, фотокартка, захисна нитка, водяний знак);
- розподілені (водяні знаки);
- хаотичні (захисні волокна).

4) За часом внесення спеціальних засобів захисту:

- під час виготовлення бланку (фарби, способи друку);
- під час персоналізації документа (фотозображення, ламінуюча плівка, перфорація);
- під час використання документа (під час перетину кордону, перебування в іншій державі тощо) (відбитки штампів, розміщення візових наклеюк).

5) За місцем відображення спеціальних засобів захисту на сторінках документа:

- на сторінках – (перфорація серії та номеру, номер сторінок, нанесений УФ-фарбою);
- лише на сторінці даних (перфорація фотозображення, лазерне гравіювання);
- одночасно (фонові антисканерні зображення, тексти нанесені фарбою із УФ властивостями).

6) За місцем розміщення в структурі папері:

- в структурі паперу (водяні знаки, захисні волокна);

- на поверхні (гравіювальні зображення на ламінаті);
- наскрізь (перфорація).

7) За сприйняттям спеціальних засобів захисту:

- оптичні (голограми, OVI-фарба, кіп-ефект);
- рефлекторно-оптичні (механічно-оптичні) (перфорація, глибокий друк).

8) За методами дослідження (виявлення):

- мікроскопічні (захисні волокна, мікротекст);
- візуальні (в УФ-променнях – фарби, косо направленому – глибокий друк, надрізи сторінок);
- фотографічні (голограми, кінеграми);
- інструментальні (ретро-рефлекторна плівка).

9) За способом використання:

- використовуються самостійно (фарба, що змінює колір при УФ-променях);
- використовуються в поєднанні один з одним (OVI-фарба + трафаретний друк).